

The background of the cover is a surreal, warm-toned illustration. It features a large, circular, metallic structure on the left, resembling a well or a large container. In the center, a man and a woman are walking away from the viewer, holding hands. They are silhouetted against a bright, orange-yellow light that fills the sky and reflects on a body of water in the background. The overall mood is nostalgic and contemplative.

Béresi Ákos A GYANÚ ÁRNYÉKÁBAN

A keletnémet és a magyar állambiztonság
tevékenysége a Balatonnál (1963–1989)

BÉRESI ÁKOS 1981-ben született. Történész, diplomáját 2017-ben kapta meg az ELTE-n. Jelenleg az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének doktori iskoláját végzi. Fő kutatási területe a 20. század, ezen belül a Balatonhoz kapcsolódó állambiztonsági műveletek, mely témában több publikációja is megjelent.

Tartalom

Béresi Ákos A gyanú árnyékában

A keletnémet és a magyar állambiztonság
tevékenysége a Balatonnál (1963–1989)

Kocsis Kiadó
Budapest, 2023

2

327
B54

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000809907

Minden jog fenntartva

ISBN 978-615-6372-67-3

© Béresi Ákos, 2023

© Kocsis Kiadó, 2023

Tartalom

Bevezetés	11
I. RÉSZ: ÁLTALÁNOS KÉP	21
A helyszín – a szocialista Balaton	23
A balatoni idegenforgalom az egypártrendszer kiépítéséig	23
Az idegenforgalmi hivatalok kialakulása	26
A nemzetközi turizmus fellendülése és a településfejlődés megindulása	29
Zimmer Feri, lángos és vízibicikli – balatoni életérzés a hetvenes-nyolcvanas években	34
Intézményes keretek	37
Az NDK és a kivándorlás kérdése	37
A „meghosszabbított fal” elmélete	43
A magyar állambiztonsági szervek elképzelései a Balatonról	45
Szerződések a magyar állambiztonság és a Stasi között	48
Utazási irodák az állambiztonság szolgálatában	54
Az utazási irodák szerepe a kapitalista és a szocialista világban	54

Az IBUSZ működése és nyugatnémet kapcsolatai	59
A Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal 1989-ig	65
A Reisebüro der DDR VEB és magyarországi munkája	69
Nyugati utazási irodák mint kémközpontok	72
Bomlasztás és diverzió	79
Ideológiai támadások a szocializmus ellen	79
Az NDK vezetése felveszi a kesztyűt	83
Találkozás a Nyugattal a Balaton partján	88
„Politikai-ideológiai diverzió”	95
Szökések Magyarországon keresztül	99
A szökések általános gyakorlata	99
Szökési módszerek	102
A szökések okairól	109
Michael L. szökési kísérlete Magyarországon keresztül	111
Pillanatképek	113

II. RÉSZ: ESETTANULMÁNYOK 117

Egy elhallgatott baleset. Hogyan fulladtak vízbe huszonhárman az ÁVH hibájából	119
A Reisebüro der DDR besúgói. IM „Rudolf”, a Stasi nem hivatalos munkatársa	151
Az utazó ügynök. A „Barna” fedőnevű ügynök	158
A mecénás. Lipták Gábor író megfigyelése Balatonfüreden	166
A vitorlásélet megfigyelője. „Sulyok Péter” ügynök és a balatoni vitorlásversenyek	182

Besúgók az idegenforgalmi hivatalban. „Tóth József” és „Bécsi Pál” informátorok	195
Legális áttelepülés az NDK-ból Magyarországra. Wolfgang Otto Mahler története	205
A hamvába holt szökési terv. „Stefi” és „Margit” disszidálási szándéka	222
A szekta. Vallási alapú nyaraltatás Felsőörsön	237
A családegyesítéstől egy család szétszakításáig. Egy keletnémet fiatalasszony szökése	252
Állítólagos kémek a tó partján. „Grischa”, „Camping”, „Scheinwerfer” és „Havel”	261
Egy nyugatnémet kém. A „Blanka” fedőnéven megfigyelt NSZK-polgár	270
Összegzés	275
Köszönetnyilvánítás	279
Felhasznált irodalom	283

1. The first step in the process of the investigation is the identification of the problem. This is done by the investigator who is assigned to the case. The investigator will then gather information about the problem and the people involved. This information will be used to determine the cause of the problem and the best way to solve it.

1. The following information was obtained from the records of the Federal Bureau of Investigation, Department of Justice, Washington, D. C., on the subject of the above captioned case:

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

2. Once the problem is identified, the next step is to define the objectives and goals of the project. This helps to clarify what needs to be achieved and provides a clear direction for the team.

3. The third step is to develop a plan or strategy to address the problem. This involves breaking down the problem into smaller, manageable tasks and determining the resources needed to complete them.

4. The fourth step is to implement the plan. This involves putting the strategy into action and monitoring progress to ensure that the project is on track.

5. The final step is to evaluate the results of the project. This involves assessing the outcomes against the objectives and goals to determine the effectiveness of the intervention.

„Azt értem, hogyan csodálják, csak azt nem, hogy miért

GEORGE ORWELL: 198

Bevezetés

A Balaton. Közép-Európa legnagyobb tava, egyben Magyarország egyik legjelentősebb turisztikai régiója. A magyar tenger a 18. századtól kezdve fokozatosan átállt a nyaralóvendégek fogadására: bár kezdetben legfőbb vonzerejét a térség forrásai és gyógyfürdői jelentették, később már egyre többen érkeztek kimondottan a tó és környéke páratlan természeti kincseiért. Az itteni élet ritmusát a 19. századtól kezdve a turizmus kiszolgálása határozta meg. Az olyan településeken, mint Balatonfüred, Siófok vagy Balatonalmádi, az éves ciklust a nyári turistaszezon és az év többi részének váltakozása jelentette, vendégek a Balaton környékén csupán az év egy részében, nyáron és kora ősszel voltak. Télen és tavasszal a vidék a helyi lakosoké volt, akik meg is tanultak együtt élni ezzel a ritmussal, amely mind a mai napig meghatározza a balatoni ember életét.

Állandóságról mégsem beszélhetünk, mert a Balaton és az itteni idegenforgalom nagyon sokat változott az elmúlt évszázadok során. Míg a 18–19. században csupán egy szűk elit nyaralóhelye volt, addig a 20. század második felében már a nemzetközi tömegturizmus határozta meg nyári arculatát. Ezek a változások egyben a Balaton magyar közgondolkodásban betöltött helyét is átalakították, a Kádár-korszakban az ifjúság és a szabadság illúzióját hordozta. Sokak számára a Nyugatra nyíló ablaknak tűnt, másoknak

a bulizást, a könnyen jövő és gyorsan múló egy nyári szerelmeket jelentette.

Most, több mint harminc évvel a rendszerváltás után, a Kádár-kori Balaton lassan a múlt homályába vész. Építészeti emlékei lassan eltűnnek, de a magyar tenger vidéke mindig is egyike volt Magyarország legdinamikusabban változó területeinek. A tó környéki települések képe állandóan változott és változik, emlékképe még azoknak a tudatában is kezd elhomályosodni, akiknek egykor ez jelentette a mindennapokat. Talán nem is kell sajnálni.

Mindamellettt éppen ez az egyik ok, amiért ezt a kötetet megírtam, illetve kutatóként is foglalkoztam a Balaton szocialista múltjával. A Kádár-korszak sok szempontból a Balatonparti idegenforgalom hőskorának tekinthető. A hatvanas évek elejétől az 1990-es rendszerváltásig számtalan beruházás valósult meg a környéken. Nyaranként tömegesen utaztak ide vendégek mind Magyarországról, mind Európa számos egyéb vidékéről, amire a korabeli szállásadók, de igazából mindenki, aki akkoriban a Balaton mellett élt, egyaránt szeretetteljes nosztalgiával tekint vissza. Ugyanilyen nosztalgiával gondolnak vissza azok is a Balatonra, akik annak idején egy vagy több alkalommal megfordultak a partján vendégként. A tó mintha kívül esett volna az ellentétekkel teli világon. Odakint a szocialista és kapitalista világ között kibékíthetetlennek tűnő ellentétek álltak fenn, javában dúlt a hidegháború, egy konfliktus, amelyet többnyire nem katonák vívtak a fegyvereikkel, hanem kéme a maguk homályos titkosszolgálati módszereivel. A tó partján azonban mindez nem érződött, itt békében pihentek egymás mellett a kapitalista Nyugat és a szocialista Kelet lakosai, akik nemcsak hogy nem zavarták egymás köreit, de alkalmasint békésen és barátságosan el is beszélgethettek egymással. Visszatekintve majdnem mindenkinek van valamilyen szép emléke, amit felidézhet

magában: finom borok és ételek, barátságos, vendégszerető emberek, és főleg a béke és a nyugalom érzete. Strandok, vízibicikli, lángos és hekk, na meg persze mindenre kapható, csábító keletnémet turistalányok – ezek azok a képzetek, amelyek mind a mai napig meghatározzák a szocialista Balaton emlékét.

Ez a könyv nem a nosztalgiáról szól. Még csak nem is a nosztalgia érzését kívánja erősíteni. A fent vázolt sok szép dízlet csupán illúzió volt. A Balaton nem esett kívül sem a világ, sem a korszak eseményein. A Magyar Népköztársaság területén feküdt, amely a szocialista „keleti blokk” részét képezte. A békés felszín mögött ádáz küzdelem folyt, a küzdelmet a korszak szocialista államvédelmi szervezetei vívták többnyire magánszemélyekkel. A titkosszolgálatok itteni intenzív tevékenységét éppen az motiválta, ami miatt a külső szemlélő a tó vidékét a paradicsomi béke szigetének tarthatta: itt nap mint nap adódott rá lehetőség, hogy a szocialista és a kapitalista államok polgárai találkozzanak egymással, s ez természetesen felkeltette az állambiztonsági szervek figyelmét és gyanakvását – valamint félelmét.

Munkámban e kettősség bemutatására törekszem. A felszín kedélyessége mögötti titkosszolgálati játszmákat próbálom bemutatni, s ezekről minél teljesebb képet adni. Célom egyrészt annak feltárása, milyen jellegű tevékenységet folytattak a különböző szocialista titkosszolgálatok, és milyen módszereket alkalmaztak – körülmények között azt is, hogy kik ellen vetették be ezeket. Másrészt arra a kérdésre is igyekszem választ adni, hogy ennek az igen kiterjedt és részletekbe menő munkának volt-e bármiféle létjogosultsága.

Felmerül persze, hogy mindaz, amiről e kötet lapjain írok, mennyiben tekinthető egyedinek. Mielőtt továbblépnék a könyv érdemi részéhez, e kérdéseket kicsit bővebben ki kell fejtenem.

A téma az utóbbi bő évtized során más kutatóknak is felkeltette az érdeklődését, akiket legalább röviden e helyütt is meg kell említenem. A Balaton-brigád kifejezést az elsők között Dalos György használta azonos című munkájában, a keletnémet titkosszolgálat, a Stasi Balaton partján végzett operatív tevékenységére utalva. Dalos György műve regény, amelyben egy fiktív személy, Klempner százados személyén keresztül ismerhetjük meg ezt a munkát.

Bár a Dalos által használt „Balaton-Brigade” kifejezés a Stasi korabeli aktáiban sehol sem bukkan fel, ez korántsem jelenti azt, hogy a könyvben leírtaknak ne lenne valós alapjuk. Ezt a valós alapot tudományos alapossággal elsőként Monika Tantzsch, az egykori Stasi iratait kezelő német szerv, a BStU¹ kutatója tárta fel *Die verlängerte Mauer* [A meghosszabbított fal] című tanulmányában, amely 1998-ban jelent meg Berlinben. E munkában részletekbe menően bemutatta a Stásinak az egész keleti blokkot behálózó rendszerét, melynek célja a keletnémet nyaralók külföldi megfigyelése volt. A Balaton valójában csak az egyik része volt ennek a rendszernek, bár kétségkívül a legfontosabbak közé tartozott.

Magyarországon a téma legjelentősebb kutatója Slachta Krisztina, neki 2010-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadó *A Páneurópai Piknik és határáttörés húsz év távlatából* kötetében az „Állambiztonság és idegenforgalom a Balaton partján” című írása. 2014-ben megvédett doktori értekezése szintén a Stasi Magyarországon végzett tevékenységéről, illetve annak intézményes háttéréről szólt. E disszertáció nagyközönség számára átdolgozott változata 2016-ban jelent meg a Kronosz Kiadó gondozásában, *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek*

¹ Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR.

együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956–1990 címmel, és igen átfogó képet ad arról, hogyan dolgozott együtt Magyarország területén a hazai állambiztonság a szovjet blokk egyik legveszedelmesebb titkosszolgálatának számító keletnémet testvérszervével.

Jobst Ágnesnek a 2015-ben a Jaffa Kiadónál megjelent, *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata, 1955–1989* című munkája alapvetően ugyanezt a témát dolgozta fel, jóllehet ez utóbbi könyvben nagyon is hangsúlyos az 1989-es utolsó év, amikor az addig viszonylag olajozottan működő összedolgozás éppenséggel összeomlott, a Stasi pedig immár veszélyes területként tekintett Magyarországra.

Monika Tantzsch, Slachta Krisztina és Jobst Ágnes munkájuk során a felülnézeti perspektívát választották, céljuk az intézmények közti kommunikáció feltárása volt, így mutatták be az állambiztonsági szervek operatív munkamódszereit. Bár ennek során utaltak e tevékenység szenvedő alanyaira, a főszereplők mindig a szervezetek maradtak.

E kötetben én más utat kívánok járni. Szándékom mindig is az volt, hogy ezt a témát minél emberközelibb formában tárjam olvasóim elé, ugyanis a titkosszolgálati tevékenység valódi drámája csakis a magánember, nem pedig az intézmények és a turizmus egészének szintjén érhető tetten. Véleményem természetesen később sem változott meg, most is pontosan úgy látom, hogy ez a történet éppen sajátos drámaisága miatt olyan fontos – a kötet második felében leírt történetek mindegyike drámai a maga módján. Erre a kérdésre később még visszatérek. Ahogy haladtam előre az esetek összegyűjtésében, egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy nem elégséges csak magukról a történetekről írni, alaposan be kell mutatni a kontextust is. Be kellett látnom, hogy nem elég-

séges, ha csupán röviden, egy bevezető fejezetben utalok azokra a földrajzi és intézményes keretekre, valamint megfontolásokra, amelyek alapján a megfigyeléseket végezték. Ez már csak azért sem lett volna helyes, mert a következő oldalakon bemutatott küzdelmet alapvetően két nagy kelet-európai titkosszolgálat, a kelet-német Stasi és a magyar Belügyminisztériumon belül működő állambiztonság, szűkebben a BM III/II-es csoportfőnökség vívta, többnyire magánszemélyek vagy legalábbis hozzájuk képest mindig kisemberek ellen. Így azután, ha be akarom mutatni a front mindkét oldalát, ezekről az intézményekről is részletes képet kell adnom. Ezért egyfajta közelítő szemléletmódot alakítottam ki, amelyben a madártávlattól haladok a mikroperspektíva felé. A dolgozat első részét teljes egészében a kereteknek szenteltem, főként a magyarországi megfigyelőtevékenység rendszerét igyekeztem bemutatni, kiemelve az állambiztonság által alkalmazott módszereket, megfigyelési szempontokat, valamint a keletnémet és magyar szolgálatok együttműködésének formáit. Ugyanakkor kimondottan törekedtem arra, hogy száraz adatok helyett inkább a tevékenységet mutassam be a maga folyamatában. Szerencsére ebben nagy segítségemre voltak a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium, azaz a Stasi, illetve a magyar Belügyminisztérium által hátrahagyott akták, amelyek alkalmasak egy ilyen narratív szemléletű munka megalapozásához. A korabeli nyomozók, tartótisztek és elemzők ugyanis hajlamosak voltak arra, hogy részletesen kifejtsek nézeteiket, álláspontjukat, így a mából visszatekintve viszonylag teljes képet kaphatunk akkori elgondolásaikról. Bár az ezekben a fejezetekben leírtak igen jelentős részével már foglalkoztak az idézett szerzők, ezekhez is igyekeztem minél több eredeti levéltári forrást felhasználni, s a szakirodalmat inkább csak mankónak, noha a legfontosabb mankómnak tekintettem. Mind-

eközben lehetőséget kívántam biztosítani magamnak arra, hogy alkalomadtán az általam felvetett kérdésekre az övékétől eltérő választ adhassak.

Forrásaim elsősorban levéltári anyagok voltak. Ezeket részben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából, részben a Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR (Az Egykori NDK Állambiztonsági Szerveinek Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala) berlini központjának igen jelentős bázisából válogattam össze.² Mivel mind az ÁBTL, mind a BStU tömérdek aktát őriz, természetesen nem törekedtem, nem is törekedhettem a teljes anyag bemutatására. Egyébként az általam preferált mikrotörténeti megközelítéstől ez tökéletesen idegen is lett volna.

A szelekció elsődleges szempontja az volt, hogy olyan eseteket mutassak be, amelyeket más szerző még nem adott közre részleteiben, azaz kimondottan újdonságokra törekedtem. Mivel „szerencsére” a két állambiztonsági szerv nagyon intenzív munkát végzett, ilyen publikálatlan aktából még mindig rengeteg van. Másrészt az a cél is vezérelt, hogy az egyes esetekben egy-egy probléma hangsúlyosan jelenjen meg. Végül természetesen szemem előtt lebegett egy szubjektív értékelési szempont is. Arra törekedtem, hogy a kiválogatott ügyek önmagukban kellőképpen érdekesek legyenek – bár tisztában vagyok vele, hogy az utolsó szempont, éppen szubjektív volta miatt, talán a leginkább vitatható. Mégsem tudtam eltekinteni tőle.

2 A két szervet a továbbiakban a bevett rövidített formájukban fogom említeni: az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát ÁBTL, a Szövetségi Hivatalt pedig a Németországban elfogadott BStU rövidítéssel.

Szövegemben – főként az esettanulmányokban – gyakoriak az eredeti aktákból vett idézetek. Ezekben természetesen idéznem kell a korszak állambiztonsági nyelvezetében mindennapos kifejezéseket is, amelyeket a mai olvasó kellemetlennek találhat, sőt a mai nyelvhasználatban már kimondottan elfogadhatatlannak minősülnek. Ezekkel nem lehet mit kezdeni. Amennyiben a maga valóságában akarjuk látni a hatvanas-hetvenes évek titkosszolgálati valóságát és az állambiztonsági tisztek sajátos világszemléletét, az olyan kifejezések használatát, mint „ellenség”, „szökés”, „illegális emberkereskedelem”, nem minden esetben lehet elkerülni.

Kérdés lehet persze, hogy csak a Stasi és a magyar állambiztonság volt az a két titkosszolgálat, amelyek a Balaton partján dolgoztak? Mi van a nyugati kém szervezetekkel? Az eddigi forrásanyagból az tűnik ki, hogy ezeknek a szervezeteknek egyszerűen nem érte volna meg a balatoni idegenforgalmat mint beépülési csatornát használni, a területen megszerezhető információk értéke egyszerűen túl csekély volt a kockázathoz képest. Az átlagos balatoni turistától legfeljebb általános hangulatjelentést kaphattak volna a szocialista országokról, ezt pedig egyéb csatornákon is könnyen megszerezhették, ha akarták. Emellett a korszak nyugati titkosszolgálati a mai napig működő szervezetek, ráadásul a hetvenes-nyolcvanas évek egyes operatív módszereit valószínűleg még mindig alkalmazzák ellenséges országok területén, emiatt a hidegháborús időszakra vonatkozó anyagaik csak részben kutathatók.

Az olvasónak talán feltűnhet, hogy a könyvben viszonylag kevés történet főszereplőjének ismerjük meg a teljes nevét. Ez a téma jellegéből adódik: a leírt események időben még nincsenek túlságosan távol, és sok esetben egy-egy ember életének olyan részét alkotják, amelyre az illető nem feltétlenül emlékszik szívesen vissza; emiatt tartottam fontosnak biztosítani a szereplőim névtelen-

ségét. Másrészt erre szigorú szabályok is vonatkoznak, de a szabályozáson kívül ott van a személyes felelősség is: amikor egy-egy ember sorsának ennyire kényes dokumentációját tárjuk a világ elé – márpedig ebben a munkában ezt nem egy esetben meg kellett tennem –, azt csakis bizonyos korrektség igényével lehet megtenni. Az esetek leírásakor feltett szándékom volt, hogy harag és részrehajlás nélkül mutassam be a körülményeket, az ítéletalkotást pedig az olvasóra bízom.

Mint azt fentebb már említettem, e kötet egyik központi kérdése, hogy vajon volt-e létjogosultsága annak a nagyarányú és igen költséges munkának, amelyet az állambiztonsági szervezetek a Balaton partján vagy egyáltalán a turisztika területén végeztek. Gyanakvásuk az átlagemberrel szemben túlzónak tűnhet, de vajon az volt-e? Másrészt több egyéb kérdést is érdemes feltenni. A Balaton mennyiben volt egyedi jelenség a hidegháborús korszak világában? Vajon tényleg befolyásolta-e, és ha igen, mekkora mértékben módosította az állambiztonsági munka feltételeit az a tény, hogy a Balatonnál a kapitalista és a szocialista polgárok között rendszeres kapcsolat állt fent? Mennyire voltak ellenőrizhetők az utasok, és mit tudtak ellenőrizni az államvédelmi szervek? Mit tartottak fontosnak, és mi kerülte el a figyelmüket? Mit értelmeztek helyesen, és mit helytelenül? Mennyire volt érzékelhető a Balaton környéki megfigyelő tevékenység? Ezek mind olyan kérdések, amelyekre igyekszem e könyv lapjain választ adni.

I. RÉSZ

Általános kép

A helyszín – a szocialista Balaton

A balatoni idegenforgalom az egypártrendszer kiépítéséig

A Balaton már a két világháború között is vonzó és a korszak, illetve Közép-Európa viszonyaihoz képest fejlett idegenforgalmi területnek számított, de ez a fejlődés a második világháború miatt megakadt.³ A háború kitörése kevéssé érintette a tó idegenforgalmát, a hazai közönség továbbra is könnyen lejuthatott tóparti nyaralóihoz; a külföldi turisták száma persze drasztikusan visszaesett. Az igazi változások 1944-ben kezdődtek, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot. 1945 márciusában Hitler a Balatonkenese és Székesfehérvár közötti frontvonalon indította meg egyik legutolsó offenzíváját. Az ezt követő balatoni csata során a Vörös Hadsereg csapatai súlyos harcok során egy hónap alatt haladtak végig a Balaton-felvidéken, így végül a tó környéke sem úszta meg sértetlenül a második világháborút.⁴ Ugyancsak súlyos

3 Lichtneckert András (szerk.): *Balatonfüred és Balatonarács története*, Veszprém, 1999, Veszprém Megyei Levéltár, 413–452. o.

4 Veress D. Csaba: *A balatoni csata. I–II. Veszprém megye felszabadításának katonai története. 1944. december 1. – 1945. március 30.* Veszprém, 1976, Veszprém Megyei Tanács.

csapást jelentett a Balatonra nézve, hogy a tó hajóparkját a visszavonuló német csapatok megsemmisítették. Erre elvileg azért kaptak utasítást, hogy akadályozzák a szovjetek mozgását – bár a gyakorlatban semmi ilyesmit nem értek el vele. A Vörös Hadsereg csapatai a Bakonyban és a Balaton északi partja mentén nyomultak előre, amennyiben pedig a két part között akartak mozogni, megfelelő kételtű járművekkel és vízi szállítóeszközökkel rendelkeztek ehhez, így a magyar polgári hajókra lényegében semmi szükségük nem volt.

Katonai szempontból tehát az akció tökéletesen értelmetlen volt, bár a náci vezetés az efféle parancsokat a háború végső szakaszában sokszor pusztán azért adta ki, hogy bosszút álljon mindazokon, akik nem voltak elég fanatikusak, hogy a végsőkéig küzdjenek az „ügyért”. A balatoni hajók elpusztításával mindenesetre a polgári közlekedés a tó partján hosszú időre megbénult. Az utászok robbanótölteteitől csak azok a hajók menekültek meg, amelyeket a helyi személyzet még idejekorán elsüllyesztett – de ezek kiemelése és üzemképes állapotba hozatala is évekig tartott.⁵

A szovjet katonai megszállás keretei között a balatoni idegenforgalom csak jó néhány év alatt állt talpra. A régi elit tagjai, akik sok településen a vendégkör jelentős részét adták, nehezen illeszkedtek be az 1945-ben kialakult rendszerbe. Sokan elvesztették korábbi jövedelemforrásaikat és pozícióikat. A háborút követően számosan emigráltak, akik maradtak, azok közül nem egy az egy pártrendszer kialakulását követően üldözötté vált.⁶ Ráadásul 1945–1947-ben még az ország közlekedési hálózata is rettenetes állapotban volt. Emiatt három nyári szezon, az 1945-ös, az 1946-os és

5 Veress: *A balatoni csata*, 376–377. o.

6 Lichtneckert: *Balatonfüred és Balatonarács története*, 469–495. o.

az 1947-es, lényegében kimaradt.⁷ Ez persze azon balatoni települések lakosságát, amelyek korábban a szezonális vendégek fogadására rendezkedtek be – ez igen sok tóparti település esetében így volt –, fölöttébb hátrányosan érintette. 1948-ban már valamilyenre kezdett helyreállni a rend, ebben az évben vitorlásversenyt is rendeztek a Tihanyi-öbölben.⁸

A Balaton környéke természetesen továbbra is alapvetően jó módú vidéknek számított, háború előtti presztízse sem merült feledésbe, ráadásul több tehetős magánszemély tartózkodott életvitelszerűen a tó környékén. Ugyanígy a helyi gazdaréteg is – amelynek jelentős része szőlőműveléssel foglalkozott – az országos átlaghoz képest kimondottan jó módúnak számított.

Az 1948-ban kezdődő államosítások, kitelepítések és kulákkellenes intézkedések a balatoni társadalmat nagyon keményen érintették. Balatonfüreden például a helyi Kedves Cukrászda feletti irodákban alakítottak ki szükséglakásokat, amelyekbe aztán olyan helyben lakó nagytőkéseket költöztettek, mint az Astoria Szálloda tulajdonosát.⁹ Ugyanekkor olyan jelentős birtokokat foglaltak le az állam számára, mint a tihanyi apátságait Tihanyban, Balatonfüreden és a környező településeken, vagy a Festetics család Keszthely környéki jelentős birtokállományát és ingatlanjait. A fentebb felsóroltak természetesen csak a jéghegy csúcsát jelentik, az állam rengeteg jó módú birtokra és ingatlanra tette rá a kezét, számos alkalommal az erőszakszervek igénybevételével, sok esetben még az akkor hatályos törvényt is áthágva. Az elvett ingatlanokat aztán

7 Uo.

8 ÁBTL 3.1.9. V-62332 „Lipták Gábor és társai”. Ez volt az első, háború utáni balatoni Kékszalag vitorlásverseny, amelyet ettől fogva napjainkig rendszeresen megtartanak.

9 Füredi História, 2010/3.

jószerevével az üdültetés használta tovább: néhányat a pártvezetés saját üdülőjeként foglalt le, ahogyan Tihanyban a későbbi Club Hotellel történt, másokat a Szakszervezetek Országos Tanácsa vett át és használt a dolgozók üdülőiként.¹⁰

Az idegenforgalmi hivatalok kialakulása

A negyvenes évek végén az országos kommunista vezetés úgy döntött, hogy Magyarország területén megszervezik az idegenforgalmat.¹¹ Ezen akkor elsősorban a városi munkásréteg szervezett üdültetését értették, a külföldi beutazásokkal érdemben nem számoltak – bár nem kétséges, hogy a szakma már ekkor figyelembe vette ezt a szempontot is. Az idegenforgalom országos szervezete 1951-től kezdve az IBUSZ¹² lett. Megyei alegységeinek megszervezését szinte azonnal meg is kezdték – természetesen először az idegenforgalmi szempontból jelentősnek számító megyékben.

A Balaton az 1950-es megyereformot követően jelentős részben Somogy és Veszprém megyéhez került, illetve egy rövid, Keszthely és Balatonederics közötti partszakasz Zala megyéhez. A Balaton régió idegenforgalma így a Veszprém, illetve a Somogy Megyei Idegenforgalmi Hivatal között oszlott meg, bár a kettő közül 1951-től kezdve egyértelműen az északi parti irodáé volt a domináns szerep.¹³

¹⁰ Uo.

¹¹ Slachta Krisztina: A „magyar vircsaft”. A Kádár-kori idegenforgalom sajátosságai. *Metszetek*, 3. évf. 2. sz. (2014), 93–109. o.

¹² Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt.

¹³ Tar Kálmán: *A Balatontourist ötven éve, 1951–2001*. Veszprém, 2001, Veszprém Megyei Levéltár. 7. o.

A VMIH központi irodája eleinte a tapolcai Sztálin téren működött, ahonnan azonban már az ötvenes években átköltözött Balatonfüredre – ennek fő oka az irodavezető személye volt. Dr. Zákonyi Ferenc a háború idején még Berhidán élt,¹⁴ ahonnan először Siófokra, majd Balatonfüredre költözött. Ez a rendkívül szenvedélyes és tehetséges ember máig kiváló szervezőként él mindenki emlékezetében. Forrón szerette a Balatont, ezért már a kezdetektől teljes elánnal vetette magát a tó környéki műemlékek, turistaútvonalak és egyéb nevezetességek helyreállításába.¹⁵

Zákonyi Ferencnek sok esetben a rendszerrel szemben kellett képviselnie álláspontját, ugyanis az egykori egyházi és főúri létesítmények védelme ideológiailag nem feltétlenül vágott egybe a rezsim világképével. Azonban turisztikai vonzerejükre hivatkozva már az ötvenes években nagyon sok Balaton környéki műemlék helyreállítására tudott pénzt szerezni, így az évtized végére a tó környéke ilyen szempontból nagyon sokat fejlődött.¹⁶

Emellett ő és munkatársai egyéb lépéseket is tettek a régió népszerűsítéséért. Útikönyveket, reklámanyagokat készítettek, amelyekről részben azt is remélték, hogy sikerül felkelteniük a nyugati

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-2077 „Zákonyi Ferenc” – vizsgálati dosszié dr. Zákonyi Ferenc ellen egy 1947-es névtelen feljelentés alapján, amely szerint Zákonyi 1944/1945-ben berhidai jegyzőként együttműködött a nyilasokkal. A vizsgálat ártatlanságának megállapításával zárult. (ld. *Az utazási irodák az állambiztonság szolgálatában* c. fejezetet)

¹⁵ Ennek első számottevő eredményei a nagyvázsonyi Kinizsi-vár, a balatonfüredi Lóczy-barlang, illetve a tihanyi szerzetesek barlanglakásai voltak, de a későbbiekben még a Balaton déli partján, azaz Somogy megyében is számos esetben járta ki a helyi nevezetességek rendbehozatalát [ld. Tar: *A Balatontourist első ötven éve*].

¹⁶ Tar: *A Balatontourist ötven éve*, 17–25. o.

közönség érdeklődését a Balaton iránt. Ez olyan horderejű kérdés volt, amelyet országos szintű pártértekezleten is tárgyaltak, ahol különböző álláspontok ütköztek egymással. Az egyik oldal úgy gondolta, hogy szükség van a nyugati turisták kemény valutájára, míg az ezzel ellentétes vélemény szerint a nagyszámú nyugati személy beengedése az országba ideológiai szempontból káros lenne – legalábbis sokkal nagyobb kárt okozna, mint amekkora anyagi hasznot hozna, hiszen a szocializmus építésének alapjai kerülnének veszélybe.

Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, az előbbi álláspont bizonyult erősebbnek.¹⁷ Az ötvenes évek második felében – főként Kádár János hatalomra kerülését követően, 1956 novemberében – a Magyar Népköztársaság fokozatosan felhagyott az elzárkózás politikájával, így a Balaton is elérhetővé vált a nyugat-európai polgárok számára.

Az ötvenes évek elejének másik problémáját továbbra is az 1945-ben visszavonuló német csapatoknak a balatoni hajóparkban végzett pusztítása okozta; 1950-ben még mindig rendkívül komoly hajóhiány volt. Ezt onnan pótolták, ahonnan tudták. Többek közt a dunai flottillából hoztak át hajókat. Ilyen volt például a Pajtás gőzös is, amelyet 1952-ben a Sió-csatornán át úsztattak fel a Balatonra, majd 1954. május 30-án, a Kékszalag idején a balatonfüredi móló mellett felborult.¹⁸

Ez volt a korszak egyik legsúlyosabb magyarországi hajókatasztrófája. Annak ellenére, hogy az esetre a parttól mindössze százegynéhány méterre került sor, nagyon sok utas, illetve a hajó gépésze életét veszttette. A halálos áldozatok pontos száma a mai

napig nem ismert, de huszonhárom elhunyt nevét 1999 óta ismerjük. A korabeli sajtó igyekezett elhallgatni az esetet, így csak tizenegy halottat említettek. A mentést az is nehezítette, hogy az ÁVH helyszínre érkező rendőrei nem az életükért küzdő emberekkel, hanem főként azzal foglalkoztak, hogy begyűjtsék a parton tartózkodók fényképezőgépeit. A fuldoklókat főként a Kékszalag versenyzői mentették, azonban beletelt néhány percben, amíg az első vitorlás hajók a helyszínre értek, addigra pedig már sokan oda-vesztek.¹⁹

A balatoni utasszállító hajóállományt nagyjából az ötvenes évek második felére sikerült túrhetően helyreállítani, de a flotta még a nyolcvanas években sem volt egészen tökéletes.²⁰

A nemzetközi turizmus fellendülése és a településfejlesztés megindulása

Az ötvenes évek végén részben a Kékszalag versenyek, részben a nemzetközi turizmus általános európai fejlődése, valamint a Nyugat felé való fokozatos nyitás komoly áttörést hoztak a balatoni idegenforgalomban. Egyre több nyugati turista érkezett a tóhoz, és immár jelentős vendégállománnyal kellett számolni. Az 1958 utáni Kékszalagokon már jelentős többséget képviseltek a nyugat-európai országokból érkező versenyzők, köztük is igen komoly arányban találunk nyugatnémeteket és osztrákokat, azaz német nyelvű kapitalista országokból érkezőket. A versenyeken

¹⁹ Uo.

²⁰ <http://www.balatonihajok.hu/tortenelem/ujrakezdes>.

Letöltve: 2017. 02. 10.

¹⁷ Slachta: A „magyar vircsaft”. A Kádár-kori idegenforgalom sajátosságai.

¹⁸ Dr. Dulin Jenő: *Emlékezés egy tragédiára*.

a helyiek is szép számmal jelentek meg. A külföldi versenyzőkkel szemben nem annyira a rivalizálás határozta meg a hangulatot, sokkal inkább jellemző volt az, hogy kiváló sportbaráti kapcsolatok alakultak ki. Ez pedig az államvédelmi szervek figyelmét is felkeltette.²¹

Persze a vitorlásversenyzők – bármennyire jelentősek voltak is ezek az események a balatoni nemzetközi idegenforgalom felfutásának idején – nem az egyedüli külföldi vendégek voltak a korszakban. Magyarországon az ötvenes évek végén a vendégszám megállíthatatlan növekedésnek indult, aminek a tempója aztán a hatvanas években egyre csak fokozódott.²²

A beutazó turizmus azonban nem csak a kapitalista blokkból érkező turistákat jelentette. Az ötvenes évek második felében már a szocialista blokkon belül is megindult a Varsói Szerződés államai közötti idegenforgalmi mozgás, és ez a Balatont is erősen érintette. A legtöbb szocialista országbeli turista az NDK-ból és Csehszlovákiából érkezett a tóhoz, de csekélyebb létszámmal egyéb szocialista országok lakosai is megjelentek.²³

A hatvanas évek elején Magyarországon még érvényben volt néhány, a nemzetközi turizmus fejlődését megnehezítő rendelet: az ország területére való beutazáshoz vízumra, a nyugati országokba utazáshoz, a legtöbb szocialista országhoz hasonlóan, meghívólevélre volt szükség. Ezeket a rendelkezéseket a hatvanas évek közepére jelentősen enyhítették. A vízumkényszert a hatvanas évek közepére mind a Német Szövetségi Köztársasággal, mind

Austriával szemben eltörölték, ami természetesen a két országból érkező turisták számának emelkedését eredményezte. A Német Demokratikus Köztársaság polgárai 1964-től már meghívólevél nélkül, magánúton is beléphettek Magyarország területére.

A hatvanas években a balatoni turizmus egyébként is felszálló ágába lépett, az évente beutazó turisták száma sokszorososan meghaladta a helyi lakosokét, és ami ennél is fontosabb, a rendelkezésre álló kereskedelmi szálláshely-kapacitást is.²⁴ Erre az idegenforgalmi hatóságok egyetlen lehetséges választ adhattak: zöld utat engedtek a magánjellegű vendégfogadásnak. Ez azonban nem feltétlenül jelentette azt, hogy a turisták teljes mértékben kikerültek a hatóságok látóköréből, még akkor sem, ha az államvédelmi nyomozók több esetben így érzékelték a helyzetet.

A hatályos törvények értelmében Magyarországon mindenki köteles volt bejelenteni tartózkodási helyét a rendőrségnek, és ez a turistákra is vonatkozott. Ráadásul a balatoni magánszállásadók többsége kapcsolatban állt az IBUSZ-szal. Az egyik ilyen kapcsolattartási forma a fizetővendég-szolgálat volt: ez azt jelentette, hogy egyes magánházak tulajdonosai regisztrálták magukat az IBUSZ-nál, amely némi részesedés ellenében kiközvetített hozzájuk turistákat. Ez a megoldás igen elterjedt volt az egész Balaton régióban, főként, mert azzal az előnnyel járt, hogy a szervezést az iroda vállalta magára.

De persze léteztek ennél informálisabb megoldások is, amennyiben egy-egy szállásadó a saját ismeretségi körén belülről fogadott csak vendégeket. Ha egy ilyen házigazda nem jelentkezett az IBUSZ-nál, annak többnyire egyszerűen az volt az oka, hogy nem akarta kifizetni a közvetítői díjat. Az IBUSZ-t megkerülő megold-

21 A vitorlásversenyekhez ld. még a Sulyok Péter ügynökről szóló, *A vitorlásélet megfigyelője* c. esettanulmányt, 103. o.

22 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 69. o.

23 Tar: *A Balatontourist ötven éve*.

24 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

dást a vendégek is jobban szerették, a megspórolt idegenforgalmi járulék egy részét ugyanis a szállásadók levették az árból.²⁵ Ez a fajta direkt, a közvetítőket megkerülő kapcsolattartás persze mind az Idegenforgalmi Hivatal, mind az állambiztonság szemében szálla volt – mégsem tudtak vele mit kezdeni, és a balatoni idegenforgalom alapvető jellegéhez erősen hozzátartozott. A hatvanas években egyébként is egyre erősödő tendenciává vált a magánjellegű utazás, olyannyira, hogy az évtized végére a beutazó turistáknak 89,2 százaléka nem csoporttal, hanem egyéni úton érkezett.²⁶

Ebben az időszakban a Balaton régió lakossága egyre inkább hozzászokott a külföldiek – ha nem is állandó, de – évenként ciklikusan ismétlődő jelenlétéhez. A szezon nagyjából májusban kezdődött, amikor megérkeztek az első vitorlásversenyzők, majd a nyári hónapokban egyre többen lettek a turisták. Júliusban és augusztusban volt a csúcsszezon, amikor tömegével érkeztek a Balatonra a kikapcsolódni vágyó családok, a bulikat kedvelő fiatalok, a szerelmespárok és lényegében bárki, aki fürdeni és kirándulni vágyott. Mivel ritkán töltöttek el pár hétnél hosszabb időszakot a tóparton, a lakosság hozzászokott az állandóan változó arcokhoz. Majd augusztus 20. körül véget ért a főszezon – a mai napig ez a dátum jelenti a balatoni települések lakói számára a tényleges nyári időszak végét, ez a fordulópont, amiktől a turisták száma érezhetően csökken a Balaton környékén. Az utószezon azonban szeptember végéig is elhúzódhatott – ez minden esetben az időjárástól függött.

25 Ez még napjainkban is így működik, sőt a magánszállásadók nagy része fel is szokta ajánlani, hogy a vendég legközelebb már ne a közvetítőn keresztül jelentkezzen, hanem közvetlenül vele lépjen kapcsolatba.

26 BStU MfS ZAIG 30431, 3. o.

A szeptember végétől májusig tartó időszakban a Balaton környéke egészen eltérő képet mutatott. A nyár nyüzsgésével szemben szinte üresnek hatott, hiszen a turisták elutazásával a környék kistelepülései álmos falvakká változtak át. Ez a ciklikusság rányomta a bélyegét az itteni életmódra, és egy, a szocialista modell-től erősen eltérő, alapvetően kapitalista mentalitást hozott létre. A balatoni települések lakosai egyre erősebben kötődtek az idegenforgalomhoz; még azok is függtek tőle, akik közvetlenül nem ebben az ágazatban dolgoztak. Ráadásul a turistákkal való kapcsolattartás miatt a helyi lakosság körében sokkal elterjedtebb volt az idegen nyelvek ismerete, mint az ország egyéb vidékein. Ez a térségben elsősorban a német nyelvtudást jelentette, a balatoni átlagember, ha hibásan és erős akcentussal is, de majdnem mindig tudott kommunikálni németül.

A „protokapitalista” habitus és a nyelvismeret, illetve a nyugati vendégekkel való rendszeres kommunikáció szintén káros tendenciának látszott a hatóságok és az államvezetés szemében, hiszen mindkettő a nyugati mentalitás térhódításának nyithatott utat. A nyugati turistákat nem lehetett elzárni a helyi lakosság elől – erre a magyar állam nem is tett kísérletet. Így azonban mindennapos volt a barátkozás, amihez a legjobb keretet a szállásadó-vendég viszony jelentette, de a szabadidejüket töltő, jókedvű nyugatiak igazából bárkivel hajlandók voltak beszélgetni. Az így kialakuló barátságoknak nemritkán hosszabb távú eredményei is lehettek. A balatoni polgárok gyakrabban kaptak ajándékokat, leveleket, meghívásokat nyugati országokból, mint az ország egyéb vidékeinek lakosai.²⁷

27 ÁBTL 3.1.5. A-4127, egy siófoki rendőrtiszt szakdolgozata a Rendőrtisztai Főiskola részére 1985-ből, 10–20. o.

Zimmer Feri, lángos és vízibicikli – balatoni életérzés a hetvenes-nyolcvanas években

A hetvenes évekre a Balaton képe erősen megváltozott, ami részben a Kádár-kori gazdaságpolitika eredménye volt: a településeken tömegesen jelentek meg a magánnyaralók; másrészt a fellendülő idegenforgalom miatt gombamód szaporodtak a szállodák, valamint a kempingek. Ezek a korszerű, akár több száz férőhelyes toronyházak egyre inkább meghatározták a települések képét, ugyanakkor a vendégszám is jelentősen megnövekedett. Ebben az évtizedben a Balaton egész területén már egymilliónál is több utas fordult meg egy szezonban, ami sokszorosan meghaladta az előző évtized átlagát. Az idegenforgalom tehát egyértelműen elindult a tömegturizmus irányában.²⁸

A szállásadók és a turisták kapcsolatában egyre inkább az informális jelleg vált uralkodóvá: a nyári szezonban a tó környékén mindenütt megszokott látvány volt a házak elé kihelyezett tábla, amelyen az állt: „Zimmer frei”, azaz szoba kiadó. Ezt a népi humor Zimmer Ferinek is nevezte. Egy-egy ilyen tábla láttán a turista bekopoghatott, és rövid megbeszélés után lett szállása. De a szállásadók sok esetben kimondottan vadásztak a turistákra, néhányan a vasútállomások, idegenforgalmi hivatalok körül várakoztak, és leszóltították az onnan kilépőket. Ez azzal is együtt járt, hogy az ilyen jellegű vendégfogás után elmulasztották a rendőrségi bejelentést. Az ezen az úton szálláshoz jutó turistákról a hatóságok tehát semmit nem tudtak, és vajmi keveset tehettek a helyzet ellen. A beutazó turizmuson belül a hetvenes években indult el az a tendencia, hogy a magyarokkal szemben többségbe kerültek a külföl-

28 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 69–70. o.

diek, főként a főszezonban, és legtöbbjük a német nyelvű kapitalista országokból, illetve az NDK-ból érkezett.²⁹

Az NDK-s turistákhoz való hozzáállás sok szempontból más volt, mint a nyugatnémetekkel szembeni magatartás. Ez főként a nyugati és a szocialista országból érkezett turisták eltérő vagyoni helyzetére volt visszavezethető. A keletnémet vezetés 1970-től valutakorlátozásokat vezetett be, drákói mértékben korlátozva az NDK polgárai által beváltható mennyiséget. A keletnémet márkát nem lehetett kivinni az országból, és pénzváltásra csak az NDK-ban volt mód. Egy keletnémet turista összesen legfeljebb 300 keletnémet márkát válthatott be, ami nagyjából 800 forintnak felelt meg.³⁰ Ez a korabeli viszonyok között meglehetősen szűkös pénzösszeg volt, így a keletnémet turisták nemegyszer arra kényszerültek, hogy a nyugatnémetektől kolduljanak. Mi több, a fentebb említett kiviteli tilalom miatt az esetlegesen kicsempészett keleti márkát Magyarországon sehol nem lehetett beváltani. A fiatal keletnémet nők kimondottan gyakran csak azért ismerkedtek helybeliekkel vagy nyugatnémet turistákkal, hogy nyaralásuk alatt ezek a férfiak fizessenek helyettük. Ezért cserébe persze sok mindenre hajlandóak voltak. A korszakra emlékezve az akkor fiatal magyar férfiak emlékeiből ritkán hiányoznak a könnyen megszerezhető NDK-s turistalányok.³¹ De még az is előfordult, hogy loptak a nyaralóhelyeken – az ilyen esetek természetesen egyáltalán nem növelték a balatoni lakosok keletnémetekkel szembeni szimpátiáját.³²

29 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 69–70. o.

30 Niehoff/Ziele: *In Sachen Zoll- und Devisenrecht*, 65. o.

31 <https://www.veol.hu/veszprem/2014/05/o-azok-az-ndk-s-turistalanyok>

32 <https://www.sonline.hu/kozelet-somogy/2010/09/stasi-ugynokok-fecskeben-jelentettek-a-balatonnal>.

A nyolcvanas évekre kialakult a szocialista Balaton végleges képe – régi és új nyaralókkal, valamint lángos- és sült hal-árusok bódéival a nagy szállodák, kempingek és zsúfolt strandok árnyékában. A tó környéke által nyújtott kínálat ugyan elmaradt a divatos nyugati nyaralóhelyekétől, ez azonban mit sem ártott a népszerűségének: közkedveltségét a Balaton elsősorban olcsóságának köszönhette. Ami pedig a szocialista országok nyaralóhelyeit illeti, a többséghez képest a Balaton kimondottan magas színvonalat jelentett.

Intézményes keretek

Az NDK és a kivándorlás kérdése

Benny Hill, az angol komikus, meglehetősen groteszk módon szemléltette a németországi megszálló erők közti demarkációs vonalakat: egy berlini lakásban brit, illetve szovjet katonai rendőr igazoltatta a lakókat, akik a nappaliból a konyhába akartak eljutni. Bár ez csak vicc volt, tény, hogy amikor a második világháborúban győztes hatalmak meghúzták a megszállási övezeteik közti határvonalakat, olyan területeket választottak el egymástól, amelyeket a lakóik közötti szoros kapcsolatrendszerek jellemeztek – ezek természetesen a háború után sem szűntek meg.³³

A háborút követő néhány évben a német lakosság a megszállási övezetek között viszonylag szabadon mozoghatott, ebben a megszálló erők katonái nem akadályozták őket, így az újrakezdet időszakában nagyon sok olyan élethelyzet alakult ki, hogy egy szovjet zónában lakó személy rendszeresen átjárt valamelyik nyugati hatalom megszállási övezetébe. Ez főként a szintén négyhatalmi megszállás alatt álló Berlinben volt mindennapos jelenség, de vidéken is gyakran előfordult.³⁴

33 Ormos: *Németország története a 20. században*.

34 Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 25–33. o.

Amikor 1949-ben a nyugati szövetségesek megszállási övezetei helyén létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, a szovjet zóna területén pedig a Német Demokratikus Köztársaság, a két újszülött német állam megörökölte ezeket a zónahatárokon átívelő gazdasági és személyes kapcsolatokat, kapcsolatrendszereket – ugyanakkor a kettejük között feszülő ideológiai és politikai ellentét miatt a két társadalom kezdetől ellenséggént tekintett egymásra.³⁵

A Német Demokratikus Köztársaság számára már alapításakor komoly problémát okozott, hogy állampolgárainak egy igen jelentős része nem kívánt a területén élni. Ennek számos politikai, gazdasági-egzisztenciális vagy éppen személyes oka lehetett. A korszakban mind a nyugati elemzők és újságírók, mind a keletnémet államvédelem, Erich Mielke hírhedt Állambiztonsági Minisztériuma, a Stasi úgy gondolták, hogy az áttelepülők legnagyobb része az NDK államformájával, illetve a Szocialista Egységpárt önkényuralmával szembeni ellenérzésből döntött hazája elhagyása mellett.³⁶ Az ötvenes években a Német Szövetségi Köztársaságban elindult egy olyan gazdasági növekedés, amellyel az NDK szovjet mintára létrehozott szocialista tervgazdasági rendszere képtelen volt lépést tartani, és amitől már az ötvenes évek első felében látványosan lemaradt.

Ez a tényező persze tovább erősítette a két Németország közötti áttelepülési kedvet, olyannyira, hogy 1949-től 1961-ig közel 600 000 ember hagyta el véglegesen az NDK területét Nyugat-Németország, illetve Nyugat-Berlin irányában, ami békeidőben meg-

lehetősen magas szám.³⁷ Az NDK vezetése éppen a fentiek miatt alapításától kezdve igyekezett gátat vetni polgárai nyugatra vándorlásának. Először is, az ország illegális elhagyását már 1954-ben, az úgynevezett útlevéltörvényben szigorúan büntethetővé tették: amennyiben egy NDK-polgár érvényes úti okmány nélkül akarta volna elhagyni az országot, illetve külföldön nem a számára engedélyezett területen belül mozgott, akár három év letöltendő börtönbüntetésre is ítélték.³⁸

1952-ben, két évvel korábban, az NDK kormánya kiadott egy hivatalos utasítást a Német Demokratikus Köztársaság és a nyugati megszállási övezetek közötti demarkációs vonal megerősítésére.³⁹ Az 1954-es útlevél-rendeletet követően megkezdődött a később belnémet határnak nevezett terület katonai megerősítése, amelyet öt kilométer mélységben lezárt területté nyilvánítottak, és számos műszaki védelmi elemmel láttak el: aknákat telepítettek, szögesdrót-kerítést, helyenként később betonfalat is építettek, a környéken pedig állandóan járőröztek a határőrség katonái, akik tűzparancsot kaptak mindenkire, aki engedély nélkül a területen mozog.⁴⁰

Ez a határzár természetesen drasztikusan lecsökkentette a szökevények számát az NDK nyugati határai mentén, azonban egy kapu egyelőre még nyitva maradt: Berlin városán belül az ötvenes években továbbra is viszonylag könnyű volt a mozgás a különböző meg-

37 Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 45. o.

38 <http://www.verfassungen.de/de/ddr/passgesetz54.htm>. Letöltés: 2017. 02. 11.: Paß-Gesetz§ 8., 1–3. art.

39 http://www.documentarchiv.de/ddr/1952/demarkationslinie-schutz_vo.html. Letöltés: 2017. 02. 11.

40 https://web.archive.org/web/20081120041030/http://www.grh-ev.org/html/body_dokumentation.html. Letöltés: 2017. 02. 11.

35 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 15–19. o.

36 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 71–74. o. Ugyanerre a kérdésre a *Szökevények Magyarországon keresztül* című fejezetben részletesen is kitérek.

szállási zónák között, és a köztük átvezető számtalan utca mindegyikét egyszerűen képtelenség volt állandóan ellenőrizni. Így azután a probléma végső megoldására az NDK vezetése 1961-ben úgy döntött, hogy magát Kelet-Berlint is a belnémet határhoz hasonló határvédelmi rendszerrel veszi körül. 1961. augusztus 13-án kezdték építeni a berlini fal néven elhíresült építményt – ami méltán vált a hidegháborús szembenállás és a diktatorikus szocialista berendezkedés egyik legismertebb szimbólumává.⁴¹

Megoldást jelentett-e a fal? Tény, hogy létrejöttét követően az illegális határátlépések száma erősen csökkent.⁴² Ugyanakkor a keletnémet vezetés ezzel tulajdonképpen elárulta, hogy képtelen megoldani az NDK-t feszítő belső társadalmi problémákat, amelyek régóta szembeállítják egymással a kormányzatot és a lakosságot, valamint hogy képes valóban vonzó alternatívát nyújtani a nyugatnémet gazdasági és társadalmi berendezkedéssel szemben, ami erőszak nélkül is képes lenne otthonmaradásra bírni az NDK-polgárokat.

Az elvándorlási kedv nem csak az NDK-ban okozott gondot; a lakosság az összes szocialista államban elégedetlen volt a politikai berendezkedéssel, így a határátlépést mindenütt ugyanolyan szigorúan (vagy akár még szigorúbban) szabályozták, mint a keletnémet kormányzat.⁴³ Ugyanakkor a többi szocialista államban létezett egy további korlát: mégpedig a nyelvi akadály, ami a lakosságot elválasztotta a nyugati kapitalista országoktól. Kivándorlás esetén nekik nemcsak a kapitalista világ eltérő szemléletmódjához kellett alkalmazkodniuk, ha be akartak illeszkedni új hazájukban,

41 Viergutz: *Die Berliner Mauer*, 3. o.

42 Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 52–61. o.

43 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 50. o.

hanem el kellett sajátítaniuk az ott beszélt nyelvet, ami sok esetben lehetett visszatartó tényező. Ezzel szemben az NDK minden egyes polgára rendelkezett olyan nyelvismerettel, amellyel egy jómódú nyugati országban a beilleszkedés viszonylag egyszerűbbé vált: nekik a többi kelet-európaival ellentétben nem kellett megtanulniuk németül, ha az NSZK-ban kívántak letelepedni, hisz ez volt az anyanyelvük.

A Német Demokratikus Köztársaság gazdasági helyzete a szocialista táboron belül nem számított rossznak, sőt a hatvanas években a Szocialista Egységpártnak sikerült olyan gazdasági konszolidációt megvalósítania, amely mellett a keletnémet lakosság életszínvonala látványosan javult.⁴⁴ Ugyanakkor ezzel a gazdasági javulással sem voltak képesek utolérni a szárnyaló nyugatnémet gazdaságot, amely a nyugati világ legsikeresebbjei közé tartozott.⁴⁵ Paradox módon éppen a gazdasági helyzet javulása adta meg az alapot ahhoz, hogy az NSZK gazdasági fölényét az átlagos NDK-polgár is megtapasztalhassa: a hatvanas évekre a legtöbb keletnémet háztartás rendelkezett televízióval és rádióval, ezek legtöbbje azonban a nyugatnémet csatornák vételére is alkalmas volt. A hatóságok persze mindent elkövettek e csatornák zavarása érdekében, nem sok sikerrel. Ezért kénytelenek voltak a nyugatnémet adók híreit kommentáló propagandaműsorokat indítani. Ezek legismertebbje volt az Karl-Eduard von Schnitzler vezette *Der Schwarze Kanal* (Fekete Csatorna) – jellemző, hogy a műsor több alkalommal is túlterhelte a keletnémet erőműveket, amikor ugyanis a Fekete Csatorna adása elkezdődött, a legtöbb keletné-

44 Mählert: *Kleine Geschichte der DDR*, 40. o.

45 Ormos: *Németország története a 20. században*.

met otthonban szinte egyidejűleg kapcsolták be a televízió-készülékeket.⁴⁶

Ugyancsak a gazdasági helyzet javulásának következtében a keletnémet állam megadta a lehetőséget lakosai számára, hogy ha korlátozott keretek között is, de évről évre valamennyi időt külföldön tölthessenek – ezzel viszont arra is megteremtették a lehetőséget, hogy személyesen is találkozhassanak nyugatnémetekkel.⁴⁷ Az NDK polgárai személyesen is meggyőződhetek arról, hogy a nyugatnémet életforma nemcsak az övéktől különbözik jelentős mértékben, hanem attól a képtől is, amilyennek a hazai propaganda igyekezett beállítani Nyugat-Németországot.⁴⁸

A viszonylagos gazdasági jólét mellett azonban nem feledkezhettünk meg arról a tényről, hogy a Német Demokratikus Köztársaság politikai rendszere Kelet-Európa egyik legkeményebb diktatúrája is volt egyben, egy olyan rendőrállam, amely minden polgárát igyekezett megfélemlíteni és állandó kontroll alatt tartani.⁴⁹ Ez a túlzott nyomás pedig sok olyan emberben megerősíthette a szökési hajlandóságot, akik gazdasági helyzetükkel akár meg is elégedtek volna. Válaszul az állam, azon belül is főleg az Állambiztonsági Minisztérium, kialakított egy olyan szemléletet, amely szerint minden egyes polgár potenciális bűnözőnek tekintendő.⁵⁰ Ez olyan ördögi körbe kényszerítette a keletnémet társadalmat, illetőleg a társadalom és a vezetés közötti viszonyt, amiből nagyon nehéz lett volna kiutat találni.

46 Funder: *Stasiország*, 156. o.

47 Lásd e könyv *Bomlasztás és diverzió* c. fejezetét.

48 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 159–167. o.

49 Uo.

50 Funder: *Stasiország*, 11–20. o.

A „meghosszabbított fal” elmélete

Az NDK vezetése már a kiutazó idegenforgalom szervezésének kezdetétől érzékelhette azt a problémát, amelyet polgárainak külföldre engedése jelentett, akkor is, ha kiutazási engedélyt rendszeresen csak a szocialista blokk többi államába lehetett kapni.⁵¹ Az Állambiztonsági Minisztérium számára a fő dilemma az volt, hogyan tartsák meg az állandó operatív kontrollt egy keletnémet polgár felett, miközben az külföldön tartózkodik.⁵²

E kérdéssel természetesen a szervezet vezetése, illetve annak mindenható elnöke, Erich Mielke állambiztonsági miniszter személyesen is igen behatóan foglalkozott. 1962-ben, röviddel a berlini fal megépítését követően, az Állambiztonsági Minisztérium saját hatáskörébe vonta az NDK-ból történő szökési ügyeket,⁵³ majd 1963-tól tárgyalásokat kezdett azon szocialista államok államvédelmi szerveinek a vezetőivel, amelyekbe a keletnémet utasforgalom legjelentősebb hányada irányult, illetve amelyekből a legnagyobb volt a szökés kockázata.

Az NDK legfontosabb turisztikai partnerei Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Bulgária és a Szovjetunió voltak, közülük kockázatos területnek leginkább Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország számított.⁵⁴ Ezeknél az országoknál a kockázati tényezőt egyrészt a határaik jelentették: mindegyiknek létezett ka-

51 Természetesen különleges esetben az NDK egyes lakosait Nyugatra is kiengedte, ezek azonban ritka és egyedi esetek voltak.

52 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 21–34. o.

53 506/62. parancs, 1962. 08. 27. [ld. Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 23. o.]

54 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 50. o.

pitalista országgal közös határszakasza,⁵⁵ másrészt az ide érkező keletnémet turisták nagy száma is veszélyforrásnak tűnt. Lengyelország az értékelés szerint mérsékeltén veszélyes országnak minősült: szárazföldi határai csak szocialista országokkal voltak, s bár északon Svédországgal volt közös tengeri határa, a viharos és hideg vizű Balti-tengeren keresztül a szökés kockázata viszonylag csekély volt.⁵⁶ A Szovjetunió ezzel szemben elsősorban azért tűnhetett biztonságos országnak a Stasi szempontjából, mert a helyi utazási korlátozások miatt, valamint mert a Szovjetunió csakis csoportos beutazást tett lehetővé, az országhatárok lényegében elérhetetlenek voltak a turisták számára.⁵⁷ Mindamellett elképzelhető az is, hogy a többi szovjet szatellitállam államvédelmi szerveivel ellentétben a szovjet KGB egyszerűen nem volt egyenrangú tárgyalópartner az NDK Állambiztonsági Minisztériuma számára, másrészt Moszkva nem tűrte el, hogy más szocialista országok titkosszolgálati szervei bármiféle műveletet folytassanak szovjet területen.

Az Állambiztonsági Minisztérium elsődleges célja az volt, hogy az országból kiutazó polgáraitól nyaralásuk ideje alatt minél több információt szerezhessen, amennyire lehet, első kézből. A Varsói Szerződés államainak elméletileg tilos volt egymás területén a titkosszolgálati tevékenység, Mielke azonban éppen erre készült: lehetőséget akart teremteni arra, hogy a Stasi ügynökei ezeknek az országoknak a területén figyelemmel kísérjék a keletnémet turisták mozgását, magatartását és kapcsolatait. Ennek ér-

55 Ebből a szempontból Jugoszlávia is ellenséges, bár nem kapitalista berendezkedésű országnak számított, hiszen kommunista kormányzati rendszere ellenére nem tartozott a keleti blokkhoz.

56 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 58–60. o.

57 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 63. o.

dekében együttműködési szerződéseket írt alá a helyi államvédelmi szervekkel.⁵⁸

A magyar állambiztonsági szervek elképzelései a balatoni idegenforgalomról

A magyarországi idegenforgalmi fejlesztések a Rákosi-korszakban aligha nyerték el a szocialista vezetés tetszését, inkább szükséges rossznak látták azokat.⁵⁹ A legnagyobb veszélynek azt tekintették, hogy ezzel együtt visszatér egyfajta „nyerészkedő szemléletmód”, ami szerintük a marxista-leninista ideológiától meglehetősen távol állt. Az ötvenes években ugyanakkor mégis országszerte elkezdtek fejlesztésekbe, ezen belül is a Balaton környékét kiemelt területként kezelték.⁶⁰

A „nyerészkedő szemlélet visszatérése” nemcsak a turizmussal, hanem hamarosan a Balaton egészével kapcsolatos klisévé vált. Egy ügynöki jelentés még 1963-ban is említi a kifejezést,⁶¹ sőt egy 1985-ös rendvédelmi főiskolai szakdolgozat is ugyanezt emelte ki a turizmus egyik legjelentősebb negatív hatásaként a térségben.⁶² Ennek a félelemnek volt is realitása. Bár az ötvenes években a balatoni turizmus elsősorban a SZOT által üzemeltetett, nem kereskedelmi alapon működő üdülőkön alapult, ezeken a létesítményeken

58 Az operatív csoportok 1964-től dolgoztak. Az első ilyen megállapodást a magyar BM-mel kötötték, bár a bolgár állambiztonsággal kötött szerződés Tantzsch szerint még nem került elő [*Die verlängerte Mauer*, 59. o.].

59 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 10–11. o.

60 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 10–15. o.

61 ÁBTL 3.1.2. M-34174 „Barna”, 3. o.

62 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 10. o.

belül a dolgozók mégis sok esetben próbálkoztak nyérészkedéssel, akár illegális módszerekkel is. A hatvanas években például egy „Balatoni” fedőnevű ügynök felhívta az állambiztonság figyelmét arra, hogy Balatonföldváron az adott nyári szezon egészében látta, ahogy az Express utazási iroda által szervezett nemzetközi tábor konyhai személyzete állandóan lecsippent valamennyit a nyugati vendégeknek adott ételből, amelyet aztán „saját hasznára értékesített”.⁶³ Az efféle visszaélések viszonylag mindennaposnak számítottak a korszak üdültetésében.⁶⁴ Mindamellet a kapitalista és nyugatos szemléletmód kialakulása nem csak ilyen, alapvetően bűncselekménynek minősülő aktusokban érhető tetten.

A hatvanas évek közepétől fogva a balatoni idegenforgalomban egyre jelentősebbé, majd az évtized végére lényegében dominánssá vált a magánjellegű szálláskiadás, ahogyan a hatvanas évektől épült új szállodák is többnyire piaci alapon kezdték meg működésüket.⁶⁵ A magánszállásadók és a vendégek közti viszonyt, illetve a vendégektől elvárt ellenszolgáltatások mértékét persze nem minden esetben a piaci viszonyok szabták meg. A szállásdíj mellett – sőt sok esetben helyett – a nyugati vendégek számos egyéb módon is meghálálhatták a vendéglátást.⁶⁶ Például jellemző

volt különböző nagy értékű nyugati értékcsikk átadása, többek közt személygépkocsiké.⁶⁷

Ami a magyar állambiztonsági nyomozókat komolyan aggasztotta, az a magyar lakosság és a nyugati utasok közti egyre közvetlenebbé váló viszony volt: a nyugati turisták számára viszonylag könnyű volt a balatoni lakossággal való kapcsolatfelvétel, a helyiek szívesen barátkoztak velük. Mivel Magyarországról 1964-ig csak meghívólevél ellenében lehetett Nyugatra kiutazni, e barátkozások alapját elsősorban nyilvánvalóan a magyar fél reménye képezte, hogy a jövőben valamikor meghívólevelet kap.⁶⁸

Azonban egy utazás költségei az NSZK-ba vagy bármely más nyugat-európai országba az átlagos magyar számára komoly kiadást jelentettek, amit részben mérsékelhetett, ha legalább az út egy részében egy helybeli vendégül látta az embert – a nyugatiakkal való jó viszony ezért is lehetett kifizetődő. Összességében a Balaton környékén a korszak egészére jellemző volt – és az állambiztonsági aktákban vissza-visszatérő kliséként meg is jelent – a vendéglátók és a vendégek közötti informális jellegű kapcsolat.⁶⁹

67 ÁBTL 3.1.2. M-34172 „Tóth József”, megjegyzés az 1966. 01. 22-i jelentéshez.

68 A törvényi szabályozás később enyhült: 1964-től már pusztán kérvényt kellett benyújtani a Nyugatra történő kiutazáshoz, majd 1978-tól kezdve a magyar állampolgárok számára törvényesen garantált alapjog lett a szabad utazás.

69 Ez az állapot 1990 után is viszonylag hosszan megmaradt; Rátz Tamara szerint inkább az ezredforduló táján, illetve valamivel azt követően az idegenforgalmi attitűdök átalakulásával kezdett el megváltozni [ld. Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*]. Emellett nagyjából a 2000-es évek első felétől az idegenforgalomban dolgozók egyre jelentősebb hányadának már nem voltak közvetlen tapasztalatai a szocialista korszak turizmusáról, illetve alapvető hozzáállásuk nem abban a korszakban, hanem már azt kö-

63 ÁBTL 3.1.2. M-40147 „Balaton”, 142–143. o.

64 Személyes beszélgetés Béresi Antallal, aki 1954 és 1978 között főkönyvelőként, illetve üdülővezetőként dolgozott a SZOT különböző balatoni üdülőinél (Balatonfüred, Tihany, Szigliget, Gyenesdiás).

65 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

66 Erre példákat ld. pl. ÁBTL 3.1.2. M-34172 „Tóth József” és ÁBTL 3.1.2. M-38118 „Bécsi Pál”. A két ügynök az IBUSZ alkalmazottjaként állandó kapcsolatban állt a balatonfüredi magánszállásadókkal, akikről rendszeresen jelentettek az állambiztonságnak (ld. a róluk szóló *Besúgók az idegenforgalmi hivatalban c. esettanulmányt*).

Érthető, hogy az államvédelmi szerveket ez miért zavarta: egyrészt tartottak a balatoni lakosság szocialista társadalmi modell-től való eltávolodásától – sőt bizonyos értelemben úgy látták, hogy a Balatonnál furcsa, hibrid társadalmi rend alakult ki, amely ugyan nem lázad nyíltan a szocializmus ellen, de a kapitalizmus számos elemét integrálta önmagába.⁷⁰ Másrészt, ahogy egy siófoki rendőrtiszt 1985-ben a rendvédelmi főiskolán benyújtott dolgozatában fogalmazott: „Az idegenforgalom az ellenség fontos belépési csatornájává vált.”⁷¹

Szerződések a magyar állambiztonság és a Stasi között

Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság között az idegenforgalomra vonatkozó első írásbeli megegyezés az 1957. október 30-án aláírt és 1958 elején hatályba lépett jogsegélyegyezmény volt.⁷² A tizenkilenc oldalas dokumentum számos jogi esetre kitért, és nemcsak a két szerződő ország állampolgárainak büntethetőségét, hanem jogaik védelmét is biztosította egymás területén. A dokumentum kiemelt fontosságát jelzi, hogy a következő évtizedek során több alkalommal megújították, illetve bizonyos pontjait újra is fogalmazták.

vetően alakult ki. Ugyanez mondható el a vendégkörről is, amely a 21. század első évtizedére szintén alaposan átalakult: 2005-től a korábban főként német vendégsereg helyett egyre inkább egy valóban soknemzetiségű vendégállomány vált jellemzővé.

70 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 6–10. o. Rendőrtiszt Főiskolai szakdolgozat 1985-ből, amely a balatoni idegenforgalom által felvetett problémákkal foglalkozott.

71 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 10. o.

72 Az egyezmény szövegét ld. Slachta: *A Stasi Magyarországon*, 106–114. o.

Az állambiztonsági szervek közötti későbbi együttműködés szempontjából legfontosabb kitételek az elfogott személyekre és ügyük átadására vonatkozó pontok voltak. A későbbi módosítások ezt egyébként meghagyták az 1957-ben elfogadott formájukban, ami mindenképpen azt bizonyítja, hogy a szerződésben foglaltak a gyakorlatban jól működtek. Amennyiben egy keletnémet állampolgárt Magyarország területén elfogtak, az egyezmény értelmében a magyar szerveknek meg kellett kezdeniük vele szemben a nyomozást, egyidejűleg azonban fel kellett venniük a kapcsolatot az NDK illetékesével is, akiknek aztán a vádlottat a keletkezett iratokkal együtt a vizsgálati eljárást követően átadták.⁷³ Az eljárást csak akkor kellett megindítani, ha az elkövetett cselekmény mindkét fél jogszabályai értelmében bűncselekménynek minősült. A tiltott határátlépés – amelyet az NDK-hatóságok a legfontosabbnak tekintettek – mind a magyar, mind az NDK-jogban ebbe a kategóriába tartozott. Az NDK Büntető Törvénykönyve szerint ilyen esetben az elkövetőt két évig terjedő szabadságvesztésre lehetett ítélni, súlyos esetben pedig a büntetés időtartamát akár öt évre is fel lehetett emelni. Súlyosbító körülménynek minősült többek közt a hamis okmányok használata, a csoportos elkövetés, illetve az is, ha a tettes a sikeres szökés érdekében egy jármű belsejében rejtőzött el.⁷⁴

A jogsegélyegyezmény aláírása idején, alig egy évvel az 1956-os forradalom után még Magyarország számára is valós kockázatot jelentett lakosainak tömeges emigrációja, azonban a következő évek konszolidációs időszakában ez erősen visszaesett, míg az

73 Slachta: *A Stasi Magyarországon*, 108. o.

74 StGB der DDR (A Német Demokratikus Köztársaság Büntető Törvénykönyve), 1968. §213 – „Ungeetzlicher Grenzübertritt”.

NDK esetében ilyen visszaesésről nem beszélhetünk.⁷⁵ Ennek egyik folyományaként a jogsegélyegyezmény szökekre vonatkozó passzusait sokkal gyakrabban alkalmazták keletnémet polgárok Magyarországon elkövetett „bűncselekményeinek” vonatkozásában, mint fordítva.⁷⁶

Az egyezmény egyébiránt nem igazán tért ki a kiadatás részleteire. Ezeket egy későbbi ügyirat szabályozta: 1963. június 23-án Erich Mielke keletnémet állambiztonsági miniszter Pap János magyar belügyminiszterrel írt alá egy szerződést, amely a keletnémet polgárokkal szembeni eljárások, illetve átadásuk részleteit rögzítette.⁷⁷ Érdemes ezeket a szabályozásokat egy kicsit részletesebben is megismerni, lévén, hogy 1988-ig ennek alapján adták át a Magyar Népköztársaság területén elfogott keletnémet polgárokat az Állambiztonsági Minisztérium embereinek. Ez utóbbi a rendszer fontos sajátossága: normális esetben kiadatáskor a polgárt hazája legfelsőbb bírósága vagy egyéb polgári jogszolgáltató szerve megbízottainak kellene átvenni, ezzel szemben az NDK és Magyar Népköztársaság között fennálló gyakorlat szerint ezt egy titkoszolgálati szerv tette meg. Ami persze egyben azt is jelentette, hogy a keletnémet polgár egészen más – sokkal keményebb – bánásmódra számíthatott. 1988-ban korrigálták ezt a joghézagot, ekkortól a kiadásokat a magyar, illetve a keletnémet legfelsőbb

75 Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 46. o.

76 Jobst: *A Stasi működése Magyarországon*, 113–126. o.

77 BStU ZA Abt. X, Bdl. 227 – Vereinbarung des Ministers für Staatssicherheit der Deutschen Demokratischen Republik und des Ministers des Innern der Volksrepublik Ungarn über die Zusammenarbeit in Strafsachen [In.: Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 110–112. o.].

ügyészség intézte; ám e változásnak a vizsgált korszakban értelem-szerűen már nem sok hatása lehetett.⁷⁸

A szerződésben rögzítették, hogy ha egy keletnémet polgárt a Magyar Népköztársaság területén elfognak, a helyi rendőri és államvédelmi szervek megkezdik a nyomozást az ügyében, egyidejűleg pedig „haladéktalanul” értesíteni kötelesek az NDK illetékes szerveit. Ez lényegében azt jelentette, hogy szóltak a Stasi Magyarországon tartózkodó rezidensei egyikének – ugyanis 1964-től kezdve a nyári szezon idejére az Állambiztonsági Minisztérium minden évben egy két tisztből álló operatív csoportot delegált a Magyar Népköztársaságba.⁷⁹ Az NDK-ba történő hazaszállítás részleteit azután ez a megkeresett megbízott rendezte el otthoni felettes szervével. A magyar szervek emellett arra is kötelezték magukat, hogy a vizsgálati eljárás során keletkezett összes anyagot átadják a keletnémeteknek, ahogyan a bizonyítékokat is haladéktalanul ki kellett szolgáltatni. Kivételt képeztek az olyan tárgyak, például gépjárművek, amelyek elszállítását nem lehetett azonnal megoldani – a szervezés idejére ezeket a magyar szerveknek kellett elraktározni.⁸⁰

Átadását követően a keletnémet polgárt őrizet alatt tartották addig, amíg meg nem tudták oldani a hazaszállítását. Az Állambiztonsági Minisztérium ezt egyébként repülőgéppel intézte; az ilyen jellegű repülő nem menetrend szerinti járat volt, hanem ka-

78 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 56. o.

79 BStU MfS-HA XX Nr. 8780. Az akta 1964-től 1970-ig tartalmazza a magyarországi operatív csoport jelentéseit.

80 ÁBTL 3.1.9. V-164019 „Stelzer Carola” – egy elfogott NDK állampolgár kihallgatásáról és kiadatásáról szóló teljes jegyzőkönyv, 1983-ból. Az aktát Slachta *A Stasi Magyarországon* c. műve is feldolgozta.

tonai gép, amelyet kimondottan a külföldön elfogott keletnémet állampolgárok szállítására tartottak fenn. Az NDK-ba megérkezve vizsgálati fogság következett, általában a Stasi valamelyik jelentős vizsgálati börtönében, leginkább Bautzenben, illetve a berlini Hohenschönhausenben.⁸¹

Bár a két ország közötti állambiztonsági együttműködés alapjait ez a két szerződés lényegében rögzítette, a továbbiakban is intenzív egyeztetések folytak. Az 1963-as szerződést Mielke 1964. szeptember 26-án az új belügyminiszterrel, Benkei Andrással pontosította. Ekkorra egyébként a Stasi operatív csoportja már majdnem befejezte első magyarországi szezonális bevetését. Mivel a főszezonon addigra már túl voltak, az ennek során felgyűlt tapasztalatok nyilvánvalóan komolyan befolyásolták a tárgyalásokat.⁸²

A szerződések láthatóan jól beváltak a gyakorlatban: a Stasi értékelése szerint a magyar féllel kötött szerződések alapvetően működőképes kereteket teremtettek, így a következő bő két és fél évtized során nem is fogalmazták őket újra, legfeljebb az aktuális, illetve részletkérdésekről egyeztettek a felek.⁸³

Ilyen részletkérdés lehetett például egymás ügynökeinek felhasználása, amiről 1981. november 12-én született megegyezés. Eszerint a „lehetőségeik jobb kihasználása érdekében, hogy ezáltal az ellenséges központok felderítésében mindkét fél érdekében célszerűbben tevékenykedhessenek”, akár időleges, akár állandó jelleggel is lehetséges „a nem hivatalos munkatársak operatív célú

átadása”. Erre csak akkor kerülhet sor, „ha önállóan tevékenykednek, és nem állnak kapcsolatban más nem hivatalos munkatársakkal”.⁸⁴

Az 1963 óta fennálló helyzetet alapvetően megváltoztathatta volna az a szabályozás, amely 1988-tól az elfogott NDK-állampolgárok kiadatását az Állambiztonsági Minisztérium hatásköréből a legfelsőbb ügyészségébe helyezte át, hiszen ezáltal a keletnémet polgár sokkal előbb számíthatott szabályos jogi képviseletre, mintha a Stasi kezébe kerül.⁸⁵ Ez a szabályozás azonban később jött ahhoz, hogy a magyar és a keletnémet titkosszolgálatok közti együttműködést komolyabban befolyásolhatta volna, mivel 1989 nyarán a magyar államvezetés részben megnyitotta nyugati határát a keletnémet polgárok előtt. Ez persze feszültségekhez vezetett a két állam között, 1990-től pedig ilyen közös munka nem is folyt többé a Balaton partján.

81 Erről bővebben ld. pl. a Michael L.-ről szóló rövid esettanulmányt e könyv *Egyéb szökeési esetek* című fejezetében.

82 BStU ZA Abt. X, Bdl. 227.

83 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 28. o.

84 BStU MfS-HA II Nr.4681, 24. o. [a magyar BM és az MfS között 1981. november 12-én kötött megállapodás VII. cikkelye].

85 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 56. o.

Utazási irodák az állambiztonság szolgálatában

Az utazási irodák szerepe a kapitalista és a szocialista világban

Amennyiben valaki a huszadik század második felében külföldi utazásra vállalkozott, néhány adminisztratív, valamint nem feltétlenül adminisztratív problémával kellett szembesülnie. Ilyen volt az útlevél és a vízum kérdése. A legtöbb ország területére külföldi személy csak érvényes útlevél birtokában léphetett be, számos esetben pedig a tartózkodási idejére még vízumot is ki kellett váltania. Az elsőhöz saját államának hatóságaival kellett kapcsolatba lépnie, az utóbbit a célország külképviseleteinek egyikén kellett intéznie. Amennyiben sikerült átjutnia a határon, az utas sok esetben olyan környezetben találta magát, ahol a nyelvet nem beszélte, a szokások és a törvények pedig többé-kevésbé eltértek hazája viszonyaitól. Ez utóbbi főleg a tömegturizmus elterjedésével vált igazán húsba vágó kérdéssé, ugyanis az idegenforgalomba számos új réteg kapcsolódott be.⁸⁶

Az utazásszervező, illetve az utazási iroda olyan vállalat, amely éppen e terhek jelentős részét igyekszik levenni az utasok válláról: megszervezi hazájukból a célországba való eljutást, segít megsze-

rezni nekik a vízumot, gondoskodik a szállításukról, a célországban megoldja elszállásolásukat, és legtöbbször az utazás időtartama alatt különféle programokat is ajánl. Ezek igénybevétele esetén az utasnak sok esetben más dolga nincs is, mint hogy kényelmesen hátradőljön, és rábízza magát az utazási iroda embereire. Az utaztató irodák ezeket az ajánlataikat voucher formájában adták ki az utasok részére, akik így az utazás összes költségét egy összegben, előre kifizethették.⁸⁷ Az irodák a legtöbb esetben szorosan együttműködtek egyéb idegenforgalmi szereplőkkel is – a legtipikusabb ilyen kapcsolat a szállásadókkal állt fent, de kiállítóhelyek, autóbusz-kölcsönző cégek, légitársaságok, éttermek és egyéb étkezőhelyek szintén jól profitálhattak az ilyen jellegű együttműködésekben.⁸⁸

E feladatköröket természetesen minden utazásszervező ellátta, függetlenül attól, hogy szocialista vagy kapitalista államból származott. Ezen túlmenően azonban a vasfüggöny két oldalán működő utazási irodák jellege között ég és föld volt a különbség. A kapitalista országok irodái jellemzően magánvállalkozások voltak, működésüket szinte kizárólag a piaci viszonyok és a kereslet-kínálat törvényei szabták meg, és tőkeerejüktől függően hatalmas eltérések lehettek közöttük. Léteztek idegenvezetők százait alkalmazó óriási irodák, amelyek a legkülönbözőbb országokba szervezhetek utakat, egy-egy területre több vouchert is kiadtak, s területi képviselők tucatjait működtették. A skála másik végén olyan törpevállalkozások álltak, amelyek vezetője egyben az egyetlen idegenvezető is volt, így a cég nem is tudott folyamatosan uta-

87 Megjegyzendő, hogy a múlt idő használata az adott esetben nem indokolt, az utazási irodák nagy része a mai napig így dolgozik.

88 Rátz: *Az idegenforgalom társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

86 Rátz: *Az idegenforgalom társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

sokat toborozni, csakis az utazások közti időben. És persze jelentős számú iroda helyezkedett el e két véglet között.⁸⁹

Magyarország szempontjából a legfontosabb nyugati partnerországok Ausztria és a Német Szövetségi Köztársaság voltak. E két országban az utazásszervezés szinte száz százalékgig a magántőke kezében volt, de ehhez elég hasonló volt a helyzet a legtöbb kapitalista országban. A nyugati világban az államok a kiutazó turizmussal vajmi kevéset törődtek, a beutaztatásnak is csak a hátrrendészeti részével foglalkoztak, attól fogva az átlagos utasok mozgását nem próbálták szemmel tartani.

A szocialista országok utazásszervezői ezzel szemben a természetesen monopolhelyzetben működő állami vállalatok lettek. Páron ezek a vállalatok az állampárttól és a politikától független, szakmai alapon szerveződő cégeknek számítottak, a gyakorlat azonban ettől eltért.⁹⁰ A nagy szocialista utazási irodák működésében ugyan országról országra lehettek eltérések, alapvető ténykedésükben és céljaikban megegyeztek. Az egyik fontos különbség a nyugati utazási irodákkal szemben már a megszervezésük okában megmutatkozott.

A szocialista államok az ötvenes évek elején gyakorlatilag egyszerre szembesültek a világban egyre növekvő utazási hajlandósággal, másrészt tulajdon gazdasági nehézségeikkel, amelyekre kézenfekvő megoldásnak tűnt a nagy mennyiségű nyugati valuta-bevétel – a beutazó turizmus erre kínált lehetőséget.⁹¹ Arra már számos ponton utaltam, hogy a szocialista államok zárt társadalmi modellje nehezen volt összeegyeztethető azzal, hogy minden év-

ben „ellenséges országokból” származó utasok tömege érkezzen a területükre.⁹²

Az idegenforgalmi hivatalokat (azaz a nagy állami utazási irodákat) e helyzet kezelésére alkották meg. Fontos ismételt hangsúlyozni, hogy ezeket az irodákat elméletileg az idegenforgalmi szakma kritériumait figyelembe véve hozták létre, elsődleges feladatuk az ország területére belépő utasok zavartalan nyaralásának és kellemes, tartalmas időtöltésének elősegítése, másrészt az ország külföldi megítélésének javítása – ahogy néhány esetben kényszerűen meg is fogalmazták: „megfelelő pozitív propaganda kifejítése” – volt.⁹³ Ez már önmagában túlmutatott a nyugati utazási irodák célkitűzésein – ezek ugyanis az általam vizsgált esetekben soha nem jelölték meg üzleti célul saját országuk vagy akár társadalmi berendezkedésük propagálását, se nyíltan, se burkoltan. A keleti blokk irodái azonban ennél is tovább mentek: a beutazó idegenforgalom feletti állami és titkosszolgálati ellenőrzés szerveivé váltak. Azáltal ugyanis, hogy az utasforgalom rajtuk keresztül zajlott, elméletileg rálátással rendelkeztek a turisták mozgására.⁹⁴ Ennek érdekében hivatalos kapcsolatban álltak az olyan szervezetekkel, mint a magyarországi KEOKH, azaz a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal. Ezenkívül éves beszámolóikat az államigazgatás különféle szerveinek is meg kellett küldeniük.⁹⁵

92 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 3. o.

93 ÁBTL 3.1.2. M-38118 „Bécsi Pál”, 8. o.

94 Ami persze csak az államvédelmi szervek által ideálisnak látott helyzet volt [ld. pl. ÁBTL 3.1.5. A-4127, Rendőrtiszt Főiskolai szakdolgozat], a realitás ettől lényegesen eltért, különösen Magyarországon. Erről bővebben ld. a fejezet további részét.

95 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 17. o.

89 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 120–123. o.

90 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 10–15. o.

91 Uo.

Az utasoknak a legtöbb szocialista országban kötelezően be kellett jelentkezniük a rendőrségen, amit az idegenforgalmi hivatalok elintéztek helyettük, ugyanakkor ők is rendelkeztek egy listával a bejelentett utasokról, amelyet aztán az éves összesítő jelentésbe is beledolgoztak.

Az idegenforgalmi hivatalok a legtöbb szocialista országban területi alapon tevékenykedtek, mind a beutazó, mind a kiutazó turizmus szervezésében. Ami a nemzetközi kapcsolattartást illeti, a szocialista országok egységes csoportja mellett a kapitalista országok többféle szempont szerint lehettek csoportokra osztva. Magyarországon és a Német Demokratikus Köztársaságban a belföldi felosztás az államigazgatási területi egységek mentén valósult meg.⁹⁶ Ez egyébként többek közt a Balatonnál is a korszakon átívelő problémát jelentett, mivel a megyei alapú szerveződés miatt az egységes Balaton régió turisztikailag helytálló koncepciója erősen sérült.⁹⁷ A beutaztatás intézésekor a szocialista állami irodák a legtöbb esetben együttműködtek a külföldi utazásszervezőkkel, akik a saját államukból küldték ki a csoportjukat. Jól megfelelt ez annak a koncepciónak, hogy külföldi utasok ne tartózkodhassanak ellenőrzés nélkül egy szocialista ország területén.

Az idegenforgalom sajátos szegmense volt a szocialista korszaknak, főleg a nemzetközi beutazó turizmus, ahol nagyon nehéznek, sőt igazából lehetetlennek bizonyult az ideológiailag megfelelő gazdasági modell és mentalitás fenntartása. A turisták és a szállásadók, illetve az összes lényeges idegenforgalmi szereplő

közötti viszonyt elsősorban a kereslet és a kínálat, nem pedig a tervgazdálkodás keretei határozták meg.

Az IBUSZ működése és nyugatnémet kapcsolatai

A magyar turizmus zászlóshajója az Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási részvénytársaság volt, amelyet 1949-ben államosítottak, miután 1948-ban egy kormányrendelettel minden más utazási irodát megszüntettek.⁹⁸ Az idegenforgalom újrászervezésére már ekkor elkezdték kidolgozni azt a koncepciót, amelyet aztán egy konferencián a párt- és állami vezetők igyekeztek turisztikai szakértőkkel közösen megvitatni.⁹⁹ Részben e konferencia eredménye volt, hogy 1950-ben megkezdték a megyei idegenforgalmi hivatalok megszervezését. E szervezés, mint már fentebb jeleztem, regionális alapon működött.

A nemzetközi turizmus áramlataiba Magyarország és az IBUSZ már az ötvenes években is igyekezett bekapcsolódni, azonban az igazi áttörést a hatvanas évek eleje jelentette. Az ötvenes években a nyugati világból való beutaztatásnak két igazán jelentős ágazata létezett Magyarországon: ennek egyik elemét a rokonlátogatásra hazautazó egykori magyar állampolgárok képviselték, a másik fontos csoportot a nyugati államokban működő különböző baloldali és kommunista szervezetekhez tartozó személyek nyaraltatása képezte.¹⁰⁰ Bár az évtized során végig létezett egy harmadik, apoliti-

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Ezt a hibát a szocialista korszakban nem javították ki, csak jóval később, 2006-ban készült egy tervzet a balatoni turisztikai régió egységes, megyéktől független irányítására és fejlesztésére.

⁹⁸ http://mult-kor.hu/20120829_110_eves_az_ibusz. Letöltve: 2017. 03. 13.

⁹⁹ Az Idegenforgalmi Bizottság 1951-es konferenciájának jegyzőkönyve [In: Tar: *A Balatontourist története*, 12. o.].

¹⁰⁰ Rátz: *Az idegenforgalom társadalmi-kulturális hatásai*, 69. o.

kus, kimondottan a látnivalóért, illetve egyéb idegenforgalmi nevezetességeért idelátogató utascsoporthoz is, ez csak az ötvenes évek végén vált jelentőssé.¹⁰¹

A hatvanas évek elejétől lassan beinduló tömegturizmus során ez a legutolsó csoport szinte kizárólagos jelentőségűvé vált, az IBUSZ pedig egyre inkább igyekezett kihasználni a benne rejlő lehetőségeket. Az államnak – vagy korabeli szóhasználatnál a „népgazdaságnak” – érdeke volt, hogy a nyugati turisták minél nagyobb számban érkezzenek, így azután az IBUSZ-nak már az ötvenes évek végén létrejött néhány, a nemzetközi utaztatást szervező osztálya. E munka szempontjából említésre méltó a szocialista országokkal foglalkozó osztály. Itt minden szocialista partnerállamnak külön referense volt, amelyek közül előkelő helyen állt az NDK, hiszen az idegenforgalmi kapcsolat ezzel az országgal volt a legintenzívebb. A nyugati osztályon belül a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, illetve az Egyesült Államok irányában törekedtek intenzív kapcsolatok kiépítésére.

A kapcsolatkeresés kölcsönös volt: a hatvanas évek elején számos nagy nyugatnémet utazási iroda próbált együttműködni az IBUSZ-szal, mivel az NSZK-ban egyre többen érdeklődtek Magyarország iránt. Az egyik belső munkatárs véleménye szerint az IBUSZ budapesti vezetőségén belül 1963-ban már évek óta működött valamiféle „klikk”, élén az akkori irodavezetővel, aki az új partnerirodákat egyéni anyagi érdekeinek megfelelően igyekezett kirostálni.¹⁰² Ezért történhetett meg, hogy a nyugatnémet utasokat 1964-ig szinte kizárólag három irodán – azaz a müncheni Vay-

Kieperthen, a hannoveri Frölich-Reisenen, valamint a frankfurti Reisebüro Linzeren – keresztül voltak hajlandók fogadni.¹⁰³

Ezek az irodák a hatvanas évek elején részben éppen annak köszönhetően pénzügyi gyarapodásukat, hogy az IBUSZ helyzetbe hozta őket, az NSZK-ban ugyanis nem tartoztak a jelentős nagy utazásszervezők közé. Az IBUSZ nyugati csoportjának vezetője a nagy nyugatnémet irodák esetében, mint amilyen a Scharnow vagy a DER Deutsches Reisebüro volt, minden lehetséges módon igyekezett kitérni a tárgyalások elől: megkereséseikre nem válaszolt, képviselőiket semmibe vette.¹⁰⁴ A kisebb cégekkel szemben „pedig az volt a válasz – írta a 'Balatoni' fedőnevű, az állambiztonság IBUSZ budapesti központjában dolgozó informátora erről az ügyről –, hogy forduljanak a Kiepert, Linzer vagy Frölich céghez. Néhány iroda ezt a feltételt méltatlannak találta, és többé nem jelentkezett.”¹⁰⁵

A három utazási iroda képviselőinek persze szemmel láthatóan nem volt kifogásuk ez ellen, sőt kifejezetten igyekeztek kihasználni a helyzetet. A leírások alapján úgy néz ki, hogy a kapcsolatok korrump, versenyellenes jellegével nemcsak hogy mindkét fél tisztában volt, hanem valószínűleg ezek a kis nyugatnémet irodák egyenesen a zavarosban halásztak. „Balatoni” ügynök véleménye szerint a nyugati osztály vezetőnőjét és egyik együttműködő alárendeltjét csakis az készíthette erre a viselkedésre, hogy egyénileg érdekelt volt: „Számos alkalommal fogadtak el különféle ajándékokat a privilegizált irodák vezetőitől.” Így például a vezetőnő blúzokat, kosztümöket, ruhaanyagot, ékszereket, alárendeltje pedig autóalkat-

103 Uo.

104 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 236. o.

105 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 237. o.

101 Uo.

102 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 233–236. o.

részeket, irodai felszereléseket, öngyújtókat és egyéb tárgyakat kapott ajándékba.¹⁰⁶ Bármennyire apróságnak tűnnek is elsőre ezek az ajándékok, ettől függetlenül egy versenyellenes, korrupt kapcsolatrendszer képe rajzolódik ki előttünk, ahol a tényleges érdem helyett a személyes érdekeltség és a szimpátia légköre szabta meg az üzleti feltételeket.

Nem állítom azt, hogy a három nyugatnémet iroda munkatársai nem voltak ezzel tisztában, sokkal inkább úgy tűnik, hogy ki akarták használni a nyugatnémet és egyáltalán a kapitalista Nyugaton a hatvanas évek elejére immár mindenütt meggyökeresedett üzleti etikettnél jóval lazább szabályokat, amelyek a szovjet blokk országait jellemezték. A kelet-európai országok határainak részleges megnyitása, valamint a tény, hogy ezekben az országokban a piaci verseny szabályai ekkoriban még jórészt ismeretlenek voltak, sok olyan cégnek is felkeltették az érdeklődését, amelyek egy normál megmérettetésben alulmaradtak volna vetélytársaikkal szemben.

A Frölich irodának például éveken keresztül fennállt egy 17 000 márkás tartozása az IBUSZ irányában, ennek ellenére „még egy 4000 DM-nyi összeget is ki akartak fizettetni, propagandaköltség címén, holott ennek a követelésnek semmi jogalapja nem volt”.¹⁰⁷ A Vay-Kiepert esetében pedig a legtöbb érintett IBUSZ-alkalmazott tisztában volt azzal, hogy az iroda voucherjeiben rendszeresen a feltüntetettnél olcsóbb szolgáltatásokat ajánl, és amikor erre felhívták a magyarországi képviselő figyelmét, az megpróbálta megvesztegetni az IBUSZ alkalmazottját – aki egyébiránt a „Balatoni” fedőnevű informátor volt.¹⁰⁸

Az informátor azt is hozzátette, hogy a nyugati osztály vezetője egyébként sem tartja helyesnek az NSZK-val a turisztikai kapcsolatok megerősítését, ehelyett inkább „Amerika felé” szeretne tájékozódni – annak ellenére, hogy az Egyesült Államokból érkező utasforgalom jóval gyérebb volt, mint a nyugatnémet.¹⁰⁹ Erre nem üzleti indoka volt, hanem személyes: „Nemegyszer hangzott, hogy gyűlöli a németeket, és nem is akarja a nyugatnémet forgalom erősödését elősegíteni”.¹¹⁰

Ez a hölgy egy-két évre nyilvánvalóan akadályt jelentett a fejlődésben, de nem tartóztathatta fel azt. Az NSZK-ban egyre nőtt az érdeklődés Magyarország iránt, és ehhez az IBUSZ kevésbé elfoglalt vezetői is alkalmazkodtak, különösen mert „az IBUSZ valutabevételt jelentő forgalmának jelentős része köztudomásúlag Ausztriából és Nyugat-Németországból várható. Sajnos éppen ez esetben voltak tapasztalhatók a legnagyobb észszerűtlenségek.”¹¹¹ 1963-ban változás történt a cég vezetőségében; az új vezérigazgató igyekezett korrigálni a hibákat, többek közt 1964 elején egy tizenhat napos NSZK-beli körutazás keretében végiglátogatta a legfontosabb nyugatnémet partnereket, illetve potenciális partnereket.¹¹²

1964-től kezdve Magyarországon is megindult a kapcsolatok normalizálódása: Úgy látszik, az IBUSZ kezdett kigyógyulni gyermekbetegségeiből, ráadásul egyre több nagy nyugatnémet iroda jelent meg az országban, amelyeknek a beutaztatáshoz szerződniük kellett az IBUSZ-szal, noha ekkor már közvetlen kapcsolatok alakultak ki. Emellett az IBUSZ a továbbiakban is egyedüli beutaz-

109 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

110 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 266. o.

111 Uo.

112 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 251. o.

106 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 240. o.

107 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 234. o.

108 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 235. o.

atatóként szerepelt, ezért a vendégek és a szállásadók közti kapcsolatokon a lehető legteljesebb mértékben igyekezett rajta tartani a szemét.¹¹³

Az IBUSZ monopolhelyzete 1974-ben látszólag megszűnt, amikor létrejött a Magyar Utazási Irodák Szövetsége (MUISZ), habár tagjai közé szintén állami felügyelet alatt tevékenykedő vállalatok tartoztak, nem magántőke által működtetett, nyugati típusú cégek. A szövetség alapítói egyébként a következők voltak: IBUSZ, Cooptourist, Express, Volántourist, Budapest Tourist, Malév Air Tours és a siófoki Siótours. Közülük egyébként kettő, a Cooptourist és a Siótours kimondottan balatoni központtal rendelkezett. E cégek a hetvenes évek Magyarországon többé-kevésbé profitorientáltan működtek – már nem elsősorban az utasforgalom kontrollja volt a céljuk, hanem saját profitjukat igyekeztek növelni az utasoknak nyújtott egyre magasabb színvonalú szolgáltatásokkal.¹¹⁴

Az IBUSZ a szocialista korszak végéig ebben a formában működött, de ez nem jelenti azt, hogy a rendszerváltást követően eltűnt volna, sőt még ma is működik. Az 1989-ben megindult privatizációs hullámban ez volt az első olyan vállalat, amelyet átalakítottak a piaci jellegű működéshez, s amely akadályt igen sikeresen vett is: 1990. június 21-én ez volt az első részvény a budapesti értéktőzsdén, 2000-re pedig megtízszerezte a forgalmát.¹¹⁵

A Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal 1989-ig

Az IBUSZ regionális irodái közül, érthető módon, az elsők között jött létre a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal (VMIH) – hiszen a magyar turizmuson belül a Balatonnak az új államszocialista berendezkedés is különleges helyet szánt.¹¹⁶ A hivatal élére dr. Zákonyi Ferenc személyében olyan embert neveztek ki, aki nem volt tagja a Magyar Dolgozók Pártjának. Ennek ellenére a rendszer hajlandó volt őt elfogadni; olyannyira, hogy 1951-ben még egy őt vádló, igen súlyos feljelentést követően ellene folytatott vizsgálatot is leállították. A feljelentő azt állította, hogy 1944–1945-ben Berhida község jegyzőjeként Zákonyi arra kényszerítette a helyi levételeket, hogy működjenek együtt a nyilasokkal és a német megszálló erőkkel, valamint hogy harcoljanak a „felszabadító orosz csapatok ellen”.¹¹⁷ Jellemzésében a következő szerepelt: „Munkahelyén munkáját igyekszik elvégezni. Orientálódik a népi demokráciához, ellenséges tevékenységet nem fejt ki.”¹¹⁸

Zákonyi Ferenc kiváló idegenforgalmi szakembernek bizonyult, akinek munkásságát mind a szakmai, mind az állami szervek elismerték. Szenvedélye volt a Balaton, és mindent megtett a térség fejlesztéséért.¹¹⁹ Mindenre odafigyelt, a Balaton-felvidék turistaútvonal-jelzéseinek megfelelő festése ugyanúgy nem került el a figyelmét, ahogyan a műemlékek rendbehozatalát is szív-

113 ÁBTL 3.1.2. M-38118 „Bécsi Pál”, az akta számos szállásadóról szóló adatot tartalmaz.

114 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 40. o.

115 <http://www.ibusznymt.hu/>. Letöltés: 2017. 03. 15.

116 Erről 1950. december 12-én döntött a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága [Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 10. o.], majd az iroda 1951-ben kezdte meg az érdemi munkát.

117 ÁBTL 3.1.9. V-2077 „Zákonyi Ferenc”, 2. o.

118 ÁBTL 3.1.9. V-2077 „Zákonyi Ferenc”, 17. o.

119 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 10–17. o.

ügyének tekintette.¹²⁰ Így például a nagyvázsonyi Kinizsi-vár, a Tapolcai-tavasbarlang, a balatonfüredi Lóczy-barlang vagy Örvényes falu vízimalma egyaránt neki köszönheték rendbehozatalukat és műemlék státuszba való emelésüket. Az egyházi műemlékek megóvásaért vagy az olyan ötleteiért, mint 1954-ben az Anna-bál visszahozatala, az ötvenes években gyakran komoly vitákat kellett folytatnia a pártfunkcionáriusokkal, ezek ugyanis az ő szemükben ideológiailag nehezen vagy egyáltalán nem voltak összeegyeztethetők a szocializmus építésének doktrínájával.¹²¹ Zákonyi szakmai ázsíója ellenben olyan nagy volt, hogy sok esetben képes volt keresztülvinni elképzeléseit, sőt személye valamelyest a balatoni idegenforgalmi térség egységét is biztosította. A fentebb már említett megyei szerveződés miatt a Balaton-part ügyeibe a VMIH-n kívül a később megszervezett Somogy, illetve kisebb mértékben a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatalnak is volt beleszólása, azonban e hivatalok között kialakult egy olyan nem hivatalos hierarchia, amelyben a VMIH elsőbbsége és tekintélye megkérdőjelezhetetlennek tűnt.¹²²

A VMIH első központja Tapolca főterén, az akkori Sztálin téren működött, a Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala néven. 1951. március 1-jén, vagyis pár hónap múlva innen költöztek át Balatonfüredre. A hivatal már az ötvenes évektől fogva sokat tett az idegenforgalom profizmusáért, így tevékenységét mind nagyobb számban hozzáértő turisztikai szakemberek irányították, másrészt az ötvenes évek folyamán az idegenvezetők működését is

egyre inkább vizsgáláshoz kötötték.¹²³ Egyúttal nőtt a fizetővendégszolgálat jelentősége is.¹²⁴ A rendszer természetesen nem volt egyedi, a szocialista Európa számos országában működött hasonló, részben ugyanabból az okból: a kereskedelmi szálláshelyek kapacitása nehezen volt képes lépést tartani a beutazók egyre növekvő számával. Néhány évvel később, 1964-ben egyébként az IBUSZ vezető beosztású dolgozói azzal a kellemetlen tapasztalattal szembesültek, hogy hiába nőtt a beutazó külföldiek száma, nem kevés szállodai hely kihasználatlan maradt, ugyanis a magán-szállások lényegesen népszerűbbek voltak – ahogyan azt az állambiztonság az IBUSZ budapesti központjában dolgozó informátora, „Balatoni” egy jelentésében meg is írta.¹²⁵

Az ötvenes-hatvanas években Zákonyi Ferenc végig a VMIH élén maradt, éppen abban az időszakban, amikor a nemzetközi és a magyarországi idegenforgalom egyaránt hatalmas fejlődésen ment keresztül, s tevékenységével, illetve szakértelmével jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Balaton ebből a fejlődésből profitálni tudott.¹²⁶

Zákonyi Ferenc 1970 februárjában vonult nyugdíjba. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal hivatalos lapja, az *Idegenforgalom* egy

123 Uo. [Korábban számos idegenforgalmi munkakör betöltéséhez nem volt szükség speciális idegenforgalmi ismeretek megszerzésére, illetve ezek oktatása is gyerekcipőben járt. Ezért aztán az idegenforgalom területén többnyire más szakterületekről kikerült emberek dolgoztak. Ez a helyzet a szaktanfolyamok indításával az ötvenes évektől változott meg, lásd Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.]

124 A folyamatot a *Helyszín – a szocialista Balaton* című fejezetben már elemeztem.

125 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”

126 Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 25–50. o.

120 Uo.

121 Uo.

122 Uo.

hónappal később, márciusi számában hosszabb cikkben emlékezett meg róla. A cikk hangsúlyozta, hogy nem búcsú, ugyanis „Zákonyi Ferencről nem szükséges búcsút venni. Ő távozott a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal éléről – nyugdíjazását saját maga kérte –, de nem távozott a magyar idegenforgalomból, legkevésbé lapunk munkatársainak sorából. Bántó dolog lenne a nyugdíjba vonulás ürügyén nekrológ-ízű méltatást írni érdemeiről, eddig végzett munkájáról, papiros-könnýeket hullatni a fölött, aminek ő is, mi is örülünk. Barátunk és munkatársunk érdemeit és eredményeit summázni teljesen fölösleges, azokat szakmánk legfiatalabb újonca is könny nélkül el tudja sorolni. A maradandó jeleket, dokumentumokat és egyéb bizonyítékokat bárki saját szemével megnézheti, vagy személyes jelenlétével érzékelheti, aki arra jár, ahol ő dolgozott.”¹²⁷

Zákonyi Ferenc nyugdíjba vonulását követően továbbra is kapcsolatban maradt egykori munkahelyével, bár persze már nem számított olyan teljhatalmú vezetőnek, mint azelőtt. Egyébként néhány személyváltáson kívül túl sok minden nem változott, noha a hetvenes évek során a VMIH-nak számos kisebb kirendeltsége nyílt: például Tihanyban, Nagyvázsonyban és Balatonalmádiban – jóllehet ez utóbbi csak a nyári szezonban működött. Ezt főként az indokolta, hogy az utasforgalom rendkívüli megnövekedésével az egyetlen balatonfüredi iroda már nem tudta tartani a lépést.¹²⁸ A hetvenes-nyolcvanas években a VMIH fő problémáját az jelentette, hogy a balatoni utasforgalom igen jelentős részéről egyszerűen nem tudott, ugyanis a Zimmer Frei-rendszer egyre jobban elterjedt.

¹²⁷ Idegenforgalom, 1970/3. [In.: Tar: *A Balatontourist első ötven éve*].

¹²⁸ Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 35–38. o.

A rendszerváltás és a privatizációs hullám persze a VMIH-t is érintette, ezt a céget Balatontourist néven privatizálták. Az IBUSZ-hoz hasonlóan szintén a mai napig működik, habár útjaik már a kilencvenes években szétváltak.¹²⁹

A Reisebüro der DDR VEB és magyarországi munkája

Az NDK Utazási Irodája érdekes módon valamiért elkerülte az NDK-val foglalkozó – egyébként igen termékeny – német tudományos élet figyelmét; 2017-ig lényegében nem jelent meg kimondottan vele foglalkozó irodalom. Holott a céget minden keletnémet turista jól ismerte, s a mi szempontunkból is igen jelentős szervezetnek számított.¹³⁰ Elődje egy nagy múltú utazási iroda volt, a Deutsches Reisebüro (DER), amelyet 1917-ben alapítottak Berlinben, majd 1918-tól a második világháború végéig Mitteleuropäisches Reisebüro (MER) néven működött.¹³¹ Amikor 1945-ben a Harmadik Birodalom összeomlásával a német állam története egy időre lezárult, a MER áttette székhelyét Frankfurt am Mainba, a szovjet szektorban maradt kirendeltségeit pedig a térség szovjetizálása során összevonták. Így a Reisebüro der DDR története lényegében a keletnémet állam történetével egyazon napon, 1949. október 7-én kezdődött.¹³² A cég 1949-től Volkseigener Betriebként, azaz népi tulajdonú üzemként működött. Fő

¹²⁹ Tar: *A Balatontourist első ötven éve*, 125. o.

¹³⁰ <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/53573/reisebuero-der-ddr> Letöltve: 2017. 03. 15.

¹³¹ <http://www.dertouristik.com/ueberuns/unsere-historie/>.

¹³² <https://www.dertouristik.com/ueberuns/unsere-historie/>.

profilja az NDK területén belüli utaztatás volt, de egyidejűleg a Kelet-Németország területére beutazó turistaforgalmat is nagyjából azon a módon tartotta kontroll alatt, ahogyan az IBUSZ Magyarországon dolgozott. Elszállásoláskor az utasokat az NDK-ban ugyanúgy be kellett jelenteni a rendőrségen, ahogyan Magyarországon, emellett – mivel keletnémet márkát csak az NDK területén lehetett használni, azt onnan kivinni tilos volt – a pénzváltás is kizárólag az utazási irodán keresztül volt lehetséges. A Reisebüro der DDR szorosan együttműködött az Államvédelmi Minisztériummal, hivatalos kapcsolattartásuk legalább olyan intenzív volt, mint a beépített ügynökök felügyelete.¹³³ A fedett beépülés mértéke jóval jelentősebb volt, mint az IBUSZ esetében: a Reisebüro der DDR által szervezett utazásokon, belföldieknél és nemzetközieknél egyaránt, magától értetődő volt, hogy minden csoportvezető a Stasi ügynöke.¹³⁴ Erre a Stasi különösen a nemzetközi utazások esetén fektetett komoly hangsúlyt. Emellett persze a cég egyéb posztjain is rendszeresen megjelentek az Állambiztonsági Minisztérium fedett munkatársai, így például a külföldre akkreditált kirendeltségvezetők gyakran voltak egyben informátorok is.¹³⁵ Meg kell azonban állapítani, hogy ez a túlbuzgóság jócskán visszaütött, ugyanis az informátorok ilyen mértékű és ennyire rutinszerű bevetése miatt az egész tevékenység nem volt igazán titkos. A keletnémet polgárok tudták, hogy a Reisebüro der DDR csoportvezetői a Stasi ügynökei, és ennek megfelelően viselkedtek, azaz igyekeztek minél kevesebbet kommunikálni velük. „Az NDK-csoportok vezetői és tagjai között rossz a viszony” – álla-

¹³³ Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 23. o.

¹³⁴ BStU MfS-HA XX Nr.8780; 101. o.

¹³⁵ Erről ld. a *Reisebüro der DDR besúgói* c. esettanulmányt.

pította meg a magyar állambiztonság immáron többször emlegetett „Balatoni” fedőnevű informátora egy 1961-es általános jelentésében.¹³⁶

A Reisebüro der DDR Magyarországon előbb kettő, majd három, végül 1970-től négy kirendeltséget tartott fenn: a Budapesten és a Balaton partján lévők területi alapon működtek, céljuk papíron a keletnémet polgárok felmerülő problémáinak orvosolása, illetve számukra szállásügyintézés és egyéb programok szervezése lett volna, gyakorlatilag azonban mindennapos volt a kapcsolattartás a Stasi területi operatív tisztjeivel.¹³⁷ 1964-ben felmerült egy probléma: mivel a tiszteket Balatonföldváron szállásolták el, naponta át kellett járnia a siófoki irodába, ami gyanússá válhatott. Ezt 1965-ben orvosolták, s a tiszteket szállását áthelyezték Siófokra.¹³⁸ Ez volt a Reisebüro der DDR első balatoni kirendeltsége. Később a két nagyobb balatoni városba, Balatonfüredre és Keszthelyre telepítették a kirendeltségeket. Az IBUSZ-szal ellentétben a Reisebüro der DDR soha nem váltott a piaci viszonyoknak megfelelően, mindig is elsősorban a Német Demokratikus Köztársaság államérdekének megfelelően irányította a keletnémet utazáspolitikát; másrészt az NDK-ban soha nem jelentek meg más idegenforgalmi szereplők, így monopolhelyzetét egészen a berlini fal leomlásáig töretlenül megőrizte.¹³⁹

Ennek megfelelően az NDK összeomlását sem élte túl, ugyanis teljességgel alkalmatlan volt rá, hogy a piacgazdasági modellbe be-

¹³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 143. o.

¹³⁷ BStU MfS-HA XX Nr.8780, 22. o.

¹³⁸ BStU MfS-HA XX Nr.8780, 22. o.

¹³⁹ Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 23–24. o.

illeszkedjen. Utóvégre sokkal inkább volt az államvédelmi szervek meghosszabbított karja, mint utazásszervező.

Nyugati utazási irodák mint kémközpontok

Mint már az eddigiekből is kiderült, a nyugati utazási irodák nagyon is eleven szereplői voltak a korszak balatoni idegenforgalmának. A szocializmus évtizedeiben számos jelentős nyugati iroda nyitott a magyar turisztikai piac felé.¹⁴⁰ Mindézt indokoltta, hogy a nyugatnémet utazóközönség körében a hatvanas évek elejétől kezdve egyre népszerűbbé vált Magyarország mint úti cél. Ez a népszerűség persze csak egy általános jelenség egyik aspektusa volt: az utazási kedv az újszülött Német Szövetségi Köztársaságban általában is rendkívül megnövekedett.¹⁴¹ Ennek következtében egymás után alakultak az utazási irodák és a fapados légitársaságok. Az újabb és újabb belföldi utazási kedvezmények mellett egyre több olyan lehetőség iránt is megnövekedett az igény, amely a kevésbé módos rétegek számára is elérhetővé tette az utazást. A szocialista államok fő vonzerejét pedig éppen az alacsony árak jelentették, amelyek azonban csak néhány országban jártak együtt az egyre igényesebbé váló nyugati turisták számára is elfogadható színvonalon álló szolgáltatásokkal. Az a tény, hogy a keletnémet rokonokkal, ismerősökkel kizárólag a szocialista országokban lehetett találkozni, tovább növelte a térség vonzerejét.

140 Ha csak az NSZK-t és onnan is a legnagyobb neveket nézzük: Isaria München, Deutsches Reisebüro, AMEROPA, Neckermann, Alpensee, stb.

141 http://www.wirtschaftsgeografie.com/Tourismus/Entwicklung_Tourismus/body_entwicklung_tourismus.html Letöltve 2017. 03. 16.

Az utazásszervezők aránylag könnyen eljutottak a vasfüggöny keleti oldalára, legalábbis az olyan viszonylag nyitott szocialista országokba, mint Magyarország vagy Csehszlovákia. Az azonban már más kérdés, hogy mit gondoltak róluk Kelet-Európa államvédelmi szervei.¹⁴² Mind a magyar, mind a keletnémet titkosszolgálati szervek szilárdan meg voltak róla győződve, hogy a nyugati, különösen a nyugatnémet és az amerikai utazási irodák nem egyszerű üzleti tevékenységet folytatnak a szocialista államok területén, hanem egyéb célkitűzéseik is vannak. Amikor ezekről a célkitűzésekről esett szó, jellemző módon mind a Stasi, mind a magyar Belügyminisztérium emberei hajlamosak voltak elfeledkezni arról, hogy a nyugati utazási irodák magánkézben lévő szervezetek, és előszeretettel mosták egybe őket a nyugati államok „erőszak-szerveivel” és titkosszolgálateival. „Az imperialista országok kormányai és speciális szolgálatai – jelentette ki egy magyar állásfoglalás a kérdéssel kapcsolatban – a stratégiai célok megtartása mellett egyre újabb taktikai koncepciókat dolgoznak ki hazánk és a többi szocialista ország ellen (...) A nyugati speciális szolgálatok és propagandaszervek legfőbb legális behatolási csatornája az idegenforgalom lett. E körülmények alapvetően új helyzetet teremtettek az állambiztonsági munka szempontjából, ami az ellenséget is arra készítette, hogy változtasson a módszerein.”¹⁴³

A Stasi e „titkosszolgálati szervek” megfigyelőtevékenysége mellett kiemelt veszélyforrásnak tartotta, hogy a nyugatnémet utazási irodák Magyarországon keresztül „bűncselekményeket” kívánnak végrehajtani az NDK-val szemben: „Megállapítottuk – írta egy belső jelentés 1964-ben –, hogy Nyugat-Németország-

142 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 50–63. o.

143 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 10. o.

ból több utazási iroda is állandó képviselőt küldött Magyarországra. 1963-ban még csak a Hotelplan utazási irodának volt képviselete. Mindez arra utal, hogy az ellenség egyre fokozza és folytatja szervezett emberkereskedelemre irányuló tevékenységét a szocialista államok területén.”¹⁴⁴

Mint minden gyanúnak, ennek is megvolt a maga alapja. A Német Szövetségi Köztársaságban a hatvanas évek elején sok olyan ember élt, akik kellően hosszú ideig laktak az NDK-ban ahhoz, hogy kiábránduljanak az ottani rendszerből, és minden bizonnyal voltak olyan utazásszervezők is, akik tényleg hajlandóak lettek volna segídekzeni szöktetési akciókban. De ez ritka volt. Főként amiatt is, mert amennyiben a szándékosság bebizonyosodott, egy ilyen iroda semmiképpen nem folytathatta volna működését Magyarországon területén, és más szocialista államokban is nehezebben kezdhetne volna meg üzleti tevékenységét. Ez olyan komoly pénzügyi kockázattal járt, amibe egy átlagos iroda akár bele is bukhatott volna.

A szocialista országok titkosszolgálati szervei azonban nem így gondolkodtak. Főleg a Stasi látott minden nyugati irodában potenciális ellenséget, ráadásul itt akár egymással szöges ellentétben álló vádak is megfogalmazhattak velük szemben. Ez történt például 1968-ban a müncheni Isaria és a szintén a bajor fővárosban székelő Touropa magyarországi képviseleteinek vezetőivel. Az Isaria 1966 óta a Balatonnál dolgozó képviselőjéről azt jelentették, hogy „gyanús, hogy ellenséges tevékenységet végez egy imperialista titkosszolgálat számára.”¹⁴⁵ Ezt arra alapozták, hogy „állandóan ellenőrizte önmagát, a szezon során pedig többször utazott rövid időre

(négy órától egy napig terjedő időtartamra) Münchenbe, ahol átláthatatlan kapcsolatokat tartott fenn.”¹⁴⁶ Ehhez még hozzátették, hogy a magyar állampolgárokkal szemben mindig nagyon agresszív és fensőbbes hangnemet ütött meg, míg a keletnémet polgárokkal való kapcsolat elől minden esetben kitért.¹⁴⁷ Ugyanakkor a Touropa területi képviselőjéről azt írták, hogy „állandóan kereste a kapcsolatot a magyar és a keletnémet polgárokkal, és megpróbálta őket negatív irányban befolyásolni. Ennek érdekében többnyire a nyugati életformát dicsőítette, és kiemelte Nyugat-Németország gazdasági erejét. Emellett folyamatosan a Magyar Népköztársaság és az NDK eredményeinek lekicsinylésére és kigúnyolására törekedett.” Ezt a jelentést egyébként azzal a ténnyel is kiegészítették, hogy gyanúsítottjuk egykor a Waffen-SS tagja volt, valamint hogy a magyar biztonsági szerveknél operatív feldolgozás alatt állt.¹⁴⁸

Amennyiben a két jelentést összevetjük, láthatjuk a visszasságokat. A Touropa képviselője esetén valamivel megalapozottabbnak látszhat az állítás, azonban az egykori Waffen-SS tagságával ennek semmi összefüggése nem lehetett.¹⁴⁹ Ami az Isaria vezetőjéről, róla nehéz lett volna kémtevékenységet feltételezni annak alapján, hogy kitért a keletnémet és a magyar polgárokkal való kapcsolattartás elől, hiszen ezzel éppen a legfőbb információforrásától zárta volna el önmagát. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy

146 Uo.

147 Uo.

148 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 101. o.

149 Az egykori nemzetiszocialista szervezetekkel való kapcsolat amolyan vesszőparipája volt az államvédelmi szerveknek. Erről bővebben ld. a *Bomlasztás és diverzió* c. fejezetet.

144 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 3. o.

145 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 101. o.

saját, jól felfogott üzleti érdekében nem volt hajlandó ilyen jellegű kapcsolatfelvételre – nem akarta, hogy a keletnémet polgárok az Isariát próbálják Nyugatra történő szökéshez felhasználni.

Az NDK-ban ugyanis időről időre szárnyra kaptak olyan pletykák, hogy egyik vagy másik nyugatnémet utazási irodán keresztül Magyarországon meg lehet szerezni a nyugatnémet vízumot. Így például 1963-ban a Nyugatnémet Utazási Iroda vezetőjénél is jelentkezett két keletnémet lány vízumért, akiket az irodavezető udvariasan, de határozottan elutasított. Ők arra hívatkoztak, hogy „Lipcsében elterjedt a hír, miszerint a Nyugatnémet Utazási Irodánál megszerezhetők a nyugatnémet vízumok”.¹⁵⁰ Az említett Nyugatnémet Utazási Iroda egyébként már 1963-tól állandó képvisellet tartott fenn Budapesten, amely számos alkalmazottat foglalkoztatott – a többségük magyar volt, csak az irodavezető volt NSZK-állampolgár, így azután a magyar állambiztonság aránylag könnyen be tudta szervezni egyik munkatársukat, akit már 1963-tól „Andrea” fedőnéven alkalmaztak.¹⁵¹

A Nyugatnémet Utazási Iroda nem elsősorban a Balatonra összpontosította tevékenységét, az NSZK-ba történő kiutaztatás komolyabb súllyal esett latba munkájuk során. Mindamellett érdemes pár szót szólni „Andrea” tevékenységéről, aki hosszú ideig, 1969-ig jelentett az iroda belső életéről, illetve kapcsolattartásáról a Bonn mellett, Bad Godesbergben székelő anyavállalattal. A nyugatnémet iroda egyik különlegessége az volt, hogy bár központja a Német Szövetségi Köztársaságban működött, és kizáró-

lag nyugatnémet utazási irodákkal állt kapcsolatban, egyik felelős szerve a budapesti francia nagykövetség volt, a pesti kirendeltség vezetője pedig a Francia Intézetben tanított francia nyelvet.¹⁵² Amúgy német születésű francia állampolgár volt, aki saját állítása szerint a hitleri üldöztetések elől menekült Franciaországba.

Róla „Andreának” teljes jellemzést kellett írnia, amit meg is tett. Ebben elmondta, hogy „nagyon befolyásolható ember, aki hol így, hol úgy beszél, attól függ, kivel tárgyal”.¹⁵³ Az informátor jelentéseiben részletesen beszámolt arról, milyen az irodavezető kapcsolata a Bad Godesberg-i központtal, illetve a francia követséggel, így tudjuk, hogy míg az utóbbival kezdetben meglehetősen hűvös viszonyban állt, azt követően, hogy Bad Godesberg felé a kapcsolata megromlott, igyekezett a követséggel való kommunikációján javítani.¹⁵⁴

Az állambiztonságot szemmel láthatóan nagyon érdekelte minden keletnémet kapcsolat. Így például amikor a budapesti Berlin étterem egyik pincére az iroda vezetőjével 1964. február 13-án úgy egyórás magánbeszélgetést folytatott, „Andrea” már a következő találkozón utasítást kapott tartótisztjétől, hogy szerezze meg az illető személyes adatait, amit meg is tett.¹⁵⁵ Ezt már csak azért is kérték, mert azonnal felmerült, hogy a pincér az irodát disszidálási célból kereste fel.

A magyar államvédelmi szervek önhatalmúlag is elindítottak ügyeket a nyugatnémet utazási irodák ellen, így például az Isaria

152 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”, 23. o.

153 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”, 11. o.

154 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”

155 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”, 28. o.

150 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”, 11. o.

151 ÁBTL 3.1.2. M-30237 „Andrea”

balatonföldvári kirendeltségének vezetőjét 1964-ben egy teljes szezonon át megfigyelték. Ezt azért hagyták abba, mert a következő nyáron már nem jött Magyarországra, helyette az Isaria mást nevezett ki a kirendeltség élére.¹⁵⁶ Ennél kicsivel hosszabban volt lehetőség megfigyelni a Neckermann iroda síófoki kirendeltségének vezetőjét, akit 1979–1980-ban két szezon idejére is folyamatosan szemmel tartottak, s ezalatt három teljes aktányi anyag gyűlt össze róla.¹⁵⁷

156 ÁBTL 3.2.4. K-1883 „Logue Valentine”.

157 ÁBTL 3.1.5. O-17951; O-17951/1; O-17951/2 „Ciklon”.

Bomlasztás és diverzió

Ideológiai támadások a szocializmus ellen

Az állambiztonsági szervezetek egyik visszatérő – és a saját érvrendszerükön belül leginkább reálisnak látszó – félelme az volt, hogy a nyugati személyekkel történő kapcsolatfelvétel eredményeként saját állampolgáraik szembesülnek azok eltérő életmódjával, mentalitásával, illetve hogy tudatos propagandát fejtenek ki a rendszerükkel szemben.¹⁵⁸ Ez a félelem mind a keletnémet, mind a magyar államvédelmi aktákban tetten érhető, és olyan kijelentésekben csúcsosodik ki, mint a már idézett, 1985-ben leadott rendőr-főiskolai szakdolgozat.¹⁵⁹

A szocialista életmód elleni ideológiai támadásra a keleti blokk nagyon is komoly fenyegetésként tekintett. Efféle műveletek valóban folytak, számos nyugati államban léteztek olyan, nagyrészt civil szervezetek, amelyek fő profilja a keleti blokkban létező diktatórikus berendezkedések elleni küzdelem volt.¹⁶⁰ E tekintetben az Egyesült Államok mellett a Német Szövetségi Köztársaság pol-

158 BStU MfS-HA XX Nr.8780. Az akta a magyarországi operatív csoportok éves jelentéseit tartalmazza, 1964-től 1970-ig. A politikai-ideológiai diverzióknak minden évben külön fejezetet szenteltek.

159 ÁBTL 3.1.5. A-4127, 3. o.

160 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 159–167. o.

gárai voltak a legaktívabbak: a nyugatnémetek számára nemzeti trauma volt az NDK megalapítása 1949-ben, ami évtizedekre állandósította hazájuk megosztottságát. Ugyanez volt az oka egyébként annak is, hogy a keletnémet vezetés legfőbb ellenségképét nem az Amerikai Egyesült Államokban, hanem az NSZK-ban találta meg.¹⁶¹

A két Németország között gyakorlatilag már akkor megkezdődött a küzdelem, amikor a két állam valójában még nem is létezett.¹⁶² Miután 1949-ben először az NDK, majd röviddel később az NSZK is megalakult, ezeket a viadalokat immár az új országok folytatták. Nagyon fontos tény, hogy a két Németország az ötvenes években nem ismerte el egymást államként,¹⁶³ ami meglehetősen feszült viszonyt teremtett közöttük. A két ország között számos olyan vitás kérdés maradt megválaszolatlanul, amelyek miatt kapcsolatuk lényegében soha nem rendeződött teljes egészében. Ráadásul mindkét Németország úgy tekintett önmagára, mint egy, a jövőben feltétlenül bekövetkező német újraegyesülés magjára.

Vitás kérdés volt többek között a náci múlt, amellyel mindkét Németországnak szembe kellett néznie. A Német Demokratikus Köztársaság vezetői szerint a nemzetiszocializmus egy klikk uralmát jelentette, amellyel ők maguk semmiféle közösséget nem vállaltak. Önmagukat nem a hitleri Németország utódainak, hanem

egykori áldozatainak tekintették, így a náci rendszer által elkövetett bűnökre sem úgy tekintettek, mint amelyekért bármiféle társadalmi felelősséget kellene vállalniuk.¹⁶⁴ A náci államot az NSZK sem volt hajlandó önmaga jogelődjeként felfogni, ugyanakkor Nyugat-Németországban az ötvenes-hatvanas években megindult egy társadalmi vita, amely az 1964–1965-ös frankfurti Auschwitz-pérral érte el a csúcspontját, de lényegében a mai napig meghatározza a nyugatnémet, majd 1990 óta a német közgondolkodást: e felfogás értelmében a német nép egyszerre volt áldozata és tettetársa a nemzetiszocialista rendszernek, így a kollektív felelősség az egész ország lakosságát terheli.¹⁶⁵

Emellett a két Németország egymást már sokkal inkább hajlamos volt a hitleri rendszer utódjaként kárhozatni, noha ez a keletnémet propagandában sokkal inkább bevett fogásnak számított.¹⁶⁶ Például előszeretettel emlegették fel, hogy a Bundesnachrichtendienst, azaz a Szövetségi Hírszerző Szolgálat vezetője, Reinhard Gehlen a második világháború alatt „a fasiszta Abwehr”, a katonai hírszerző szolgálat keleti területekkel, kiemelten a Szovjetunióval

164 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 145–149. o.

165 Knopp: *Ne féljünk Hitleről*; Fullbrook: *A német nemzeti identitás a holokauszt után*; Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*, csak hogy néhány ismertebb nevet említsünk, de német felelősség kérdésével számos neves szerző foglalkozott, mint például Saul Friedländer *A náci antiszemitizmus – egy tömegpszichózis története* (Uránusz Kiadó, Budapest, 1996), Christoph Cornelißen *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945* (Berlin, 2004), illetve Erich és Hildegard Bullitta *Schritte zu einer Erinnerungs- und Gedankenkultur* (Berlin, 2017) című műveikben. A felsorolás természetesen nem teljes.

166 Ennek számtalan példája van, így például a nyugatnémet rendőri szervezet előszeretettel nevezte SS-rendőrségnek [ld. pl. ÁBTL 4.1. A-3482 „Kémzdsungel Nyugat-Berlinben”].

161 Uo.

162 Jóllehet ezt a harcot akkor még vagy a szovjet és a nyugati megszálló hatalmak emberei vívták, vagy a megszálló erőkkel kapcsolatban álló magánszemélyek. [ld. Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 93–95. o.]

163 Erre csupán a hatvanas években került sor, bár ez sem jelentette a két Németország közti viszony valódi javulását, inkább csak a kapcsolatok részleges konszolidációjáról beszélhetünk.

foglalkozó csoportjának, a Fremde Heere Ostnak volt a vezetője.¹⁶⁷ Az NSZK ezzel szemben mindenekelőtt az emberi jogok és a demokratikus értékek védelmezőjeként igyekezett fellépni, így a Német Demokratikus Köztársaság rendszerét is inkább az utóbbiak folyamatos megsértéséért kárhoztatta, mintsem a múlt rendszerrel fennálló kapcsolatát igyekezett felhánytorgatni.¹⁶⁸ Az NDK propagandaszervei előszeretettel emlegették fel NSZK-polgárok náci múltját, még akkor is, ha ez egyszerűen csak annyit jelentett, hogy az illető katona volt a Wehrmachtban. Az ilyen tényeket örömmel fújták fel. Ugyanezeket a tényeket a magyar állambiztonsági nyomozók is rengeteg jelentésükben kidomborították, főleg nyugatnémet és osztrák polgárok vonatkozásában, bár a magyar állampolgárok esetében is fontos tényezőként tekintettek az egykori nácibarát szervezetekben való részvételre; így például egyes ügynökök beszervezésekor a zsarolás eszközeként vetették be az ilyesmit. Ez történt 1963-ban egy bizonyos „Barna” fedőnevű balatonfüredi ügynök esetében, aki a beszervezésről szóló jelentés szerint a német megszállás alatt a Volksbund nevű nemzetiségi és nácibarát szervezet tagjaként „állandóan Hitler-Jugend-egyenruhában járkált”.¹⁶⁹

Az NSZK propagandatevékenysége két okból volt veszedelmes az NDK számára. Egyrészt a vádaknak volt valóságalapja: a keletnémet igazságszolgáltatás tényleg erősen korlátozta az emberi szabadságjogokat, másrészt az NDK soha nem tudta tökéletesen elzárni a nyugati propaganda elől polgárait – bár az írott sajtót aránylag hatékonyan tudták a határaikon kívül tartani, a nyugatné-

met televízió- és rádióadások az NDK legnagyobb részén könnyedén foghatóak voltak.¹⁷⁰

Az NDK vezetése felveszi a kesztyűt

Az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben már a negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek során megalakult néhány olyan szervezet, amelyek közvetlenül az NDK-beli pártállami rendszer jogtalanságaira reagáltak. Az egyik ilyen a nyugat-berlini rádióadó, a RIAS volt, amelyet a helyi amerikai katonai parancsnokság hozott létre 1946-ban, és egészen 1993-ig működött.¹⁷¹ Kimondottan a kommunista rendszer leleplezése volt a célja, habár ebben nem állt egészen egyedül, hasonló volt a Szabad Európa Rádió is. Szintén a keletnémet rendszerrel szemben jött létre két jogvédő szervezet Nyugat-Berlinben: a Szabad Jogászok Vizsgálóbizottsága (Uff), illetve az Embertelenség Elleni Harccsoport (KgU).¹⁷² Ez a két társulás a későbbiekben nyugatnémet irodákat is nyitott, jelentőségük azonban mindig elmaradt nyugat-berlini központjaikhoz ké-

170 A nyugati adásokat gyakorlatilag csak az ország legeldugottabb területein nem lehetett fogni. A lakótelepi házak lakói számára viszont kockázatot jelentett, mivel ha egy szomszédjuk meghallotta és ezért feljelentette őket, kellemetlen helyzetbe kerülhettek. Wolfgang Otto Mahler nevű interjúalanyom szerint, aki 1974-ben költözött az NDK-ból Magyarországra, „a vonalas Berlinben ez komoly probléma volt, ugyanakkor az ellenzéki Lipcsében voltak egész panelházak, ahol nyugodtan lehetett nyugati adást hallgatni, ugyanis mindenki más is ezt tette”.

171 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 159–161. o.

172 Untersuchungsausschuß freiheitlicher Juristen (Uff), illetve Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit (KgU).

167 ÁBTL 4.1. A-3482/1 „Kémdzsungel Nyugat-Berlinben”, 3. o.

168 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 159–161. o.

169 3.1.2. M-34174 „Barna”, 4. o.

pest, amelyeken keresztül az ötvenes években gyakorlatilag napi kapcsolatban lehettek keletnémet ügyfeleikkel.¹⁷³

A jogászokból álló jogvédő szervezetet, az Uff-t, amely a keletnémet állam emberi szabadságjogokat korlátozó intézkedései ellen lépett fel,¹⁷⁴ egy bizonyos Horst Erdmann nevű jogász alapította. Az NDK-ban kiadott *Spionage-Dschungel Westberlin*¹⁷⁵ című propagandakiadvány a következőket írta róla: „A Szabad Jogászok Vizsgálóbizottságát az amerikai titkosszolgálat megbízásából 1949-ben Erdmann, alias Friedenau nevű szélhámos alapította. A Hitler-ifjúság (sic) és a Német Munkafront (sic) vezetője volt. Fedőneve dr. Theodor Friedenau. A Német Demokratikus Köztársaságban valódi nevén csalások révén igyekezett üzleteket kötni, s a náci uralom faji és politikai üldözöttjeként szerepelt. Kiadta magát a jog doktorának, és azt állította, hogy ügyvéd és közjegyző. 1950-ben elmenekült Nyugat-Berlinbe, mivel a Német Demokratikus Köztársaságban kétes egzisztenciája miatt számára túl forróvá vált a talaj.”¹⁷⁶ Bár az Uff elleni gyűlöletkeltő hadjárat nagyrészt kitalációkon alapult, az Erdmannal szembeni vád igaz volt: tényleg szélhámos volt, és nem rendelkezett jogi doktorátussal.¹⁷⁷ De a szervezet más tagjait is igyekeztek lejártni. Például

173 1961 nyaráig, a berlini szektorhatárok lezárásáig a Kelet- és Nyugat-Berlin közti határ könnyen átjárható volt.

174 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 163–167. o.

175 Ezt a brosúrát az NDK-ban működő Német Egység Bizottsága (Ausschuss für Deutsche Einheit) nevű pártszervezet adta ki 1959-ben. Több nyelvre (köztük magyarra) is lefordították, majd megküldték az adott országok államvédelmi szerveinek.

176 ÁBTL 4.1. A-3482/1, 3. o.

177 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 164. o.

egy dr. Karl Pernutz nevű referensről megírták, hogy „1923-ban belépett a náci pártba és az SA kínzóosztágába”, valamint azt is hozzátették, hogy bizonyos „Tarnów melletti háborús bűnök” miatt a Lengyel Népköztársaság is követeli a kiadatását.¹⁷⁸

Az Uff-ről a propagandairat határozottan állította, hogy kém-szervezet, és a CIA havi 100 000 nyugatnémet márkával finanszírozza.¹⁷⁹ Feladata, „hogy a Német Demokratikus Köztársaság jogszolgáltatán belül megteremtse az ügynökök hálózatát, különösen jogászokat és közjegyzőket szerezzen a kémiszolgálat részére”.¹⁸⁰ Emellett azt is bizonygatták, hogy „az [NDK-] értelmiség körében szisztematikusan toboroz híveket. Összeköttetéseket keres a műszaki értelmiség és a gazdasági élet vezetői között, hogy tőlük fontos információkat kapjon, vagy ígéretekkel rábírja őket, hogy meneküljenek el a Német Demokratikus Köztársaságból, és ezzel ártsanak a gazdasági életnek.”¹⁸¹ A Vizsgálóbizottságot zsaroló módszerekkel is vádolták, nevezetesen, hogy a hozzájuk jogsegélyért fordulókat arra kényszerítik, hogy beálljanak ügynöki szolgálatba. Emellett fenyegető és uszító levelek fogalmazásával is gyanúsították őket. Végül azt is leírták, hogy a nyugat-berlini menekülttáborokban kihasználják az ott lakó keletnémetek nyomorát, „és rábírják őket, hogy néhány pfennigért megbízásokat vállaljanak”.¹⁸²

178 Uo. (Ez egyébként egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, Karl Pernutz a háború alatt még csak nem is járt Lengyelországban [ld. Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 164. o.])

179 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 6. o.

180 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 3. o.

181 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 4. o.

182 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 4. o.

Mindebből egy szó sem volt igaz. Az Ufj nyíltan tevékenykedett, a RIAS-nál nyilvános hirdetések útján toborozta tagjait, és nem végzett semmilyen kémtevékenységet. Már maga a Stasi által megfogalmazott vád is képtelenségnek tűnik: a titkosszolgálati szervek tagjaikat nem olyan nyilvános hirdetések útján szokták toborozni, amelyekben szervezetük célkitűzéseit nyíltan kimondják – az ilyesmi egyszerűen ellentétben áll az efféle szervezetek jellegével.¹⁸³

Az Embertelenség Elleni Harccsoportot nem pusztán kém-, hanem egyenesen terrorista társulásként kárhoztatták. Természetesen mögöttük is olyan „sötét forrásokból” származó pénzeket tártak fel, amelyek például az amerikai titkosszolgálattól jöttek.¹⁸⁴ A brosúra tervbe vett bűncselekmények egész sorát írta a rovásukra: egy autóhid felgyújtását [sic]; egy csatorna zsilipjének felrobbantását (amivel elárasztották volna a környező szántóföldeket); emellett olyan agyament szándékokat varrtak a nyakukba, miszerint tejet szappannal akartak használhatatlanná, szaharinnal pedig élvezhetetlenné tenni, vagy hogy tehervonatokat kívántak sűrített levegőtömbökkel a levegőbe repíteni [sic].¹⁸⁵ Az egyik legképtelenebbnek tűnő vád kimondta, a KgU emberei „azt tervezték, hogy a Német Demokratikus Köztársaság vezető államférfiait méreggel teszik el láb alól”.¹⁸⁶ Ehhez egy bizonyos „hírhedt Baitz ügynök” a szervezet laboratóriumaiban olyan kontaktmérget állított volna elő, amely az ujjbegyek pusztá érintése által halált okoz, és „megtette a szükséges intézkedéseket az irányban, hogy ezzel

a méreggel preparált leveleket küldjenek az NDK vezetőihez”.¹⁸⁷ A KgU esetében a vádaknak legalább volt némi valóságalapjuk: a szervezet valóban hajtott végre, illetve támogatott kisebb szabotázsakciókat az NDK területén, azonban a feltevés, hogy olyan titkos laboratóriumokkal rendelkeztek, amelyekben halálos kontaktmérgeket és robbanószerkezeteket tonnák állíthattak elő, szintén a fantázia birodalmába tartozik.

Az NDK ellenségképének egyik alapvetése az volt, hogy a nyugati szervezetek a keletiek naivitását és jóhiszeműségét igyekeznek kihasználni, belerángatva őket a hazugságok és a színlelés útvesztőjébe, amelyben ők otthonosan mozognak, de amelyben a becsületes keletnémet nem találhat fogódzót. Ez az ellenségkép már a Szabad Jogászok Vizsgálóbizottsága elleni további íromány, az *Alvilág szolgálatában* címlapján is egyértelműen megjelent, ahol az előtérben látható jellegzetes (vagy legalábbis a rendszer által jellegzetesnek tartott) keletnémet kisember mögött egy, a korszak amerikai gengszterfilmjeitől kölcsönzött, szivarozó, bajuszos figura áll.¹⁸⁸ A hasonló elgondolás egyébiránt nem volt teljességgel új a németországi propagandatörténetben: a Michel nevű naiv és megvezethető, a világban ügyetlenül csetlő-botló német kisember figurája már a 19. században is felbukkant mint a fondorkodó, aljas ellenség áldozata.¹⁸⁹ Az NDK tulajdonképpen nem új típusú ellenséget kreált, csupán a már a Harmadik Birodalomban és azelőtt is létezőket definiálta újra.

A hatvanas években a berlini fal megépítése sok tekintetben módosította, másrészt azonban részben tartósította is az ötte-

183 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 165. o.

184 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 8. o.

185 ÁBTL 4.1. A-3582/1, 9. o.

186 Uo.

187 Uo.

188 *Im Dienste der Unterwelt*, 1959-es brosúra az Ufj ellen.

189 Evans: *A Harmadik Birodalom születése*, 27–45. o.

nes évek ellenségképét, egyben a propagandaháború élesedését is hozta, aminek aztán egészen 1989-ig központi témája maradt „a fal”. Nyugaton az emberi szabadságjogok durva megsértéseként kárhoztatták, újra meg újra felhánytorgatták a fal mentén szolgálatot teljesítő keletnémet határőrök által agyonlőtt vagy megsebesített áldozatokat, és ezeket gyakran úgy igyekeztek az NDK lakosságával közölni, hogy közvetlenül a határon felállított hangszórós autókból, illetve a fal mellé telepített plakátokkal üzentek.¹⁹⁰

Találkozás a Nyugattal a Balaton partján

A keletnémet – de lényegében az összes szocialista – vezetés számára az lett volna az igazán ideális helyzet, ha polgárait hermetikusan elszigeteli a nyugati, kapitalista világból jövő információk elől, ez azonban részben éppen az idegenforgalmi mozgás miatt, amelynek során a találkozások mindennaposak voltak, kivitelezhetetlen volt. Ez az NDK számára Magyarország, főként a Balaton tekintetében további gondot jelentett: a térségben nyaraló nyugati turisták nagy része az NSZK-ból és Ausztriából érkezett, ami az Állambiztonsági Minisztériumot fölöttebb aggasztotta.¹⁹¹ További problémának tartották, hogy a német anyanyelvű utasok egy része kifejezetten azzal a céllal utazott Magyarországra, hogy ott a vasfüggöny túloldalán élő rokonaival vagy ismerőseivel találkozhasson.¹⁹²

190 Viergutz: *Die Berliner Mauer*, 86–95. o.

191 BStU MfS ZAIG 30431, 3. o.

192 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 7. o.

Persze a Stasi szemében nem létezett olyan, hogy veszélytelen vagy kockázatmentes kapcsolatfelvétel a kelet- és nyugatnémetek között, az ilyesmi az ő felfogásukban mindig is komoly rizikóval járt. Ezt a kockázatot belső zsargonjukban *politikai-ideológiai diverziónak* nevezték.¹⁹³ E kifejezés azt jelentette, hogy a Stasi meglátása szerint a nyugatnémet Szövetségi Hírszerző Szolgálat, valamint egyéb nyugati államok, például az USA vagy Nagy-Britannia hasonló szervei tudatosan küldték ügynökeiket turistaként Magyarországra területére, hogy a keleti államok polgáraival beszélgetve azokban kétséget ébresszenek saját hazájuk rendszerével szemben. Valójában ezt elég nehéz elképzelni.¹⁹⁴ Egy ügynök kiképzése nagyon sok pénzbe került, és az ellenséges országok területére küldeni mindig is veszedelmes volt. Mivel a nyugati médiumok üzenetei mindenféle titkosszolgálati segítség nélkül is elegendő keletnémet és magyar polgárhoz jutottak el, az efféle tevékenységre képzett ügynököket kiküldeni egyszerűen nem érte volna meg. Ráadásul az idegenforgalom keretei között véletlenszerűen szinte csak olyan kisemberekkel lehetett találkozni, akiknek meglehetősen kevés rálátása volt azokra az információkra, amelyek egy nyugati titkosszolgálatot általában érdekelhettek (ezeket egyébként a hatvanas évek közepétől egyre inkább olyan műszaki eszközökkel igyekeztek megszerezni, amelyeket a rádiótechnika fejlődése és később a műholdas technológiák megjelenése tett lehetővé).¹⁹⁵

193 A „Politisch-ideologische Diversion” a Stasi magyarországi operatív csoportjainak Balatonról szóló éves beszámolójában mindig külön fejezetet kapott [ld. BStU MfS-HA XX Nr.8780].

194 Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 35–37. o.

195 Uo.

A Stasi és a magyar állambiztonság értelmezése szerinti „biztonsági kockázatot” emiatt nem annyira a célzottan irányított propaganda, hanem inkább maga a nyugatnémetekkel való találkozás jelentette. Egy nyugatnémet vagy osztrák turista valójában már önmagában „veszélyes propagandát” fejtett ki, anélkül, hogy egyetlen szót is váltott volna egy szocialista állampolgárral: egész viselkedése, öltözködése, használati tárgyai, autója, pénzköltési szokásai – ezek mind egyértelműen mutatták, hogy lényegesen jobb körülmények között él, mint a szocialista országbeli utasok vagy akár a Balaton körül lakó helybeliek. A balatoni operatív csoportok értékeléséből az derül ki, hogy a nyugatnémetek is elsősorban hazájuk gazdasági eredményeit hangsúlyozták az NDK-val szemben: „Majdnem minden beszélgetés során érezhető – értékelték ki az 1965-ös nyári szezon tapasztalatait – a nyugatnémet személyek fensőbbes szemlélete, akik úgy vélik, hogy a világon egyetlen másik országban sem élnek olyan jól, mint Nyugat-Németországban. Mi, az NDK ezeket a »gazdasági sikereket« soha nem érhetjük utol.”¹⁹⁶ Ezt az Állambiztonsági Minisztérium elsősorban a kapitalista rendszer korlátoltságaként értékelte: „A nyugatnémetek látóhatára a *kondér széléig* terjedt (ez nagyjából annyit jelent, hogy a pusztai anyagi javakon túl nem igazán látták a világot), beszélgetéseikben pedig az életminőség vulgármaterialista összevetése dominált.”¹⁹⁷ Politikai jellegű kritikák ezzel szemben, ahogyan a Stasi összegezte, a legtöbb szezonban ritkábban hangzottak el, ám ha nyugatnémetek mégis előhozakodtak politikai kérdésekkel, „gyak-

ran párosult naivitás a valódi viszonyok nem ismeretével és hibás helyzetértékelésekkel.”¹⁹⁸ Ebből a jellemzésből úgy tűnik, hogy a Stasi kiértékelést végző emberei határozottan lenézték a nyugati értékrendet, emellett a nyugatnémet polgárokra is úgy tekintettek, mint elpuhult, a valós körülményekről mit sem tudó emberekre. Mindamellett a politikai-ideológiai diverzióval kapcsolatos félelem ettől függetlenül egyáltalán nem hagyott alább. A Stasi szemmel láthatóan továbbra is szilárdan meg volt győződve arról, miszerint „számolni kell azzal, hogy a nyugati turisták között vannak olyan személyek, akik nyugatnémet szervek megbízásából kapcsolatot keresnek polgárainkkal, és velük irányított beszélgetéseket folytatnak. De még az úgynevezett ártalmatlan beszélgetések is politikai-ideológiai szempontból negatív hatásokat válthatnak ki a polgárainkban.”¹⁹⁹

A nyugati turisták helyzete azért is volt számottevően jobb, mint a keleti blokk államaiból érkezőké, mert a szocialista országok nagy részében a náluk megszokottaknál jóval kedvezőbbek voltak az árviszonyok. Magyarországgal kapcsolatban ugyan a nyugatnémet sajtó 1964-ben panaszkodott áremelkedésre,²⁰⁰ azonban ezek az árak valójában csak a térség általánosan alacsony áraihoz képest számítottak magasabbnak, a nyugati pénztárcához viszonyítva így is nevetségesen olcsónak látszott minden, és ez a nyolcvanas évekig így is maradt.²⁰¹ Ezzel szemben a kelet-európai államokból érkező turistákra szigorú valutakorlátozások voltak érvényben. Az NDK esetében ez azt jelentette, hogy az országból

196 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 41. o. (Az 1965-ös szezonról szóló jelentésből).

197 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 188. o. (Az 1969-es szezonról szóló jelentésből).

198 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 188. o. (Az 1969-es szezonról szóló jelentésből).

199 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 67. o., az 1966-os szezon kiértékelése.

200 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 264. o.

201 Rätz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 64. o.

egyáltalán nem lehetett kivinni a helyi fizetőeszközt, a keletnémet márkát. Amennyiben egy keletnémet polgár külföldre akart utazni, odahaza kellett beszereznie a célsz ország valutáját, de ehhez csak korlátozott mennyiségű (összesen napi 15) NDK-márkát válthattott be, ami rendkívül kevés volt.²⁰² Ez a pénz nagyjából arra volt elég, hogy egy nem túl jó magyar hotelszobát ki lehessen fizetni, illetve hogy alapvető élelmiszereket meg lehessen venni, de utána már semmi másra nem maradt belőle. E helyzet következményei igencsak kellemetlenek voltak. Egy nyugati turista Magyarországon nagy lábon élhetett, akár otthoni életmódját jóval meghaladó módon költezhetett, hiszen a magyar árak mellett a nyugatnémet minimálbér vagy akár a munkanélküli segély vásárlóértéke is sokkal nagyobb volt, mint az NSZK-ban vagy bármely másik nyugat-európai országban. Ezzel szemben a keletnémet utasok a valutakorlát miatt még akkor is szegénynek tunk, ha odahaza viszonylag jól éltek. Számukra a magyarországi (és általában a külföldi) nyaralás nélkülözésekkel teli időszak volt.

Persze a szocialista rendszerekre éppen az ilyen és ehhez hasonló intézkedések miatt általánosan jellemző volt a kiskapuk keresése. A magyarok Nyugatra utazásukkor általában úgy cselezték ki a valutakorlátot (mert ilyen rendelkezés Magyarországon is létezett), hogy többször váltották ki a maximális keretüket, és a megengedett feletti pénzt például a cipőjük talpába rejtették.²⁰³ A keletnémeteknek erre kevésbé volt lehetőségük: az NDK határain túlságosan szigorú volt az ellenőrzés, és túl nagy volt a lebukás kockázata, ráadásul a valutaváltást az állam nagyon szigorú kontroll alatt tartotta. Mindazonáltal itt is léteztek kiskapuk. Sokan úgy

próbálták kicselezni a rendszert, hogy a kiutazási engedélyükhöz benyújtott kérelemben a tervezettnél néha akár kétszer hosszabb időtartamot adtak meg, így a napi elkölthető valutamennyiségüket meg is kétszerezhették,²⁰⁴ de még így sem tudtak olyan gondtalanul költezni, mint a nyugatnémetek.

Ezért egyéb megoldásokhoz is folyamodtak: egyrészt a Balaton környékén erősen megnőtt a keletnémetek által elkövetett bolti lopások száma. Egészen elképesztő ügyekről van szó: például fürdőnadrágokat, női fehérneműt, strandszereket loptak. Mindazonáltal ezek a kis értékű lopások a hetvenes években annyira mindennapossá váltak, hogy a balatoni lakosság, amint arról futólag már megemlékeztem, a keletnémeteket általánosan enyveskezűként könyvelte el, ami bizony nem tett jót a velük szembeni általános hozzáállásnak.²⁰⁵ Néhányan azzal is próbálkoztak, hogy pénz helyett egyéb módon fizettek a szállásért, így a költőpénzüket másra is tudták fordítani. Így például egy siófoki szállásadó még 2014-ben megmutatott egy olyan ágyhuzat-készletet, amelyet egy keletnémet család adott nekik a nyolcvanas években, hozzátéve: „Annyira jó minőségű, hogy azóta is használjuk, nem ment tönkre.”²⁰⁶ Az ilyen jellegű fizetés, mondta ez a bizonyos szállásadó, elég elterjedt volt. Ismerősei körében, akik szintén adtak ki szállást keletnémet turistáknak, mindenkivel előfordult hasonló felajánlás. Ez már csak azért is tűnt használható alternatívának, mert az ágy-nemű és egyéb használati tárgyak kivételét a keletnémet jogszabályok kis mennyiségben lehetővé tették.

204 Dunai: *Nyaralók megfigyelés alatt*.

205 <http://www.sonline.hu/kozelet-somogy/2010/09/stasi-ugynokok-fecskeben-jelentettek-a-balatonnal/> Letöltés: 2017. 02. 11.

206 Egy nevét nem vállaló siófoki lakossal folytatott beszélgetés. Felvéve: 2014. 05. 10.

202 Niehoff–Stiehle: *In Sachen Zoll- und Devisenrecht*, 68. o.

203 Korabeli (1970-es évekbeli) utazásokról szóló visszaemlékezések alapján.

A keletnémet nők, amennyiben egyedül és nem családjukkal utaztak, sokszor azt bocsátották áruba a kellemesebb nyaralásért, amijük volt; a testüket és a fiatalágukat. Ez olyannyira elterjedt a korszakban, hogy a hatvanas évek derekától a nyolcvanas évek végéig a fiatal magyar férfigenerációk számára szinte a balatoni élmény részévé vált a keletnémet lányok „felcsípése”, jelentkezők ugyanis mindig akadtak.²⁰⁷

Ezek a jelenségek persze már a hatvanas években felkeltették a Stasi figyelmét: 1967-ben az operatív csoportok éves balatoni bevetéséről szóló kiértékelésben felhívták rá a figyelmet, hogy a keletnémet polgárok viselkedése a nyugatnémetekkel szemben a valutakorlát következtében nem megfelelő: „Gyakran koldulnak tőlük pénzt vagy hívatják meg velük magukat, ami semmiképpen nem javítja az NDK-ról kialakult képet.”²⁰⁸ Ráadásul az NDK-polgárok anyagi problémáinak megoldására sok esetben megtörtént, hogy nyugatnémet ismerőseik fizettek be a számukra otthoni utazási irodáikban, így a turista Magyarországon a kivihető valutáját már szórakozásra költhette el. Abban, hogy az ilyen jellegű üzletekben egyes nyugatnémet utazási irodák – például 1964-ben a Hotelplan – asszisztáltak, a Stasi egyrészt az NDK elleni támadást látott, másrészt fölöttébb kockázatosnak tartotta, hogy ilyenkor a keletnémet turistát természetesen a nyugatnémetekkel együtt helyezték el, amit az Állambiztonsági Minisztérium emberei a „szervezett emberkereskedelem melegágyaként” értékelték.²⁰⁹

„Politikai-ideológiai diverzió”

Annak ellenére, hogy a kapcsolatok és beszélgetések nagy része apolitikus síkon mozgott, időről időre mégis felmerültek olyan politikai témák, amelyek mind a magyar, mind az NDK állambiztonsági szerveit érdekelték. A Stasi alapvető feltételezése meglehetősen merevnek tűnik: abból indult ki, hogy a nyugatnémet polgárok mindegyike kritizálja az NDK belső viszonyait. A magyar hatóságok szemmel láthatóan inkább hajlamosak voltak felismerni azt, hogy az NSZK-polgárok között igen jelentős politikai nézetkülönbségek állhatnak fent, még akár a kelet-európai államok vonatkozásában is: így például a „Balatoni” fedőnevű ügynök, aki az IBUSZ budapesti központjában középvezető beosztásban dolgozott, kimondottan sokat foglalkozott az egyes politikai oldalakkal.²¹⁰ Egy 1960-as jelentésében méltatta a DIVSZ (Demokratikus Ifjúsági Világszövetség) nyugati baloldali szimpatizánsoknak szervezett balatonföldvári táborában nyaralók elkötelezettségét a „szocialista ügy” iránt, majd hozzátette, hogy e csapaton belül kizárólag „egy kilenctagú nyugatnémet csoport részéről voltak provokatív kijelentések.”²¹¹

A hatvanas évek elején még nem indult be olyan mértékben a tömeges turizmus, mint a későbbiekben, ebben az időszakban a nyugati beutazó turisták között többségben voltak a valamilyen kommunista vagy baloldali szervezet által küldött csoportok, de ez az évtized során az előző fejezetekben már ismertetett módon

207 <https://veol.hu/veszprem/2014/05/o-azok-az-ndk-s-turistalanyok>

Letöltve: 2017. 02. 11.

208 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 101. o.

209 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 20. o.

210 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni” (Az informátor tevékenységéről bővebben írok *Az IBUSZ működése és nyugatnémet kapcsolatai* című fejezetben.)

211 ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 137. o.

eltolódott az egyéni, ideológiától mentes turizmus irányába.²¹² Magyarország vezetése mindent elkövetett, hogy az ideutazó nyugati turisták otthon érezzék magukat, így az általuk felkeresett helyeken az árukínálat is egyre inkább nyugatiassá vált. Ezt a Stasi is észlelte, s egy erről szóló jelentésben kimondottan aggályosnak írta le azt a helyzetet, hogy a balatoni szállodákban sok nyugatnémet sajtóterméket, így például a *Frankfurter Allgemeine Zeitungot*, a *Süddeutsche Zeitungot*, a *Die Weltet*, a *Der Spiegel*t, a *Freie Presse*t, illetve az osztrák *Kuriert* bárki (beleértve a keletnémet turistákat is) megvehette.²¹³ A hetvenes években a Balaton nagy részén már nem egy újságosstandnál is lehetett kapni nyugati, főként nyugatnémet sajtótermékeket. Mivel ezeket az orgánumokat az NDK vezetése kimondottan „kártékony” olvasmánynak és ellenséges propagandatermékeknek tekintette, Kelet-Németország területéről ki is tiltották, érthető volt a Stasi aggodalma. A Balaton környékén hétköznapi olvasmánynak minősülő lapok az NDK-ban olyannyira anatómának számítottak, hogy amikor a balatonfüredi Helytörténeti Gyűjtemény könyvtárosa, Tóth Györgyi hozzátartozóinál keletnémetek vendégeskedtek, sikerült őket alaposan megijeszteni. Az történt ugyanis, hogy a család elutazásakor búcsúajándékként egy magyar kolbászt kapott, amit akkurátusan be is csomagoltak. A keletnémet vendégek ijedelmét az okozta, hogy csomagolópapírként a magyarok a bajor *Süddeutsche Zeitung* egyik számát használták, ami az NDK határon komoly kellemetlenséget okozott volna, hiszen ellenséges propagandaanyag bevitelért büntetés járt.²¹⁴

212 Rátz: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, 68. o.

213 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 101. o., 1968-as kiértékelés.

214 Tóth Györgyi szóbeli közlése, 2014.08.08.

A Stasi operatív tisztjei a nyugatiak közül leginkább az utazási irodák tulajdonosairól feltételezték, hogy politikai kijelentéseket tesznek, vagy hogy kimondottan törekszenek politikai beszélgetések folytatására.²¹⁵ Másfelől arra is rájöttek, hogy amennyiben valamennyi bizalom kialakul, a nyugati magánszemélyek is hajlamosabbá válnak politikai nézeteik kifejtésére.²¹⁶ Az eseménytelenebb években jellemző téma volt az NDK belső viszonyaival, illetve az országban fennálló diktatorikus rendszerrel szembeni kritika.²¹⁷

Érdekes módon azonban olyan jelentős történések, mint az Izrael és Egyiptom között 1967-ben megvívott hatnapos háború vagy az 1968-as prágai, illetve az 1981-es gdański események kapcsán már megszaporodtak a politikai véleménynyilvánítások is, és ezeket a Stasi kellőképp fontosnak tartotta ahhoz, hogy feljegyezze őket. 1967-ben például megírták, hogy az NSZK-turisták közül sokan azért utaztak idő előtt haza, mert attól féltek, hogy az izraeli–egyiptomi konfliktus nyomán háború robbanhat ki a két világrend között, s amennyiben a háború kitörésekor egy kelet-európai országban tartozkodnak, esetleg internálják őket.²¹⁸ A prágai tavaszt követően a Stasi értesülései szerint a balatoni szállodákban számos nyugatnémet „reményét fejezte ki”, hogy Csehszlovákiában Dubček afféle Jugoszláviára emlékeztető különutas szocializmust alakít ki.²¹⁹ Ezt az elgondolást egyébként a keletnémet vezetés olyannyira valós fenyegetésnek tekintette, hogy 1969-ben magánúton még átutazni sem lehetett Csehszlovákián

215 Lásd *Az IBUSZ működése és nyugatnémet kapcsolatai* fejezetben.

216 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 41. o.

217 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 98. o.

218 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 94. o.

219 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 145. o.

(az NDK-ból Magyarországra tartó magánutasok kénytelenek voltak Lengyelország és a Szovjetunió felé kerülni).²²⁰

De milyen reakciót vártak el a keletnémetektől ilyen esetben? Jobban mondván: milyen viselkedést feltételeztek? Az elvárás természetesen az lett volna, hogy az NDK-honpolgár az ilyen beszélgetések előtt kitér, ám a hivatalból gyanakvó Állambiztonsági Minisztérium biztosra vette, hogy a legtöbb keletnémet naivitásból vagy meglévő, de egyelőre körvonalazatlan államellenes érzelmei okán besétál a nyugatnémet szervezetek csapdájába. A legnagyobb veszélynek azt tartották – úgy tűnik, joggal –, hogy a találkozások hatására megnövekszik az „NDK illegális elhagyásának” igénye.²²¹ 1968-ban mindenesetre büszkén írták le a politikai és gazdasági tárgyú beszélgetések kapcsán, hogy „kiemelendő a tény, miszerint az NDK-polgárok magasabb és szilárdabb államtudatosságot mutattak, a beszélgetések során öntudatosabban léptek fel, s államuk sikereit és eredményeit hangoztatták”.²²²

Noha nyugati részről tudatos „bomlasztó és diverzáns” tevékenységről aligha beszélhetünk, az állambiztonsági szervek logikája mentén, mint azt a fentiekből láthatjuk, az ilyen félelemnek megvolt a létjogosultsága. Mindamellettt hatékonyan fellépni ellene nem tudtak, hiszen az egész alapját az idegenforgalom nemzetközi jellege képezte.

220 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 168. o., az 1969-es kiértékelésből.

221 BStUMfS-HA XX Nr.8780, 84-85. o.

222 BStUMfS-HA XX Nr.8780, 96. o. 1968-as kiértékelés.

Szökések Magyarországon keresztül

A szökések általános gyakorlata

A Stasi Magyarországon leginkább attól tartott, hogy a keletnémet állampolgárok itteni tartózkodásukat esetleg kihasználják arra, hogy Nyugat-Németországba, illetve egyéb nyugati országokba disszidáljanak. E félelemnek egyrészt volt alapja, másrészt azonban Magyarország ebben más szocialista országokkal is osztozott. Az egyik ilyen Csehszlovákia volt, amelynek néhány jelentős idegenforgalmi övezete (Karlovy Vary, Plzeň, Mariánské Lázně, České Budějovice, de lényegében maga Prága is) túlságosan közel feküdt az ország nyugati és délnyugati, azaz nyugatnémet és osztrák határaihoz, így innen kiindulva a szökés valószínűsége is viszonylag nagy volt.²²³ Emellett reális veszélynek látták a Bulgáriából történő szökési kísérleteket is.²²⁴ A csehszlovák helyzet ebből a szempontból is különlegesnek számított: az országba az NDK-polgárok útlevél nélkül, pusztán személyi igazolvánnyal is beutazhattak, ami miatt Csehszlovákia felé kimondottan gyakorinak számított az egy napnál rövidebb időre történő kiutazás.²²⁵

223 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 54. o.

224 BStUMfS ZAIG 30431, 3. o.

225 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 47–53. o.

Magyarország és Bulgária helyzete viszonylag hasonlóan látszott, ezért 1971-ben a két ország idegenforgalmi viszonyairól a Stasi összehasonlító elemzést írt.²²⁶ Ez a jelentés mindkét állam esetében igen részletesen tárgyalta a szökés kockázatát. „A VI. részleg operatív csoportjai eddig – írta a jelentés – a Bolgár és a Magyar Népköztársaság területén egyértelműen a konkrét ellenséges ténykedés növekvő intenzitásáról számoltak be, amely egyre rafináltabb és változatosabb eszközökkel és módszerekkel zajlik.”²²⁷ Ellenséges ténykedés alatt a Stasi leginkább az NDK illegális elhagyására irányuló törekvést értette, bár a „politikai-ideológiai diverzió” eseteit is előszeretettel sorolta fel.²²⁸ A két ország közti fő különbségeket a jelentés két tényezőben látta: egyrészt a Bolgár Népköztársaság területén az NDK-ból beutazó turizmus túlnyomó többségét, 89,2 százalékát a Reisebüro der DDR csoportos utasai adták, míg Magyarországon ugyanez az arány csak 17,7 százalék volt.²²⁹ Másodszor: a turistaforgalom Bulgáriában négy kis tengerparti területre koncentrálódott, amelynek hossza nem volt több 5-6 kilométernél, ezzel szemben „a Magyar Népköztársaságban az utas- és turistaforgalom a Balaton déli és északi partja mentén 200 km hosszan nyúlik el, és mintegy 2-3 km mélységben kiterjed az ország belsejére.”²³⁰ Azaz amíg a bulgáriai keletnémet idegenforgalom zömében elszigetelt tengerparti területekre irá-

226 BStU MfS ZAIG 30431, *Auszug aus dem Abschlußbericht über die Ergebnisse der Tätigkeit der Operativ-Gruppen der Hauptabteilung VI in der Volksrepublik Bulgarien und in der Ungarischen Volksrepublik im Zeitraum von Mitte Mai bis Oktober 1971.*

227 BStU MfS ZAIG 30431, 8. o.

228 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 101. o.

229 BStU MfS ZAIG 30431, 3. o.

230 Uo.

nyult, és az utasok nagy része szigorú kontroll alatt tartott csoportos utazással érkezett – ezért a Stasi operatív tisztjei könnyedén folyamatos megfigyelés alatt tarthatták őket –, addig Magyarországon a keletnémet utasok zöme szinte eltűnt a Stasi szeme elől, legalábbis a keletnémet titkosszolgálat hajlamos volt így értékelni.²³¹ Mindkét országba szép számmal érkeztek turisták a német nyelvű kapitalista országokból, ami magától értetődően erősen növelte a szökések kockázatát.²³² Végül a keleti blokkon kívüli világgal közös hosszú határszakasz is mindkét országban megvolt: Bulgária Törökországgal, Görögországgal és Jugoszláviával is határos volt, míg Magyarországon az osztrák és a jugoszláv számított veszélyeztetett határszakasznak.²³³

Ennek realitásáról a korábbi fejezetekben már ejtettem szót, bár annak feltételezése, hogy a szökéseket fegyveres erőszakkal kívánták volna végrehajtani, enyhén túlzónak tűnik, annak ellenére, hogy az olyan szöktetőkről, mint a Berlinben működő Kai Mierendorff, még ilyet is leírtak. Egy cikkben így fogalmaztak: „Bandájában az a szólás járja, hogy Kai élesre töltötte a fegyvert. Igen, élesre töltött pisztollyal zavarja pribékjeit az NDK területére, hogy azok a legkülönbébb bűncselekményeket kövessék el.”²³⁴ E gengszterromantika azonban legfeljebb a keletnémet propagandisták fejében létezett, valóságalapja nem sok volt: 1971-ben szinte kéjes örömmel számoltak be arról, hogy az operatív csoportoknak első alkalommal sikerült egy olyan esetet feltárniuk, ahol NDK-polgárok fegyverek használatát is tervezték: „Egy,

231 Uo.

232 Uo.

233 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 54. o.

234 Kellerhoff/Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 100. o.

a Magyar Népköztársaság területén őrizetbe vett NDK-s turista személygépkocsijában lő- és szúrófegyvereket, lőszert, nagyobb pénzmennyiséget és személyi dokumentumokat találtak elrejtve. Az illető rendes dokumentumokkal utazott a zinnwaldi határat-kelőtől, és az volt a szándéka, hogy akár erőszakkal is átjut a Magyar Népköztársaság határán.”²³⁵ Összességében azonban ez az eredmény megint csak azt bizonyítja, hogy aki szökni próbált, az nem igazán próbálkozott erőszakkal, hiszen eddigre már közel egy évtizede figyelték a magyarországi idegenforgalmat, és ezalatt egyetlen másik ilyen esetet sem sikerült regisztrálni. A tények tanúsága szerint e ritka kivétel sem próbált ellenállni.²³⁶ Az erőszak alkalmazására különben közvetlenül a határzónában kerülhetett volna sor, ahol élesre töltött sorozatlövő fegyverekkel felszerelt határőrök ellenőrizték az átmenő forgalmat. Ezek a katonák ráadásul soha nem egyedül dolgoztak, így azután velük szemben fegyvert használni igencsak értelmetlen, sőt egyenesen öngyilkosság lett volna. Valójában amennyiben egy szökevényt sikerült mint ilyet azonosítani, jellemző módon azonnal megadta magát, nem állt ellen.²³⁷

Szökési módszerek

Ettől függetlenül mind Bulgáriában, mind Magyarországon, akár csak Csehszlovákiában, számos szökésre és szökési kísérletre került sor. A regisztrált szökések – akár a sikereseket, akár a sikerte-

leneket tekintjük – arra utalnak, hogy a szökevények és szöktetők célja az észrevétlen átjutás volt. A Stasi belső jelentései részletesen kitértek ezekre a módszerekre.²³⁸ 1964-ben, amikor az Állambiztonsági Minisztérium operatív csoportja első alkalommal dolgozott Magyarországon, még kimondottan olyan trükkökről számolt be, amelyeket korábban az NDK-ban is alkalmaztak: a delikvensnek nyugati autóban kialakított rejtekhelyen, illetve hamis nyugat-német útlevéllel próbálkoztak a magyar határon való átjutással. A jelentés ugyanitt azt is hangsúlyozta, hogy mind az útleveleket, mind az autókban létrehozott rejtekhelyeket Ausztriában, illetve Nyugat-Németországban készítették elő.²³⁹ Az autókban egyébként rendkívül sokféleképpen el lehetett bújtatni egy embert, bár ezek egyike sem nevezhető kényelmes megoldásnak – ülések alatt, a csomagtér egy eldugott részében, a műszerfal alatt kialakított titkos rekeszben vagy akár a benzintank mellett. E megoldásokkal egyébként a berlini fal ellenőrző pontjain is találkoztak a határőrök, és erről küldtek tájékoztató füzetet a Magyar Népköztársaság belügyi szerveinek.²⁴⁰ Az ilyen rejtekhely persze minden volt, csak kényelmes nem: Kelet-Berlinben egy asszony azért kérte meg a vőlegényét, hogy forduljanak vissza, mert pánikrohamot kapott a Volkswagen Bogár benzintankja mellett kialakított szűk rekeszben.²⁴¹

²³⁵ BStU MfS ZAIG 30431, 9. o.

²³⁶ BStU MfS HA XX Nr.8780

²³⁷ Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 170. o.

²³⁸ BStU MfS-HA XX Nr.8780 több jelentése, ill. BStU MfS ZAIG 30431, 14–20. o.

²³⁹ BStU MfS-HA XX Nr.8780, 10. o.

²⁴⁰ ÁBTL 4.1. A-2101, *A Német Demokratikus Köztársaság államhatárán átmenő forgalom ellenőrzésének néhány tapasztalata* című tájékoztató füzet, 4–10. o.

²⁴¹ Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 65. o.

A hamis papírok beszerzése sok mindent jelenthetett: lehetséges, hogy a keletnémet polgár valahogyan ellopta egy nyugati turista papírjait, de olyan is gyakran előfordult, hogy a nyugati személy önként adta át neki azokat.²⁴² Ezek az útlevélek többnyire nyugatnémet és osztrák polgároktól származtak, de ez a hatvanas évek második felétől sokrétűbbé vált. 1966-ban már új módszerként regisztrálták, hogy néhány keletnémet polgár kanadai útlevéllel próbálkozott.²⁴³ Az útlevél-hamisítás fogásai többnyire meglehetősen kezdetlegesek, következésképpen könnyen felderíthetőek voltak. 1965-ben egy keletnémet polgár igen érdekes megoldást választott a hamis papír beszerzésére: a magyar KEOKH segítségével próbált nyugati útlevélhez jutni. Jelentkezett a magyar idegenrendészetnél, ahol „azt állította, hogy nyugatnémet polgár, de az összes dokumentumát elvesztette. Alapos vizsgálat után NDK-állampolgárként azonosították, és őrizetbe vették.”²⁴⁴

Ez főleg akkor következett be, ha a hamisító nem állt közvetlen kapcsolatban valamelyik nyugati állami szervvel, amely útleveleket állított ki.²⁴⁵ A hamis útlevélek beszerzésének egyik legegyszerűbb

242 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 56. o.

243 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 60. o.

244 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 31. o.

245 Ez a Stasi aktáiban tetten érhető gyanakvás ellenére ritkaságszámba ment. A nyugatnémet állam a hatvanas évektől egyre inkább a békés egymás mellett élésre törekedett az NDK-val, illetve különböző hivatalos és jogilag alátámasztott megoldásokat keresett egyes üldözött keletnémet polgárok „kivásárlására”. Ebben ráadásul még a keletnémet vezetés is hajlandó volt bizonyos szintig együttműködni. Ennek egyik következményeként azonban a bonni kormány a hatvanas évek második felétől egyre kevésbé támogatta az illegális szöktető tevékenységet, sőt egyes vezető NSZK-sajtóorgánumok (pl. a *Der Spiegel*) is mind gyakrabban nyi-

módja egy olyan nyugati polgár útlevelének megszerzése volt, aki korábban és kinézetében közel állt a szökni készülő keletnémet polgárhoz, így a fénykép alapján a határőr nehezen szűrhatta ki a különbözőségeket.²⁴⁶ Ennél kockázatosabb megoldás volt, hogy a megszerzett nyugati útlevélbe beragasztották a szökevény saját fényképét, amelyet ilyenkor az útlevél papírjának megsértése nélkül többnyire az előző fénykép fölé kellett ragasztani. Ezzel két probléma volt. Egyrészt a határőr, amennyiben ujjával megtapogatta az útlevelet, nyomban érezte, hogy a fényképnél túlságosan vastag.²⁴⁷ Másrészt a fényképet a keletnémet polgár csakis a saját útleveléből szerezhette be, másutt ilyen méretű fényképeket nem tudott volna előhívatni. Ezzel újabb bűncselekményt (hivatalos állami dokumentum megrongálása) követett el, ami tovább súlyosbította a rá váró büntetést. Ez utóbbinak persze valószínűleg nem lehetett túl jelentős a visszatartó ereje: aki már vállalta a szökésért kiszabható három évig terjedő börtönbüntetés nem csekély kockázatát, az aligha riadt vissza az útlevél megrongálásáért járó pénzbüntetéstől.

Az úgynevezett erőszakos határtörés, amelyet mind a magyar, mind a keletnémet titkosszolgálat előszeretettel emlegetett, valójában nem a határórség elleni nyílt erőszakot, hanem a fizikai határzár megrongálását jelentette.²⁴⁸ A vassüggöny magyarországi szakaszát a Stasi elemzői műszakilag megfelelőnek ítélték, ahogyan az is kielégítette őket, hogy a magyar állambiztonság és

latkoztak róla elítélően, lásd Kellerhoff–Kostka: *Kémek fővárosa, Berlin*, 70–77. o.

246 BStU MfS-HA II Nr.31027, 78. o.

247 Lásd Michael L. szökésének történetét, e fejezet későbbi részében.

248 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 60. o.

a határőrség között állandó a munkakapcsolat,²⁴⁹ azonban amikor 1965-ben a magyar–osztrák és a magyar–jugoszláv határszakaszt egyaránt aknamentessé tették, az elemzők aggodalmuknak adtak hangot, már csak azért is, mert „ezt a tényt a nyugat-német és osztrák sajtóorgániumokban és televíziókban is közzétették”.²⁵⁰

A keletnémet elemzők alapvetően jónak tartották a „magyar elvtársakkal” való együttműködést, úgy találták, hogy „a magyar biztonsági szervek és a határőrség az illegális emberkereskedelem megakadályozásának előttünk álló küldetését megértették, s a rájuk hárult feladatokat lelkiismeretesen ellátták”.²⁵¹ Az együttműködés valóban szoros volt: a magyar szerveknek készített tájékoztató anyagok mellett a Stasi operatív csoportja a szezonok végén ügylet rá, hogy a magyar kollégákkal közösen értékelje ki az adott szerezont, illetve nekik megfelelő fejtágítást tartson, 1963-tól pedig rendszeresen meghívták a magyar határőrség delegációját az NDK-ba, hogy okuljon az ottani tapasztalatokból.²⁵² A magyarországi törvényekkel viszont nem voltak megelégedve, ugyanis ezek értelmében csak akkor lehetett őrizetbe venni valakit határsértésért, ha tetten érték, illetve ha szökési szándékát egyértelműen beismerte. Ellenkező esetben a hatóság csak annyit tehetett, hogy visszaküldte a gyanús alakot az ország belsejébe, ahol aztán megint eltűnhetett a megfigyelő szervek szeme elől.²⁵³ Igazán bosszantónak azonban azt tekintették a keletnémet nyomozók, ahogyan

a magyar határőrség ezeket az eseteket néhanap kezelte. Egy NDK-polgárt például 80 méterre a határtól fogtak el, a járőr fel szólítására menekülni próbált, ennek ellenére elengedték, csupán mert nem ismerte be szökési szándékát.²⁵⁴

A Stasi elemzői a hatvanas években komoly problémának tekintették azt is, hogy a magyar határőrök között kiugróan magas volt azoknak az aránya, akik semmilyen idegen nyelvet nem beszéltek – így még az osztrák–magyar határon is megszokottnak számított, hogy a határőrséget ellenőrző vizsgálati részlegnél mindössze néhány olyan tiszt akadt, akik valamennyire tudtak németül, jöllehet ugyanebben az időben naponta akár három–négy szökevénygyanús keletnémet polgárt is elfogtak.²⁵⁵ Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a budapesti vizsgálati részleg németül jól beszélő tisztje nem minden ilyen őrizetbe vételkor tudott leutazni a határhoz.²⁵⁶

A szökevények végső célja az esetek jelentős többségében az NSZK vagy Nyugat-Berlin volt, ahol egy keletnémet polgár aránylag könnyen beilleszkedhetett, azonban ehhez Magyarországról további országokon kellett átjutni. Az egyik ilyen ország Ausztria volt, a másik Jugoszlávia. Az osztrák–magyar határt a Balatontól könnyen meg lehetett közelíteni, de az itteni ellenőrzés rendkívül szigorú volt: a határ mentén öt kilométeres mélységben biztonsági övezet húzódott, ahova keletnémet turista törvényesen semmiképpen nem tehetette be a lábát, akit itt feltartóztattak, arról jelentést tettek az állambiztonság felé.²⁵⁷ Ugyanez igaz volt a ma-

249 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 54. o.

250 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 31. o.

251 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 40. o.

252 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 21. o.

253 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 20. o.

254 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 180. o.

255 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 39. o.

256 Uo.

257 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 54. o.

gyar–jugoszláv határövezetben is. Lényegében azt mondhatjuk, hogy magyar oldalon a két határszakasz őrizetének szigorúsága között nem volt különbség. A Stasi úgy értékelte, hogy a határőrség és a lakosság közti együttműködés harmonikus,²⁵⁸ ez azonban nem volt teljesen igaz: a helyiek néhány esetben segítettek a szökevény keletnémeteknek, hogy biztonságos utat találjanak a határig.²⁵⁹

Az igazi különbséget az jelentette, ami a határon túl várta őket. Aki Ausztriába átjutott, lényegében már biztos lehetett benne, hogy megmenekült. Könnyen kaphatott menekültstátuszt, vagy viszonylag gyorsan átjuthatott az NSZK-ba, visszatoloncolástól nem kellett tartania. Ezzel szemben Jugoszlávia sokkal kockázatosabb terep volt, a kommunista állam határőrszervei bizonyos időszakokban hajlamosak voltak együttműködni a Varsói Szerződés tagállamaival.²⁶⁰ Mivel Jugoszlávia és Magyarország között 1967-től vízummentesen lehetett utazni,²⁶¹ a jugoszláv hatóságok igyekeztek bizonyos mértékig együttműködni. Ugyanakkor a Német Szövetségi Köztársaság és Jugoszlávia közti igen szoros diplomáciai és pénzügyi kapcsolatok miatt²⁶² Belgrád

258 Uo.

259 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 20. o.

260 Az 1964-es szezonban például több Jugoszláviába szökött keletnémet turistát is átadtak az NDK megbízottjának Röszkénél [ld. BStU MfS-HA XX Nr.8780, 60. o.].

261 http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_ugovori/madjarska_vazeci.pdf. Letöltve: 2017. 03. 15. (Zapisnik o i zasedanju jugoslovensko-madarske mesovite komisije za putovanje bez viza) Ratifikálva: 1967. 11. 10., életbe lépett: 1967. 11. 24.

262 http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/bilateral_ugovori/nemacka.pdf. Letöltve: 2017. 03. 15.

többszörre támogatta Bonn NDK-val szembeni politikáját, ezért a keletnémet szökevényeket általában hajlandó volt továbbengedni Nyugat felé, e politikáját azonban az NDK-ból érkező turistaforgalom megindítása, illetve élénkítése érdekében időnként szüneteltette.²⁶³

A szökések okairól

Miért döntött úgy valaki, hogy elhagyja a hazáját, ráadásul miért volt hajlandó ezért akár igen komoly személyes kockázatot is vállalni? A válasz egyáltalán nem egyértelmű, és ennek éppen a számtalan egyedi eset az oka. Amennyiben a következőkben tárgyalt ügyeket – akár az ebben a fejezetben leírt rövidebbeket, akár a hosszabb esettanulmányokat – elolvassuk, azt láthatjuk, hogy a disszidálási kísérletet többször valamilyen magánéleti esemény előzte meg: szerelmi ügy, egzisztenciális ok, a családegyesítés vágya vagy valami hasonló. Ezzel szemben a Stasi emberei, illetve a nyugatnémet sajtó munkatársai úgy gondolták, a fő kiváltó ok az NDK politikájában vagy gazdasági helyzetében keresendő.²⁶⁴

Az ok valószínűleg a kettő együtt. Bár viszonylag nehéz elképzelni, hogy egy NDK-polgár pusztán azért döntött volna hazája elhagyása mellett, mert nem értett egyet a Szocialista Egységpárt politikájával, vagy mert elnyomónak tartotta a rezsimeket (persze ilyen is előfordult), azt is bizvást kijelenthetjük, hogy sokan szintén nem vállalkoztak volna a szökésre, amennyiben szabadon ta-

263 Nečak: *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija*.

264 Kellerhoff–Arnold: *Die Fluchttunnel von Berlin*, 48. o.

lálkozhattak volna szerelmükkel, vagy otthon is megvalósíthatták volna önmagukat. Az NDK a szocialista blokkon belül jó módúnak számított, sőt bizonyos értelemben a sikeres szocialista gazdaság egyik mintapéldája volt, jólétéhez foghatóval legfeljebb Magyarországgal dicsekedhetett.²⁶⁵ Mindent összevetve aránylag megoldottak voltak az országban a lakásviszonyok, a lakosság ellátottsága is sokkal jobbnak bizonyult, mint a keleti blokk számos országában. Mivel azonban a szocialista gazdaság soha nem volt képes utolérni a Német Szövetségi Köztársaság életminőségét, az NDK által nyújtott alternatíva nagyon sok keletnémetet nem volt képes kielégíteni.

Az NDK politikai viszonyai olyannyira korlátozták a szabadságot, hogy ez már a magánélet szintjén is megjelent: a keletnémet államban gyanakodva tekintettek mindenkre, aki külföldiekkel túl közeli kapcsolatba került. A későbbiekben megismert Wolfgang Otto Mahler magyar lánnyal szövődő szerelmi kapcsolatát megpróbálták megghiúsítani,²⁶⁶ de ennél sokkal rosszabb sors várt arra, aki nyugati személlyel került közeli viszonyba. Anne Funder ausztrál újságíró beszámolt arról, hogy egy lányt csak azért, mert a barátja olasz volt, a nyolcvanas években kirúgtak a főiskoláról, majd ezt követően sokáig nem kapott állást.²⁶⁷ De voltak olyan esetek is, ahol az ok nem volt ennyire racionális, vagy nagyon is hirtelen jött. Így például *A család egyesítéstől egy család szétszakításáig* című esettanulmányban megismert X. asszony egyetlen nappal szökési kísérletét megelőzően összeveszett

az élettársával, és úgy érezte, az NDK-ban nem maradt senkije.²⁶⁸ Előfordult az is, hogy aki szökéssel próbálkozott, egyszerűen kalandvágyból vágott bele, ahogyan a következő rövid példából láthatjuk.

Michael L. szökési kísérlete Magyarországon keresztül

1974-ben egy akkor tizenkilenc éves fiatalember Magyarországon, a Balatonnál nyaralt. Saját elmondása szerint az NDK-ban folytatott élete nem elégítette ki. Berlinben, a Stasi egykori hohenschönhauseni vizsgálati fogházában beszélünk meg találkozót, ott készítettem vele interjút életének erről az időszakáról.²⁶⁹ A berlini fiatalember úgy gondolta, jobb élet várna rá Nyugat-Németországban, s otthoni lehetőségeit egyszerűen nem érezte kielégítőnek.

Magyarországi nyaralása során „érzékelt, hogy az országban sokkal szabadabb a légkör, mint az NDK-ban”, ráadásul azt is hallotta, hogy az országból Nyugatra is lehet utazni. Persze azt ő is tudta, hogy ez a keletnémet polgároknak sokkal nehezebb, de a gondolat szöveget ütött a fejében. 1975-ben újra Magyarországra utazott, ahol nagyon egyszerű megoldást választott: egy számára ismeretlen nyugatnémet férfitől szerzett egy útlevelet, amelybe beleragasztotta a saját fényképét, majd felszállt egy Ausztria felé induló vonatra.

Amikor erről beszélt, meglepett, mennyire nem mérte fel a veszélyt. Ő is beismerte utólag, hogy nem érezte a döntése súlyát.

265 Ormos: *Németország története a 20. században*.

266 Lásd a *Legális áttelepülés az NDK-ból Magyarországra* c. esettanulmányt.

267 Funder: *Stasiország*, 120–129. o.

268 BStU MfS-HA II Nr.31027, 76. o.

269 Interjú Michael L.-l. Hangfelvétel rögzítése: 2014. 07. 17.

Nem félt, csak nem hitte el, hogy elkaphatják, nem gondolta végig, mit vállal, és mit kockáztat.

A Magyar Népköztársaság határőrei ekkoriban már a határtól viszonylag messzebb eső nagyvárosok egyikében felszálltak a nyugati vonatokra – ebben az esetben már Szombathely után megjelentek.

Michael útlevele nem volt tökéletes hamisítvány, nyomban kiszúrtak rajta valamilyen hibát. A fiatalember nem tudta, mi tűnt fel nekik – talán a fényképpel nem stimmel valami. Mindenesetre az első Szombathely utáni megállónál (a hely nevére ennyi év után nem emlékezett) leszállították, és bevitték a helyi rendőrségre, ahol rövid úton lefolytatták a rutinvizsgálatot. Mivel hamis papírt találtak nála, és a vonat Ausztria felé tartott, nem sok értelmét látta, hogy tagadjon – így már aznap érte jött egy kocs Budapestről, és a Stasit is igen hamar értesítették. Magyarországon lényegében ki sem hallgatták, esetében nem látták szükségesnek, csak egy kurta feljegyzés maradt fenn róla egy táblázatban, amely az elfogottak névsorát mutatta. Az Állambiztonsági Minisztérium embere szinte azonnal átvette, és Michael számára ezzel gyötrelmes procedúra vette kezdetét.

Budapestről rutinszerűen katonai repülőgéppel szállították el. Berlinbe vitték, ahol egy lesötétített Barkas teherautóval Hohenschönhausenbe fuvarozták. Itt néhány napot magánzáráskában töltött. Eközben alig hagyták aludni, véleménye szerint azért, hogy gyorsabban lezárhassák az ellene folytatott vizsgálatot. Mindazonáltal tudjuk, hogy az alvásmegvonás sok esetben a kínzáshoz, a fogvatartott megtöréséhez tartozott.

Családtagjait néhány héttel később értesítették arról, hogy hol van, ekkor látogathatták meg. Addigra sikerült csak felderíteni, hogy egyedül tervezte a szökését, segítőjét azelőtt nem ismerte, és

nem áll kapcsolatban semmilyen nyugatnémet kémszervezettel. Ezt követően már gyorsan le tudták folytatni ellene a bírósági eljárást, és összesen négy évig tartó börtönbüntetésre ítélték.

Pillanatképek

A szökevényekről az akták néha csak annyit árulnak el, hogy milyen körülmények között kapták el őket, szökésük előzményeiről, kiváltó okairól vallomás híján nem kapunk információt, és utóéletükről sem sokat tudhatunk meg. Mindamellet néhány egyedi esetből érzékeltetni lehet azt a változatosságot, ahogyan megpróbálták kijátszani a határőr- és államvédelmi szervek figyelmét, az itt ismertetett esetek többségében sikertelenül: 1967-ben például egy keletnémet asszony egy dunai uszály kajütjében „egy ismeretlen nő társaságában” jutott át Ausztriába.²⁷⁰ E kivételesen sikeres esetről a magyar állambiztonságot csak utólag tájékoztatták. Ugyanebben a szezonban egy keletnémet családot egy francia nő honfitársa útlevelével juttatott ki Nyugatra. Ez esetben a magyar állambiztonsági szervek onnan értesültek az ügyről, hogy a francia férfi maga jelentette be: útlevelét a szálláshelyén ellopták.²⁷¹

Az autókban kialakított rejtékhelyek sokféleségéről a fentiekben már esett szó, arról azonban nem szóltam, hogy a személygépjárművek mellett időnként egyéb autót is felhasználtak szöktetésre. Így például 1969-ben egy nyugatnémet házaspár lakókocsija illemhelye mellett alakított ki búvóhelyet. A házaspárt

²⁷⁰ BStU MfS HA XX Nr.8780, 90. o.

²⁷¹ Uo.

nyomban letartóztatták, noha a nőt azonnal elengedték, és két kisgyermekével együtt kitoloncolták Ausztriába, a férfit Magyarországon másfél év letöltendő börtönbüntetésre ítélték.²⁷² A személygépkocsik szűk tereivel szemben a kamionok vagy teherautók raktere szinte már luxusnak tűnhetett egy szökevény szemében. 1968-ban egy jugoszláv kamionsofőr épp ebben a rakodótérben alakított ki egy kis helyiséget néhány fő számára – ezt szintén a magyar határőrség fedezte fel.²⁷³

A vonattal történő szökés az esetek nagy többségében annyit jelentett, hogy a szökevény egyszerűen hamis útlevelet mutatott fel, vagy a vonatulás alatt próbált elrejtőzni. 1968-ban egy keletnémet fiatalembert egy Ausztriába tartó vonat WC-je és a tetőzet közötti rekeszben találtak meg a magyar hatóságok. Azt állította, hogy egyedül szökött. A Stasi szerint ez az állítás azért nem felelt meg a valóságnak, mert a plafon furnérlemezét valaki kívülről visszacsavarozta a helyére, márpedig ezt a fiú segítség nélkül aligha tehetné volna meg.²⁷⁴

A határ környékén elkapott NDK-s állampolgárok egészen különleges eseteiről számolhatunk be, ezekről az emberekről a Stasi jelentései számos alkalommal meg is jegyezték, hogy „a legképtelenebb indokokkal magyarázták, hogy mit keresnek a számukra tiltott zónában”.²⁷⁵ Egy család például, amelyet pár száz méterre a magyar határtól igazoltattak, közölte, hogy napozni akartak, holott „végig a határőröket figyelték”.²⁷⁶ Mások olyan – a Stasi szerint

„elképesztő” – állításokat tettek, miszerint „Ausztrián keresztül kívántak visszatérni az NDK-ba”.²⁷⁷

Aki egyszer átjutott az NSZK-ba, és ott új életet kezdett, elméletileg biztonságban volt, de ez sem volt minden esetben így. 1969-ben például magyar területen őrizetbe vettek egy Nyugat-Németországban élő NDK-polgárt, aki 1962-ben dezertált határőregységétől, és géppisztolyát is magával vitte. Őt egyébként szökéssegítésért kapták el, miután visszajött a keleti blokkba, de az átlagos nyugatnémet polgárokkal ellentétben (akiket a magyar hatóságok saját hatáskörükben ítélték el) átadták a Stasinak.²⁷⁸

272 BStU MfS HA XX Nr.8780, 170. o.

273 BStU MfS HA XX Nr.8780, 130. o.

274 BStU MfS HA XX Nr.8780, 127. o.

275 BStU MfS HA XX Nr.8780, 20–22. o.

276 BStU MfS HA XX Nr.8780, 181. o.

277 BStU MfS-HA XX Nr.8780.

278 BStU MfS HA XX Nr.8780, 168. o. (Ebben az esetben az elfogott keletnémet polgárokra vonatkozó 1963. június 23-i egyezmény szerint jártak el. Mivel a 8780-as dosszié a Stasi összefoglaló éves jelentéseit tartalmazza, az egyes esetekről csak szószavúan, pár mondatban emlékezik meg).

II. RÉSZ

Esettanulmányok

Egy agyonhallgatott baleset

Hogyan fulladtak vízbe huszonhárman az ÁVH hibájából

1954. május 30-án, vasárnap meleg, napsütéses idő virradt Balatonfüredre. Az időjárás ideális volt a nyári szezon megnyitására, s erre az eseményre a településre érkezett Bebrits Lajos közlekedési miniszter is. A partról a mólóra vezető töltést tehát már jó előre fellobogózták.²⁷⁹ Délelőtt tizenegykor mind a parton, mind pedig a mólón helyiekből és turistákból álló, jelentős tömeg gyűlt össze. Volt, aki a szezonnyitóra érkezett, mások a szintén aznap megrendezett vitorlásverseny rajtjára voltak kíváncsiak. Igaz, eddigre a nagy vitorlások már kifutottak, a mólónál már csak a kis egyszemélyes *kalóz* vitorlások álltak rajtra készen.²⁸⁰ Ahogy ilyen szép időben ma is megszokott, sokan arra vártak, hogy hajóra szállva egy kicsit élvezhessék a szélcsendes Balaton látványát. S persze nyilván sokan egyszerűen csak sétáltak, élvezték a vasárnapot.

Farkas Dénes a móló korlátjánál állva a vizet nézte, és azon tűnődött, ilyen szélcsendben ugyan mire jó vitorlásversenyt rendezni. A tizenhét éves fiú a szekszárdi Garay János Gimnázium 3.B

279 Feketéné Wojacsek Emese levele Simonné Zákonyi Tündéhez. Kelt: 1999. június 4.

280 *Hihetetlen történetek, 1950–1956*, 73. o.

osztályának tanulója volt, nem sokkal korábban érkezett Füredre: osztálytársaival Balaton körüli túrán vett részt, amelynek itt volt az utolsó előtti állomása. Két napja vonattal érkeztek meg Fonyódra, ahol egyik osztálytársuk, Patai József számos fényképet készített, többek közt a későbbiekben még említésre kerülő Göbölös Lászlóról és Villányi Máriáról egy közös felvételt; valamint Vituska Mária is szemmel láthatóan boldogan ült modellt neki. Fonyódról Badacsonyra hajóztak, majd innen aznap reggel vonattal utaztak Füredre. Hazautazásuk előtt még meg akarták nézni Tihanyt, délután pedig már Siófokon buszra szálltak volna Szekszárd felé. Mivel osztályfőnökük előre megváltotta a hajójegyet, az osztályt indulásig elengedték, így maradt Dénes is egyedül egy kis időre.²⁸¹

A mólón ugyancsak ott tartózkodott az ötvennyolc éves Csernus Ferenc és családja. Csernus 1950-ig a peremartoni vegyi üzem vegyész-mérnöke volt; akkor korábbi szociáldemokrata kapcsolatai miatt letartóztatták²⁸², majd a kistarcsai internálótáborban raboskodott, ahonnan 1953 júliusában szabadult.²⁸³ Ekkor már majdnem egy éve családja körében élt, Veszprémben. Előző nap feleségével és huszonkilenc éves lányukkal, Irénnel, valamint annak férjével együtt még úgy tervezték, hogy a vasárnapot egy bakonyi kirándulóhelyen, a Cuha-patak völgyében töltik el, de aztán a fiatalasszony „hirtelen ötlettől vezérelve azt javasolta, menjenek in-

281 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

282 ÁBTL 2.1 IX/8/3 – Kimutatás az SZDP-ügyben őrizetbe vett és internált személyekről, Á-H.

283 ÁBTL 2.1 sz.n. 1953. 07. 29 – Kimutatás a Kistarcsáról szabaduló internáltakról, 1953. július 29.

kább a Balatonra”.²⁸⁴ Tizenegy óra körül már ők is megváltották a jegyüket Tihany felé.

Még volt a mólón egy sereg helyi szülő, akik gyermekeiket várták: ugyanis dél körül kellett befutnia a Balaton legnagyobb személyszállító hajójának, a Beloiannisznak²⁸⁵, fedélzetén hatszáz gyerekkel, valamint kísérő tanáraikkal – köztük Wojacsek tanárnővel, a füredi ófalusi iskolából. Ő lányával, Mesivel együtt „szokásához híven” a nagy hajó tatjában foglalt helyet, és élvezte a nyugodt látványát.²⁸⁶

A Pajtas csavargózós aznap menetrend szerint délelőtt tíz körül indult el a siófoki kikötőből, fedélzetén nagyjából száz utassal. A tó keleti medencéjének leghosszabb útvonalát kellett megtennie, azaz a Siófok–Balatonfüred–Tihany–Szántód–Balatonföldvár távot, amelynek első állomása volt Füred.²⁸⁷ Ezt az ötvenöt perces utat minden gond nélkül meg is tette, és szintén probléma nélkül kötött ki a móló keleti, rövidebbik oldalánál. Kapitánya, Heisz Pál azóta szolgált rajta, hogy a Sió-csatornán át lehajózták a Dunáról. Ő már több olyan hibára is felhívta a MAHART Balatoni Csoportfőnökségének figyelmét, amelyek miatt a Pajtas szerinte veszélyes volt, azonban ezeket lesöpörték az asztalról.²⁸⁸ Szóvá tette például

284 Ferenczy Zoltánné frásbeli visszaemlékezése. Lefírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

285 Az 1952-es építésű motoros hajó a rendszerváltásig ezen a néven szolgált, majd 1990-től a Balaton motoros nevet viselte. Mióta 2003-ban kicserélték a forgalomból, egy dunai hajótemetőben roszdásodik.

286 Wojacsekne Bodnár Margit levele édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

287 Béresi Antal (a szerző nagyapjának) visszaemlékezése. Ő aznap dél körül kislánya társaságában akart hajóra szállni, hogy Földváron felkeresse egyik sógornőjét, de végül valamilyen halaszthatatlan irodai feladat miatt nem indulhattak el.

288 Dulin: *Emlékezés egy tragédiára*.

a megfelelő műszaki vizsgálat hiányát – ezt egy folyami hajónál el kellett volna végezni, mielőtt a Balatonra telepítik. Legfőbb kifogása azonban az volt, hogy a hajó eredetileg száznolcvan fős befogadóképességét mindennek ellenére még tovább emelték, kétszáz főre.

Farkas Dénes egyik osztálytársnője, Illés Erzsébet a hajót már korábban elkezdte figyelni: a Siófok felől érkező hajókat tiszta időben már nagyjából fél órával a beszállás előtt elég jól lehet látni, és innentől folyamatosan szemmel is lehet őket tartani, ha valakinek ehhez van kedve. A fiatal lány valószínűleg nem kedvtelésből nézte a közeledő hajót, hanem egyre inkább elhatalmasodó ijedségében: már messziről látta, hogy a szélcsend és a teljesen nyugodt vízfelület ellenére is billeg.²⁸⁹

Ennek persze nem sok gyakorlati jelentősége volt: a füredi mólón már tömeg várakozott a beszállásra, Heisz kapitánynak pedig kötelessége volt annyi utast elvinni, amennyi a hajó elméleti befogadóképessége volt.

Farkas Dénes, a szekszárdi gimnazista beszálláskor kicsit el is csodálkozott, amint a fejszámolást végző matróz nála a kétszáz-tízes számot mondta, ugyanis a hajó oldalán el tudta olvasni a „Befogadóképesség: 185 fő” feliratot.²⁹⁰ S valóban: a felszállást követően a Pajtás annyira megtelt utassal, hogy egy „tűt nem lehetett volna leejteni”.²⁹¹ A fiatalember nem az utolsó utas volt: mögötte

még többen szálltak fel, egyik osztálytársa, Illés Erzsébet szerint nagyjából kétszázhuszan lehettek azokkal együtt, akik Siófokról jöttek, de nem szálltak le Füreden.²⁹²

Illés Erzsébet szerint a beszállás sem zajlott zökkenőmentesen: a hajó kikötése is nehezen ment, ugyanis a köteleket a billegés miatt nehezen sikerült rögzíteni, végül azonban olyan szorosan rögzítették a hajót a kikötőhöz, hogy a billegés kilengései valamelyest lecsökkentek.²⁹³ Ettől függetlenül a lány így is nehezen jutott fel: a mobil hajóhídon az utasok csak addig tudtak felszállni, amíg az egyenesben állt, vagy viszonylag kis szöget zárt be a parttal, márpedig amikor ő került sorra, a híd éppen nagyjából negyvenöt fokos szögben állhatott, ami már veszedelmesen meredek volt. Így csupán pár pillanat várakozás után engedték fel. Ekkor már erősen kezdett elhatalmasodni rajta a pánikszerű félelem: érezte, hogy itt valami nagyon nincs rendjén, és akár baj is lehet. Ezért inkább nem is keresett magának ülőhelyet, hanem a hajó felső fedélzetén megállt a tetőt tartó egyik rúdnál, és erősen belekapaszkodott.²⁹⁴

Csernusék együtt szálltak fel, aztán a két nő, anya és lánya a hajó kabinjában hátul keresett magának ülőhelyet, míg Csernus Ferenc vejével, Ferenczy Zoltánnal együtt felment a nyitott fedélzetre, hogy állva élvezze végig a Tihanyig tartó húszperces utazást.²⁹⁵

A magas, kisportolt Doszpod András, szintén a szekszárdi 3.B osztály tanulója, egyedül szállt fel, és érezte, ahogy a hajó erősen

289 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

290 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

291 Ez a kitétel Farkas Dénes, dr. Illés Erzsébet és Patai József szóbeli beszámolójában egyaránt elhangzik. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

292 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

293 Uo.

294 Uo.

295 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

kileng oldalra. Kicsit talán megijedt, de azzal nyugtatta magát, hogy ez valószínűleg a hajók természetes viselkedése. Ezután a felső nyitott fedélzeten leült néhány szájharmónikázó katona mögé, akik igen vidáman voltak, s jó hangulatuk a fiatal fiúra is átragadt. A fiatalember azért csak megijedt, amikor a hajó az indulást követően szinte azonnal ismét hatalmasat billent.²⁹⁶

Ha egy hajó Siófok felől érkezve a füredi móló keleti részén köt ki, azt a legkönnyebben orral észak, azaz a füredi part irányába nézve teheti meg. Amennyiben továbbindul Tihanyba, éles kanyart kell vennie dél felé. Ehhez először el kell indulnia a part irányában, hogy a fordulási manővert biztonsággal végrehajthassa. A Pajtás pontosan ezt tette. Először nagyjából száz métert haladt, majd a parti sétánytól vagy százméternyire, körülbelül a *Halász és Révész* szobrának vonalában elkezdett jobb felé kanyarodni. Legalábbis ez lett volna a terv. Azonban már a mólótól elindulva többször erősen megbillent. Steiner János kormányos igyekezett egyenesbe hozni, de a Pajtás előbb jobbra kezdett dőlni, majd miután Steiner ellenkormányzással próbálta visszanyerni az egyensúlyát, balra, a part felé dőlve átbillent a súlypontján, és felborult. Az egész nem tartott tovább pár másodpercnél.

A borulás előtti pillanatokban persze sokan észrevették, hogy baj van. Doszpod András például reccsenést hallott a hajó mélyéből, mire azonnal felpattant, a nyitott fedélzet korlátjához ugrott, és belevetette magát a vízbe.²⁹⁷ Csernus Ferencné és lánya szintén hallották a hangot, Ferenczyna Irén szerint „a hajó furcsán viselkedett. Hatalmas csattanás hallatszott, és már borultunk

is.”²⁹⁸ Mellette ülő anyja olyannyira megrémült, hogy erősen belekapaszkodott lánya karjába, aki még évekkel később is viselt egy kékes foltot a felkarján, bár a következő egy-két perc állítása szerint kiesett az emlékezetéből. Következő emléke az volt, hogy szájukig ér a víz.²⁹⁹ Csak évekkel később, egy orvosi váróban mesélte neki egy másik páciens, hogy látta, ahogy anyja belecsimpaszkodik a karjába.³⁰⁰ Azt még csak nem is sejtette, hogy anyja ekkor már nem élt: az ijedségtől valószínűleg a borulás pillanatában megállt a szíve.³⁰¹

Doszpod András a borulás pillanatában már a Balatonban volt, és eddigre sikerült pár métert úsznia, így a hajó nem borult rá. Kívülről jól láthatta a szürreális jelenetet, ahogy az utasokkal teli fedélzet beborul a vízbe, és sokakat magával ránt. Amint a hajó oldala a vízbe csobbant, nagyjából negyven-ötven embert – valószínűleg olyanokat, akik addig a nyitott fedélzeten voltak – kilökött maga alól. Ezek az emberek azonnal pánikszerűen kiáltozni kezdtek segítségért, és úszni próbáltak; ki a hajó, ki a part felé. András szinte azonnal észrevette az egyik osztálytársnőjét, aki a közelébe úszott, és együtt indultak kifelé.³⁰²

A mólón, ahol ekkor a kis vitorlások rajtját figyelték, a rádiós bemondó először közölte, hogy furcsa sikoltozást hall a háta mö-

298 Ferenczy Zoltánné írásbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

299 Ferenczy Zoltánné írásbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

300 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

301 Uo. (Fábíán Péter szerint ezt onnan tudták, hogy később, a boncolás során nem találtak vizet a tüdejében, holott a hajónak az a része víz alatt volt.)

302 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

296 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

297 Uo.

göl, majd remegő, iszonyattól elfúló hangon bement: „Kedves hallgatóság, bocsássanak meg, hogy elakad a szavam, de borzasztó dolgot látok: a Pajtás rögtön felborul.” A riporter jól látta, ahogy egy piros masnis, szőke kislány repül le a hajóról, akit egy férfi hajított le, majd utánaugrott. A férfi úszott néhány karcsapást, és próbálta kihúzni a kislányt a vízből... A riporter pár másodperccel később ujjongva jelenthette be, hogy sikerült, most úsznának kifelé. Nem ment ez olyan könnyen: valaki, egy úszni nem tudó fuldokló belecsimpaszkodott a férfiba, és húzta visszafelé. Ő azonban valahogy lerugdosta magáról, és a gyerekekkel a karján továbbúszott a part felé.³⁰³ Az akkor kétesztendő kislány nevét ismerjük: Szoboszlai Máriának hívják, és ma is Balatonfüreden él. A férfi az édesapja volt.

A Pajtás körül apokaliptikus jelenetek játszódtak le. A vízbe esett emberek, akik utcai ruhát viseltek, nehezen úsztak, s bár a jó úszóknak még így is lett volna esélye megtenni a mindössze hetven-nyolcvan méteres távot, a többiek, akik rosszul vagy egyáltalán nem tudtak úszni, pánikszerűen igyekeztek beléjük csimpaszkodni. Ezzel többnyire csak azt érték el, hogy az úszni tudót is magukkal rántották a mélybe.³⁰⁴

Doszpod András egy pillanatra megfordulva észrevette az egyik szájharmonikás katonát, aki korábban előtte ült. Most a vízben kapálódzott, és magyarul kiabált segítségért. Amikor Doszpod újra visszafordult, már csak bugyborékokat látott a katona helyén.³⁰⁵ A katonák különösen nehéz helyzetben voltak, mert

szovjet mintájú ruházatuk részét képezte egy vattázott mellény, amely vízzel megtelvé szinte lehetlenné tette a felszínen maradási; ráadásul vízzel megtelt csizmájuk is lehúzta őket.

A vízbe esett emberek többsége nem a part felé úszott, hanem a felborult hajó fenekére kapaszkodott fel; a süllyedés ugyanis pár másodperc után, elérve a tó fenekét, lényegében abbamaradt. Doszpod András és osztálytársnője addig a part felé tartottak, de felmérték a távot. A fiú ugyan kitűnő erőnlétnek örvendett, és jó úszó is volt, mindazonáltal nehéz fényképezőgépe és ruházata lehúzta, ezért úgy döntöttek, inkább megfordulnak. Ők is felkapaszkodtak hát a hajótestre, ahol egyre több ember zsúfolódott össze.³⁰⁶

A vízfelszín felől sikolyok és jajgatások, a hajó belsejéből még ennél kísértetesebb hangok hallatszottak. A kabin ugyanis halálos csapdává vált, ahonnan nem lehetett kijutni, mert egyre csak tödult befelé a víz, ráadásul rengeteg utas zsúfolódott össze, és a kijáratok a legtöbbször számára elérhetetlen távolságra kerültek. Ahogy emelkedett a vízszint, a rettegő emberek élet-halál harcot vívtak minden talpalatnyi helyért, minden négyzetcentiméterért, ahol még a víz fölé emelhették a fejüket, hogy egy szippantásnyi levegőhöz jussanak.

Farkas Dénes ekkor már felkapaszkodott a hajótörzsrre, ahol látta, hogy belülről valahogy kitortek egy kajütblakot. A hajó belsejéből hallotta, ahogy egy férfi „halkan jajgatva” segítségért könyörög. A vízben észrevette az osztályfőnökét, Miszlai István tanár urat. A kezét nyújtotta felé, és segített neki megkapaszkodni, de ezután feljebb már nem húzta. Hogy miért tett így, azt sem ak-

303 *Hihetetlen történetek, 1950–1956*, 78. o.

304 A Balaton itt, partközelen kicsivel több mint két méter mély, ami elvileg ugyan sekélynek számít, azonban egy ember még így is belefulladhat.

305 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

306 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

kor, sem később nem tudta megmondani.³⁰⁷ Illés Erzsébet, aki már a felszállás óta erősen kapaszkodott a hajó tetejébe, szintén szerencsésen megúsza a balesetet: bár a vízbe esett, a rúdon nyomban fel tudott mászni az akkor már átfordult hajótest fenekére, és innentől csak arra emlékezett, hogy valamelyik vitorlázó beemelte a hajójába.³⁰⁸

Wojacsek tanárnő szerint, aki akkor a Beloiannisz fedélzetén tartózkodott, „reprodukálhatatlan kijelentések hangzottak el a kétségbeesett emberek szájából. A halálhörgés és sikoltozás pillanataiban mindenki úgy beszélt, mint aki rögtön kész a halálra.”³⁰⁹ A tanárnő, aki két napra rá ezeket írta édesanyjának, a legszörnyűbb jeleneteket persze nem láthatta, mert a Beloiannisz csak körülbelül fél órával ezután érte volna el a füredi mólót, ekkor még mintegy három kilométerre voltak Füredtől – így eleinte nem is tudtak a Pajtás katasztrófájáról. Amikor a hajó fonográfon megkapta az utasítást, hogy álljon meg, az egyik matróz úgy gondolta, a verseny miatt lehet.³¹⁰

Közben odakint a parton harsogtak a hangszórók. Egyik azt bömbölte, hogy a Beloiannisz nem köthet ki, hanem azonnali hatállyal forduljon vissza Siófok felé.³¹¹ Erre a hajón utazó gyerekek szülei, akik a mólón tartózkodtak, szinte eszüket vesztették: gyermekeikért való féltükben ordítva rontottak neki a pénztáraknak,

és dühöngve követelték, hogy a Beloiannisz kiköthessen Füreden.³¹² A helyzet lázadással fenyegetett, így a hatóság kivételesen engedett az emberek nyomásának, és engedték kikötni a nagy hajót.

A Beloiannisz utasai és személyzete csak a mólóhoz közeledve jöttek rá, hogy baleset történt: ők maguk is meglepődve észlelték, hogy a vitorlásversenyzők nem a mólótól nyugatra, hanem attól keletre összevissza tömörülnek, közöttük pedig egy hajó hever felborulva.³¹³ Egy gépkezelő, aki természetesen név szerint ismerte a Pajtás személyzetének tagjait, jól látta, hogy Heisz Pál kapitány és Steiner János mindent elkövetnek a mentés segítésére, ugyanakkor az egyik gépész, Kersák János már a parton volt, egy ÁVH-tiszt felügyelete alatt.³¹⁴ A gépkezelő, név szerint Prodán József a partra érve segíteni akart: nyomban orvost hívott volna egy emberhez, aki a halottak mellett feküdt, de még lélegzett, csak hogy valamilyen hatósági ember elzavarta.³¹⁵

Közben a Beloiannisz utasait a lehető leggyorsabban leterelték, kordont vontak köréjük, de egyébként is nekiláttak, hogy kiszorítsák a tömeget a mólóról, meg általában a parti sétányról. Ennek egyébként volt is értelme, hiszen a mentés során és azt követően szükség volt szabad területre. A gond csak az volt, hogy a rendőri közeg a balesetet követően nem elsősorban a mentéssel foglalkozott, hanem a parton tartózkodó tömeggel – főként az emberek fényképezőgépeit vették el. Ráadásul az akcióhoz hamarosan civil ruhás, bőrkabátos férfiak csatlakoztak: az Államvédelmi Hatóság

312 Uo.

313 Prodán József, a Beloiannisz egykori gépkezelőjének szóbeli beszámolója. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

314 Uo.

315 Uo.

307 Patai József szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

308 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

309 Wojacsekne Bodnár Margit levele édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

310 Prodán József, a Beloiannisz egykori gépkezelőjének szóbeli beszámolója. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

311 Wojacsekne Bodnár Margit levele édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

nyomozói, akiket ugyan sok szemtanú látott, de azt senki nem tudja, mikor és hogyan kerültek elő. Zákonyi Tünde, aki ekkor szintén a parton tartózkodott, úgy emlékezett vissza, hogy a hatósági közegek fellépése indokolatlanul agresszív volt, elsősorban a jelenlévők megfélemlítésére törekedtek, a fényképezőgépeket durván elrántották a tulajdonosaiktól, a filmeket kiszaggatták belőlük, sokakat pedig megfenyegettek, hogy ne merjenek beszélni arról, amit ekkor a Balatonon láttak.³¹⁶

Olyannyira igyekeztek titkolózni, hogy még a telefonközpontba is elküldtek egy ÁVH-s tisztet. Az akkor huszonegy éves telefonközpontosként dolgozó Erváci Angéla aznap délután egyre ment munkába, és nyomban beültettek mögé egy fiatal ÁVH-st, nehogy lehallgathassa a beszélgetéseket. A fiatal lány azonban értett a telefonközpontok működéséhez, szemben az őt árgus szemekkel figyelő államvédelmissel, így viszonylag könnyen ki tudta játszani annak éberségét. Így azután jól hallotta, ahogy a még mindig Füreden tartózkodó Bebrits Lajos közlekedési miniszter félóránként hívta a mentést szervezőket, és durván szidta őket. Ugyancsak sokan telefonáltak be felfokozott idegállapotban, és érdeklődtek a hajón utazókról.³¹⁷

A titkolózásnak persze ezekben a percekben nem sok foganatja volt. A közsgben villámgyorsan elterjedt a hír, hogy egy hajó felborult, és bár a hangszórók folyamatosan azt kiabálták, hogy nem a Beloianisz borult fel – amelyen többnyire füredi gyerekek utaztak –, ezt senki nem hitte el. Így történt, hogy a móló felé vezető főutcán sokan szaladtak lefelé, többnyire kétségbeesett édesanyák,

akiknek a kisgyereke a Beloianisszal kirándult. Sokuknak még a fakanál is a kezében volt, ahogy a főzéstől elrohantak.³¹⁸

Mások a parton álltak neki azonnal segíteni. Az akkor tizenégy éves Morvai Mária visszaemlékezett, hogy a baleset pillanatában a Vasas Klubház³¹⁹ teraszán állt, ahonnan jól látta a borulást, és nyomban kiabálni kezdett, mire a klubházból mindenki kiszaladt, apja pedig egyenesen lerohant a mólóra segíteni.³²⁰ Mivel a férfi ezután végig a szerencsétlenül jártak körül segédkezett, nagyon sokat látott, azonban lányának keveset mondott el az ott átéltekről.³²¹

A parton tartózkodó tömeg ugyan többnyire tehetetlenül nézte az eseményeket, azért néhányan úgy döntöttek, hogy tesznek valamit a bajba jutottakért. A boruláskor a parton, a *Halász* és a *Révész* szobra mellett, az esettől csupán hetven-nyolcvan méterre egy fiatal jegyespár andalgott. A férfi úgy érezte, kötelessége az emberélet mentése. Ezért aztán vízbe vetette magát, odaúszott a hajóhoz, majd egy óvodáskorú gyerekkel a karján ért partot. Másodjára egy éltes hölgyet mentett ki, harmadjára azonban már nem tért vissza, valószínűleg egy fuldokló húzhatta magával a mélybe.³²²

A mentés elsősorban a vitorlásokra maradt. A vitorlásverseny döntőbírója már a borulást követő pillanatokban hangszórón fel szólította a rajthoz készülődő kis kalózokat, hogy menjenek segíteni: maguk a versenyzők a borulást többnyire nem láthatták, ugyanis a móló eltakarta előlük. Természetesen nagyon gyorsan

318 Wojacsekne Bodnár Margit levele édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

319 A mai Vitorlás Étterem, közvetlenül a móló bejáratánál található.

320 Répásiné Morvai Mária levele Simonné Zákonyi Tündéhez, 1999. május 4.

321 Uo.

322 Uo.

316 Televíziós interjú a Pajtás katasztrófájáról.

317 Juhászné Erváci Angéla szóbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

felfogták a helyzetet, és nyomban el is indultak. Sajnos a szélcsendes időben ez egyáltalán nem ment gyorsan, hiszen vitorla helyett kénytelenek voltak evezővel haladni.³²³ A nagy vitorlások is megfordultak ugyan, de ezek ekkor már több kilométerre jártak, a Balaton közepe táján, nekik jóval több idő lett volna odaérni. Ráadásul mire partközelve jutottak, a rendőrség már meg is tiltotta nekik a mentésben való részvételt.³²⁴

A hajó oldalából közben sűrű fehér füst szállt az ég felé: a Pajtás indulásakor beizzított gőzkazán természetesen a borulást követően ugyanúgy működött tovább, azonban a belsejébe ömlő víztől a nyomása folyamatosan emelkedett – ilyen esetben a kazánrobbanás egészen biztosan bekövetkezik. A hajó törzse nemhogy nem volt biztonságos menedék, az emberek éppenséggel egy időzített bombán zsúfolódtak össze, a vitorlások pedig, akik közül sokan nagyon is jól ismerték a gőzhajókazánok működési elvét, először tartották a távolságot a robbanással fenyegető hajótól.

Ekkor a Pajtás egyik fiatal kazánfűtője, a húszesztendős Vámos Gyula meghozott egy súlyos döntést. Míg mindenki más kifelé igyekezett a hajó belsejéből, ő bement a gépház szűk terébe, ahol nemcsak a gépek akadályozták a mozgást, hanem az égők is hamarosan kialudtak, így vaksötét lett. A fiú ennek ellenére hátrament a kazánig, aminek a biztonsági szelepe egy vasrúd végére akasztott sín volt. Vámos Gyula leengedte a kazánt, amivel elkerülte a hajó felrobbanását, ezzel rengeteg életet mentett meg – a sajátja árán: a szűk és vaksötét, zavaros vízzel teli térből már képtelen volt kijutni. Ezt valószínűleg már akkor sejtette, amikor elindult lefelé a kazánba.

323 *Hihetetlen történetek, 1950–1956*, 76–78. o.

324 Uo.

Mindeközben azért néhány vitorlás is úrrá lett a félelmén. Az elsők egyike, akik odamerészkedtek a hajóhoz, egy bizonyos Milos Mihály volt. Wojacsek tanárnő jól ismerte a fiatalembert, és a Beloanniszról ezt végig is nézte. Szerinte „Misu” igazi hősként viselkedett, amikor felrohant a hajó törzsére, és kiválasztott egy olyan pontot az utastér ablakainál, ahol vas helyett faburkolatot rejtett a festés. Itt ezt valahogyan betörte, és a résen át próbált kihúzni néhány utast.³²⁵ Ahogy a kazánból feltörő gőz elállt, természetesen az addig kivárá vitorlások is odamentek segíteni.

Patai József a szekszárdi 3.B osztályból azon kevés utas egyike volt, aki teljesen szárazon úszta meg a balesetet: felszálláskor a hajó felső fedélzetén a jobb oldali korlát mellé állt, amely nem került a vízbe, így ő erre fel is tudott kapaszkodni. Arra, hogy súlyos legyen a hajó, a sikoltozásból jött rá.³²⁶ Ezután szinte azonnal kimászott a hajótörzsre, ahonnan az első odaérkező vitorlások egyike vitte ki a partra. Bár fényképezőgépe neki is a nyakában lógott, békén hagyták.³²⁷

Doszpod András, aki osztálytársnőjével együtt visszaúszott a Pajtásra, egy csónakkal jutott ki a partra. Emlékei szerint egyébként az evezős csónakok a vitorlásoknál valamivel előbb odaértek, bár nekik is körülbelül negyedórába telt. Andrást a csónakos másodmagával vitte ki. Harmadikként még el akart volna vinni egy negyven körüli nőt is, aki azonban kétségbeesett hangon kiabálva, zokogva kereste a kisbabáját, így kénytelenek voltak otthagyni.³²⁸

325 Wojacsekne Bodnár Margit levelé édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

326 Patai József szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

327 Uo.

328 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

Illés Erzsébetnek nem sok emléke maradt a megmeneküléséről: annyira emlékezett, hogy a vitorlásból viszonylag nehezen ugrott partra. Valószínűleg vagy a Tagore sétányon, vagy a *Halász és Révész* szobra melletti téren tették ki, ahol a part mentén kőrákások vannak, és innen valaki a Szívkórházhoz kísérté. Ott egyszerűen leült és csak várt. Valaki, valószínűleg a kórház egyik orvosa, megvizsgálta, és megkérdezte, nagyon fáj-e az arca. Ezt először nem értette, ugyanis nem érzett fájdalmat, de aztán rájött, hogy az arcbőre rákvörös, mert megcsapta a hajó gyomrából kiáramló gőz. Ez a seb azonban pár óra alatt magától elmúlt. Valószínűleg szintén a kórházból pszichiáterek jöttek oda hozzá is, és hogyléte felől érdeklődtek. Ezt akkor nem értette, mert valószínűleg enyhén sokkos állapotban lehetett.³²⁹ A fiatal lány ennek ellenére szerencsésen megúszta a balesetet, de innentől kezdve gyakorlatilag csak foltokban maradtak meg emlékezetében a nap eseményei; szinte képtelen volt őket felidézni.³³⁰

Csernus Irén, akinek édesanyja még a borulás pillanatában szörnyethalt, nem tudni, mennyi ideig ült a kabin végében a vízben, miközben halott szülője egy darabig továbbra is görcsösen kapaszkodott a karjába, aztán szorítása valahogy enyhült.³³¹ Csak arra emlékezett, hogy az emberek „mentálisuk szerint szitkozódtak vagy imádkoztak”. Aztán hirtelen valaki betörte az ablakot, és férje feje jelent meg a nyílásban. Sejtelve sem volt, hogyan került oda, de azt kiabálta, hogy tartsanak ki, mert jönnek a mentők.³³²

329 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

330 Uo.

331 Ferenczy Zoltánné írásbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

332 Uo.

Ferenczy Zoltán, aki apósával együtt a nyitott fedélzeten ült korábban, valószínűleg a boruláskor repült be a vízbe, és innen evickélt ki a hajótestre a többi ember mellé. Amikor a vitorlások megérkeztek, egy siófoki barátja is köztük volt, akivel már más balatoni kalandjaik is voltak – egy alkalommal ugyanez a barát segítette vissza őt az északi partra, amikor vitorláshajója egy kisebb viharban Almádiból átsodródott Siófokig.³³³ Ők ketten együtt először Csernus Ferencet mentették ki, majd a férfi feleségét is kihúzták a hajó belsejéből.

A vitorlázóknak nagyon eltérő emlékeik maradtak meg erről a fázisról. Volt olyan, aki szerint az emberek nagyon fegyelmezetten viselkedtek,³³⁴ míg egy másik egykori vitorlás olyan jelenetre is emlékezett, hogy az egyik kerek kabinablak betörését követően egy fiatal nő halálfélelmében rögtön megpróbált kimászni a kis nyíláson, de csak a felsőteste fért ki rajta, a csípője beragadt. Ezt követően szívettépően esdekelt, hogy húzzák ki, amit azonban csak úgy tudtak megtenni, hogy közben lenyúzta a húsát az ablakkeret. Szerencsére a súlyos sérülés ellenére mégiscsak megmenekült.³³⁵

Lenkey Mária a baleset pillanatában még nem volt a hajóján, hanem az elrajtolására várakozva (a vitorlásversenyeken a hajók nem egyszerre indulnak) kint bókászott a parton a versenyzőtársával, bizonyos Szántó Jutkával együtt, amikor hirtelen éktelen robajra lett figyelmes, majd hallották, ahogy utasítják a kalózokat,

333 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

334 Hangfelvétel a mentésben részt vevőkkel. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

335 Egy ismeretlen vitorlázó szóbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

hogy siessenek menteni.³³⁶ Természetesen nyomban beugrottak a kis vitorlásba, annak ellenére, hogy igazán fel se fogták, mi történt, és „vad pádlizásba kezdtek, szél ugyanis nem sok volt.”³³⁷ A Pajtást persze csak hosszú idő után érték el, ekkor már számos másik csónak is sorban állt, és segítette ki a hajótörötteket. Az akkor még fiatal lány legélesebb emléke erről kormos, fekete képük volt, amit nyilván a kazán közelsége okozott. Arra is jól emlékezett, hogy hamarosan ők ketten és a hajón elfektetett vitorláik szintén kormosak lettek, a hajóból pedig fekete lé folyt. Akkor persze ez érdekelte őket a legkevésbé, minden erejükkel azon igyekeztek, hogy a „szerencsétleneket” kiszállítsák a partra és a mólóra.³³⁸

Rádadásul küzdeniük is kellett, mert ahányszor visszaérkeztek, hogy új embereket vegyenek fel, mindig többen próbáltak felmászni a hajóra, mint amennyivel az biztonsággal tudott volna közlekedni. Ez nem csak a fulladástól való félelem volt: az utasok között elterjedt a hír, hogy a kazánban robbanás történt – ami szerencsére nem volt igaz, Vámos Gyula élete árán megakadályozta –, és hogy hamarosan újabb, nagyobb erejű követi.³³⁹

A vitorlások elképesztő tettekre voltak hajlandóak a bent ragadtak kimentéséért. Fi János például a víz alatt úszott be a hajó belsejébe, így mentett ki négy-öt embert.³⁴⁰ De hasonlóan cselekedett egy másik vitorlás, Szabolcsi József is, aki a segélykiáltásokat hallva gondolkodás nélkül vízbe vetette magát, úgy igyekezett segíteni.³⁴¹

336 Maryll J. Telegdy levele Simonné Zákonyi Tündéhez. Kelt: 1999. május 2.

337 Uo.

338 Uo.

339 Uo.

340 Fi János szóbeli visszaemlékezése. Leírta Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

341 Szabolcsi József levele Simonné Zákonyi Tündéhez. Kelt: 1999. február 8.

Egyébként a kabinablakok üvegét csupán azért törték be, hogy szólni tudjanak a bent ragadtakhoz, ahhoz, hogy kihúzhassák őket, szélesebb nyílásokra volt szükség. Ehhez kapóra jött, hogy amikor a Pajtást a Dunáról áthozták a Balatonra, az itteni szigorúbb szabályozás miatt a korábbi nagy, négyszögletes ablakokat lezárták, és itt alakították ki a kis, kerek kajütblakokat. Most éppen ezeket a lemezeket igyekeztek betörni, amivel tudták. Az első vitorlások azzal próbálkoztak, amijük volt: kézzel-lábbal próbálták bezúzni a kereteket, illetve néhányan hajójuk vasmacsáját használták kalapácsként.³⁴² Egy idő után a hajógyárból hoztak lángvágót, de az már csak délután érkezett meg, addigra sokan fulladhattak meg odabent.³⁴³

A vitorlázók teljesítményét nem lehet eléggé magasztalni: nélkülük valószínűleg sokkal többen haltak volna meg a Pajtáson, az egyik kalóz összesen tizenötször tette meg a hajó és a part közti távot, így hetvenöt embert tudott kivinni.

Egy Szabady Tibor nevű testneveléstanár, aki feleségével szintén részt vett a versenyen, a mentésből is kivette a részét. Kishajójukkal a Pajtáshoz közeledve látták a vízen úszó katonai tányérsapkákat. Szabadyné Kelemen Ibolya leginkább a hajó belsejéből halatszós kísérteties dübörgésre emlékezett, ahogy a bent rekedtek kétségbeesetten dörömböltek segítségért. Férje nyomban a vízbe vetette magát, és beúszott az utastérbe, ahol a víz már állig ért, a hátsó rész pedig teljesen víz alatt volt. Elkapta a hozzá legközelebbi fuldokló csuklóját, és rákiabált, hogy ússzon vele. Miután átúsztak az ajtón, visszatért. Emlékei szerint húsz embert mentett ki,

342 Uo.

343 Répásiné Morvai Mária levele Simonné Zákonyi Tündéhez, 1999. május 4.

akiket felesége és mások vittek ki a partra. Szabady Tiborék nem maradtak a helyszínen, és 2022-ig hallgatott hőstettéről.³⁴⁴

Később, amikor már csak a hajótesten várakozó embereket kellett partra szállítani, valamelyest könnyebbedett a munka, de még így is embert próbáló feladat volt.

A kimentettek számára azonban sokszor ekkor kezdődtek az igazi nehézségek. A szekszárdi Garay-gimnázium 3.B osztályos tanulóit a kimentést követően a mólóra vitték, ahol egyik tanárunk hangosan többször elkiabálta magát: „Szekszárdi diákok, ide gyertek, itt gyülekezzetek!”³⁴⁵ Erre a hívásra egyre újabb és újabb fiatalok jelentkeztek, de az osztály teljes létszámban már nem gyűlt össze. Mint tudjuk, az osztály tagjai nem együtt voltak a hajón, hanem egymástól külön kis csoportokban vagy egyedül foglaltak helyet. Így aztán a nagy káoszban csak véletlenszerűen találkoztak egymással, ahogyan Doszpod András is megtalálta egyik osztálytársnője. De Vituska Máriát, Villányi Máriát és Göbölös Lászlót sokan a beszállás előtt látták utoljára, a többség semmit nem tudott arról, hogy milyenek voltak életük utolsó percei. Csak annyi bizonyos, hogy a három tizenhét éves kamasz élve már nem jutott ki a füredi partra. A két lány holttestét még aznap megtalálták, Göbölös Lászlót azonban csak másnap tudták kihozni. Ő a hajó gyomrában halt meg.

Ferenczyné Csernus Irén az elsők között, de egyedül került partra. Végül nem a férje vitte ki, mialatt ugyanis barátja hajóján kiszállították az apósát, a fiatalasszony valahogy kijutott a hajó bel-

sejéből a partra. Hogy hogyan, arról nem beszélt. Odakint leült, és csak nézett maga elé. Sokkos állapotban volt. Egy veszprémi ismerőse köszönés nélkül ment el mellette, majd hamarosan egy füredi asszony jött oda hozzá, és elvitte a lakására megszáritkozni. Csak a nap folyamán később tudta meg, mi van a családtagjaival, anyja haláláról is ekkor értesült.³⁴⁶

Az elején azok, akik sértetlenül kijutottak, viszonylag szabadon tevékenykedhettek, így például Doszpod András leült egy padra, és megszáritkozott. Nem messze tőle egy másik társaság is ezt tette, akik emlékei szerint nem sokkal előtte úsztak ki, és akik egymás közt cseh vagy szlovák nyelven beszéltek.³⁴⁷ Egyébként nem sok külföldre emlékeztek a Pajtás utasai között: Zákonyi Tünde szerint többen említették, hogy a hajón szovjet katonák is utaztak, sőt, hogy legalább az egyikük, de lehetséges, hogy többen belefulladtak a tóba – róluk azonban semmilyen egyéb információ nem áll a rendelkezésünkre.³⁴⁸

Idővel a kimentetteket háromfelé vitték. A könnyebb sérülteket és azokat, akik sértetlenül megúszták a balesetet, a Pedagógus Üdülő, a mai Park Hotel udvarába terelték. A komolyabb sebesülteket és a halottakat a Vasas Klubházban gyűjtötték össze. Sok sebesült ruhátlanul, pokrócokba csavarva érkezett. Ők átkerültek a Szívkórházba.

A Pajtás balesetét követően néhány napra leállt a hajóközlekedés a Balatonon. Bár hivatalosan nem jelentették be, a tó környékén nagyon gyorsan elterjedt a hír. Egy nő, aki akkor éppen

344 Béresi Ákos: *Egy titokzatos hős. Szabady Tibor és a Pajtás, 1954. május 30., Füredi História, 2022/2. sz. 36–37. o.*

345 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

346 Fábán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

347 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

348 Simonné Zákonyi Tünde szóbeli közlése, 2018. szeptember 7.

Fonyód-Alsóbélatelepen kirándult, a történetekről hallva csoportjával együtt nyomban lerohant a partra, ahol a halászok éppen hálót feshítettek ki az északi és a déli part között (a Balaton itt nagyjából két és fél kilométer keskeny). A kirándulócsoporthoz kérdésére elmesélték, hogy ezzel a tragédia áldozataira emlékeznek.³⁴⁹

A Garay-gimnázium tanulói mind emlékeznek arra, hogy a Pedagógus Üdülő udvarából a rendőrségre vitték őket. Kettes-hármas csoportokban mehettek be egy tiszthez, aki mindegyikkkel közölte, hogy a Pajtás egy titokzatos víz alatti bójának ütközött, és emiatt borult fel. Ha kérdezik őket, mi történt, ezt kell mondaniuk – tette hozzá. Ettől függetlenül azért érezte velük, hogy jobb, ha nem nagyon emlegetik a történeteket.³⁵⁰

Ekkor már viszonylag későre járt, így a rendőrségről a Szívkórházba vitték őket is, ugyanis Balatonfüreden nem volt szállásuk. Tanáraikkal együtt éjszakára megkapták a kórház egyik álsági raktárhelyiségét, ahol matracokra fekhettek. Aznap éjjel együtt voltak, és sokat beszélgettek, amiben két kísérő tanáruk is részt vett. Az idegileg kimerültek nyugtatót kaptak, mint például az a Herder László nevű társuk, akit lángvágóval szabadítottak ki a hajó belsejéből, és most félrebeszél.³⁵¹ De az is igazán csak most tudatosult bennük, hogy három osztálytársuk biztosan meghalt.

349 Dr. Drippy Miklósné a *Magyar Nemzet* szerkesztőségéhez szóló levele, amelyet az újságban a Pajtás negyvenhárom évvel azelőtti balesetére emlékező cikkekre válaszképpen írt. Kelt: 1997. május 31.

350 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7., bár egykori osztálytársai, Doszpod András, Patai József és dr. Illés Erzsébet is jól emlékeztek ugyanerre.

351 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

A beszélgetés rendkívül felfokozott érzelmi állapotban zajlott, mindenkit nagyon mélyen megrázott a baleset. Sokan többször is elsírták magukat.³⁵² Másnap az osztály együtt indult vissza Szekszárdra, kivéve az osztályfőnöküket. Neki maradnia kellett, hogy azonosítsa Göbolyos László holttestét, akit reggelre sikerült kihúzni a roncsból,³⁵³ és valamiért Doszpod András is külön úton ment haza Öcsénybe.³⁵⁴ A többiek Siófok helyett Székesfehérvárról indultak vissza Szekszárdra. Noha az úton egy szót se beszéltek a balesetről – a hatóságok nagyon is nyíltan a tudomásukra hozták, hogy jobban teszik, ha erről hallgatnak –, a MÁV dolgozói azért csak tudták, kik ők, és ingyen elvitték őket.³⁵⁵

Odalent a füredi parton, amikor a túlélőket mind elvitték, megkezdődött a hajó kimentése. Mivel a sekély vízben képtelen volt elsüllyedni, pár napig szomorú mementóként hevert ferdén égne meredő kéményével. A kapitányát és legénysége tagjait már a baleset napján lefoglalták és őrizetbe vették – nem a rendőrség, hanem az Államvédelmi Hatóság emberei.³⁵⁶ A Beloianiszt a gyerekek leszállását követően visszatartották, a következő pár napban kiemelték a balatoni menetrendből. A baleset napján késő délután-

352 Uo.

353 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

354 Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

355 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

356 ÁBTL 4.1 Veszprém megyei vizsgálati napló 1950–1959; illetve a *kallódó* 3.1.9 V-124233 számú vizsgálati akta. Ez utóbbi dokumentum azonban az ÁBTL munkatársai szerint nem került be az állományba, mivel valószínűleg még az ötvenes években megsemmisíthették.

tól üres állapotában igyekezett úgy lökni a Pajtást, hogy az egyesbe kerüljön, és ki lehessen emelni, de ez a munka elég nehézkesen haladt.

Noha a parti sétányt és a móló környékét a rendőrség és az ÁVH elméletileg lezárta, Wojacsek tanárnő két nappal az eset után egész másról számolt be édesanyjának írott levelében: „Még most is ott fekszik a dög, alatta ki tudja kikkel, a kisöböltől negyven-ötven méterre. Állandóan dolgoznak rajta, nem tudják helyrebillenteni. A teteje és a farának egy része kint van, időnként egy-egy bűvár bukik alá, közben a parton hatalmas a tömeg, várnak valamit. Hogy mit, maguk sem tudják.”³⁵⁷

A kortárs beszámoló szerint tehát a parton két nappal az eset után rengetegen nézték végig a kiemelési munkálatokat. Ez elvileg nem vág egybe a hatóságok álláspontjával, ami egyértelműen az volt, hogy a Pajtás balesetét mindenképpen el kell hallgatni. Ugyanakkor azzal is tisztában voltak, hogy a fürediek előtt már nem titkolhatnak el semmit. Már csak azért sem, mert június 2-án, két nappal a baleset után a község főutcáján böhöm nagy teherautók gördültek végig, rajtuk koporsókkal – annyival, amennyit Balatonfüreden egyszerre korábban, de azóta sem láttak.³⁵⁸

A szekszárdi Garay János Gimnázium tanulóinak jelentős hányada – ahogy az kisvárosi gimnáziumoknál megszokott volt – nem Szekszárdon lakott, hanem a környék falvaiból járt be, így az osztály tagjainak hozzátartozói egymástól távol éltek, a gyerekekkel pedig a kirándulás ideje alatt nem tudtak napi szinten szót vál-

³⁵⁷ Wojacsekné Bodnár Margit levele édesanyjához. Kelt: 1954. június 2.

³⁵⁸ Feketéné Wojacsek Emese levele Simonné Zákonyi Tündéhez. Kelt: 1999. június 4.

tani, ráadásul a sajtóból sem értesülhettek a füredi eseményekről. Ennek megfelelően a négy akkori gimnazista emlékei a hazatérésükről meglehetősen eltérnek egymástól.

Doszpod András a hazaút utolsó szakaszát egyedül tette meg, és szülőfalujában, Őcsényben senki nem tudott semmiről, először tőle hallottak arról, hogy Balatonfüreden felborult egy hajó.³⁵⁹ Valószínűleg Vituska Mária szintén őcsényi szülei is ekkor tudták meg, hogy a lányuk megfulladt – a hivatalos részvéttávirat csak később érkezhetett meg.³⁶⁰ Vituska Mária halála András számára azért is fájdalmas volt, mert a falusiak közül sokan kifejezetten haragudtak rá, hogy amikor kiúszott a Pajtásról, a falubeli Mária helyett egy másik lányt mentett ki.³⁶¹

Patai Józsefnek egész más fogadtatásban volt része Őcsényben. Pár nappal hazaérkezését követően felkereste a három halott diák családját, hogy átadja nekik azokat a felvételeket, amelyeket két nappal a baleset előtt Fonyódon készített szeretteikről. Vituskáék nagy szeretettel fogadták, és amikor meglátták lányuk fényképét, mosolya alapján azt gondolták, hogy esetleg romantikus kapcsolat alakult ki közte és a fiú közt. Bár Patai József ezt határozottan cáfolta, a család így is nagy szeretettel vendégelte meg.³⁶²

A gyászoló családokkal való kapcsolatfelvétel persze nem a diákok feladata volt, ők pár napon belül igyekeztek visszarázódni a gimnáziumi rutinba, hiszen még tartott a tanév. Fiatalok voltak,

³⁵⁹ Doszpod András szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

³⁶⁰ Uo.

³⁶¹ Uo.

³⁶² Patai József szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

a legtöbben gyorsan kiheverték az eseményeket.³⁶³ Két kísérő-tanárunkban ezzel szemben sokkal mélyebb sebeket hagyott az esemény, hiszen a rájuk bízott gyerekek közül hárman életüket vesztették. A 3.B osztályfőnökét, Miszlay Istvánt a három rábízott gyerek halála annyira megviselte, hogy a fiatalok attól tartottak, esetleg öngyilkosságot követ el, így aztán a fiúk néhány éjszakán keresztül őrt álltak a lakása előtt.³⁶⁴

Sajnálatos módon a két kísérőtanár egyike sem élte meg a rendszerváltást, így nem volt lehetőségük megosztani gondolataikat, emlékeiket a Pajtásról, bár az akkori gimnazisták egyértelműen állítják, hogy életük végéig kísértette őket annak a napnak az emléke.³⁶⁵ A gimnázium nem bocsátotta el őket, és ha le is folytattak velük szemben valamiféle szóbeli fegyelmi eljárást, ennek semmilyen nyoma nem maradt fenn.

A Pajtásról a gimnáziumban nem tartottak hivatalos megemlékezést, bár persze a tanárok és más osztályok tanulói nagyon is tisztában voltak vele, mi történt. Jóllehet tanév vége volt, azaz a nagy számonkérések ideje, az osztály legtöbb tanára ezektől nagyvonalúan eltekintett. Mások még órát sem tartottak nekik, elengedték őket. Vagyis minden módon éreztették velük együttérzésüket. Csak éppen arról nem mertek beszélni, miért is éreznek velük együtt.³⁶⁶

363 Farkas Dénes, Doszpod András, dr. Illés Erzsébet és Patai József szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

364 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

365 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

366 Patai József szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

Vituska Mária temetésén az egész osztály megjelent. A fiatal lány sírja az őcsényi temetőben mind a mai napig változatlanul áll, rajta a felirat, miszerint „vízbe fúlt Balatonfüreden”.³⁶⁷ A 3.B számára szeptembertől új tanév kezdődött, amelynek végén érettségizniük kellett. Bár 1955 májusában természetesen egy szó sem esett az egy évvel azelőtti kirándulásukról, az érettségijük – legalábbis Patai József szerint – kimondottan egyszerű volt, tanáraik szemmel láthatóan még ekkor is mindent megtettek, hogy megkönnyítsék számukra a vizsgát, amit Patai szintén a Pajtás miatti szolidaritással magyarázott.

Miután leérettségiztek, mindegyikük megkezdte felnőtt életét. Ki több, ki kevesebb sikerrel. Illés Erzsébet például szép pályát futott be: csillagászatot tanult, amiből le is doktorált, majd sikeres tudományos pályát futott be, még egy kisbolygót is elneveztek róla. Mindamellett egész felnőtt életében újjászületése napjaként gondolt 1954. május 30-ára, ahogyan sok más diáktársa is. De erről legfeljebb szűk családi és baráti körben beszéltek.³⁶⁸

1954-től a rendszerváltásig nem is hallottak semmit a Pajtásról. Dr. Illés Erzsébetet a kilencvenes évek elején megkereste egy idősebb úr a szombathelyi Tűzoltó Múzeumtól, hogy írja meg az emlékeit, de miután kérését teljesítette, a továbbiakban nem hallott az illetőről.³⁶⁹

Ferenczy Zoltánné, lánynevén Csernus Irén néhány óráig semmit nem tudott arról, mi történhetett a többi családtagjával. Bár

367 Farkas Dénes szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

368 Dr. Illés Erzsébet szóbeli visszaemlékezése. Rögzítette Mikulka Katalin és Tóth-Bencze Tamás, 2015. május 7.

369 Uo.

a hajó belsejéből férje húzta ki, a partra már valaki más vihette ki; onnan pedig egy segítőkész füredi nő vitte el a lakására. Így aztán csak estefelé vagy másnap tudta meg, hogy apja szerencsésen túlélte a balesetet, édesanyja azonban meghalt.³⁷⁰

A családot pár hónap múlva nagy öröm érte, ugyanis októberben Irén húga kisfiúnak adott életet.³⁷¹ Később ezzel a gyerekkel nagyon jó kapcsolata lett, sokat vigyázott rá, sőt időről időre még a temetőbe is kivitte édesanyja sírjához. Itt azonban többnyire nagyon szűkszavúvá vált, nem akaródzott arról beszélnie unokaöccsének, hogyan halt meg a nagymamája. Felkarján még évekké később is viselt egy nagy lila foltot, édesanyja görcsös szorításának emlékeként.³⁷²

Édesapja, Csernus Ferenc csak két évvel élte túl a feleségét, 1956-ban agyvérzésben halt meg. Őt a Pajtás katasztrófája nem viselte meg olyan nagyon, az internálótáborban eltöltött három év viszont annál inkább.³⁷³

Férje, Ferenczy Zoltán a fent említett unokaöccsük emlékei szerint lelki alkatának köszönhetően viszonylag könnyen túltette magát a baleseten. 1997-ben bekövetkezett haláláig még rengeteget utazott a világban; Ausztrálián kívül az összes lakott földrészen járt, így természetesen sokat ült hajón is, sőt Indiában rövidebb vitorlásutakat is tett.³⁷⁴

370 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

371 Ez a kisfiú az a bizonyos Fábíán Péter, aki 2016. július 24-én levélben számolt be Mikulka Katalinnak. Írása szerint édesanyja azért nem volt a Pajtás fedélzetén, mert férjével éppen rokonlátogatáson voltak Kelet-Magyarországon, s csak pár nappal később tért haza Veszprémbe.

372 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

373 Uo.

374 Uo.

Ferenczyné Csernus Irén még ötvennyolc évet élt a baleset után, de soha nem volt képes teljesen megszabadulni a demónaitól. Úgy tűnik, a legmélyebben az a tudat viselhette meg, hogy a család az ő javaslatának megfelelően választotta a Cuha-völgy helyett Balatonfüredet – negyvenöt évvel később visszaemlékezve ezt a momentumot külön kihangsúlyozta.³⁷⁵ Füredre évekig nem ment, s bár férje oldalán még ült vitorláhajón, motoros hajóval hosszú ideig nem tudott utazni.³⁷⁶

A rendszerváltásig persze családtagjain kívül nem sokan faggták arról a végzetes napról a Pajtáson. Unokaöccsének, ha kérdezte, kurta válaszokat adott.³⁷⁷ Az évszázad végén, 1999-ben sok túlélőhöz hasonlóan ő is kapott meghívót a baleset negyvenötödik évfordulóján tartott megemlékezésre, erre azonban nem ment el – unokaöccse, az ekkor már meglett férfikorú Fábíán Péter szerint talán azért, mert félt, hogy ott esetleg rosszul lenne. Ugyanígy a következő években is hiába várták a megemlékezéseken, 2012-ben bekövetkezett haláláig egyszer sem jelent meg ezeken.³⁷⁸

A mentésben részt vevő vitorlások közül sokakat – ha nem is mindenkit – júliusban parlamenti kitüntetésben részesítettek. Erre azonban a nyilvánosság kizárásával került sor, így noha ezek a papírok féltett családi relikviákká lettek, az ezredfordulóig nem igazán kerültek elő.

A hajó kapitányát, Heisz Pált és kormányosát, Steiner Jánost még a baleset napján letartóztatták „foglalkozási körében elkövetett, emberéletet követelő gondatlan veszélyeztetés” vádjával. Ezt

375 Ferenczy Zoltánné szóbeli visszaemlékezése. Lejegyezte Simonné Zákonyi Tünde, 1999.

376 Uo.

377 Fábíán Péter levele Mikulka Katalinhoz. Kelt: 2016. július 24.

378 Uo.

követően nyolc hónapon keresztül vizsgálati fogságban voltak – azonban nem a rendőrség, hanem az Államvédelmi Hatóság tartotta fogva és hallgatta ki őket.³⁷⁹ A vizsgálati fogság története igencsak érdekes lenne, amennyiben valóban tudni szeretnénk, mi is történt abban a végzetes fél órában, illetve hogy mi okozhatta valójában a balesetet. Ezt azonban megnehezíti, hogy a dossziét, amelyben a részleteket rögzítették, röviddel Heisz Pál szabadon bocsátását követően bezúzták.³⁸⁰ Az ÁVH szemmel láthatólag semmit nem bízott a véletlenre. A két férfit 1954 június és 1955. február 22. között végig az ÁVH tartotta fogva, közben egyszer sem adták át őket semmilyen más rendőri szervnek,³⁸¹ ami kizárta, hogy másik vizsgálati dosszié is nyílt volna. Ez vélhetően nagyon is megfelelt az Államvédelmi Hatóság szándékainak, hiszen emberei szinte már a borulás pillanatától éberen ügyködtek azon, nehogy az ügy kiszivároghasson. A kapitány felesége a vizsgálati fogság során számos beadványt írt, igyekezett kijárni férje számára a szabadulást, sőt esetleg a teljes felmentést.³⁸²

Bírósági perét titokban, a sajtó kizárásával folytatták le, s bár nem mentették fel, a legfelsőbb bíróság nyolc hónapra büntette, amibe beleszámította a vizsgálati fogságban eltöltött időt, ami pontosan nyolc hónap volt.³⁸³ Noha családja a bírósági tárgyalás szá-

379 ÁBTL 3.1.9. Veszprém megyei vizsgálati napló, 250–251. név (Heisz Pál és Steiner János)

380 A vizsgálati dosszié száma a megyei vizsgálati napló bejegyzése szerint V-124633, azonban ez 2018-ig nem került be az ÁBTL irattárába. Sonnevend Gergelynek, a levéltár tudományos munkatársának határozott állítása szerint az iratot a hatvanas években megsemmisítették.

381 ÁBTL 3.1.9. Veszprém megyei vizsgálati napló.

382 Dr. Zákonyi Ferenc levele Heisz Pálnéhoz. Kelt: 1984. november 12.

383 Uo.

mós iratát megkaphatta, az ítéletet valószínűleg nem adták ki nekik. Heisz Pálné a nyolcvanas években Zákonyi Ferencnek írott levelében ezt azzal indokolta, hogy „az ügyvédi munkaközösségnél maradhatott”,³⁸⁴ bár valószínűleg ilyen irat nem is készült, és az ítélet csak szóban hangzott el.

A kapitány szempontjából ez az ítélet egyáltalán nem tekinthető kedvezőnek, sőt éppenséggel indokolatlanul kegyetlennek is nevezhetjük. Ha ugyanis ténylegesen felelős lett volna a hajó katasztrófájáért, és ezáltal elmarasztható halált okozó gondatlan veszélyeztetésben, nem úszhatta volna meg nyolchavi fegyházzal. Felmentésének egyik oka éppen az volt, hogy ő maga a baleset előtt többször is figyelmeztette a MAHART Balatoni részlegének vezetőit, hogy a Pajtás instabil, és előbb-utóbb balesetet szenvedhet. Tiltakozásait azonban lesöpörték az asztalról. Ugyancsak nem tekinthető felelősnek azért, hogy túl sok utast vett fel a hajójára: a MAHART korabeli előírásai szerint az utasszámról a hajó üzemeltetője, nem pedig a kapitánya dönthetett. Lényegében a Pajtás személyzete ugyanolyan szenvedő alanya volt a helyzetnek, mint bármely utas, a különbség legfeljebb annyi, hogy ők sejtették: időzített bombán ülnek.

A bírósági ítélet azonban nem felmentés volt, hanem olyan rövidségű fegyházbüntetés, amely lehetővé tette az azonnali szabadon bocsátást. Ez Heisz számára pályája végét jelentette, és soha többé nem vezethetett motoros vagy gőzhajót, jóllehet rutinos és tapasztalt balatoni kapitány volt. Bár a MAHART nem bocsátotta el, élete végéig csak utasként tartózkodhatott hajó fedélzetén.

384 Heisz Pálné válaszlevele dr. Zákonyi Ferenc 1984. november 12-én kelt levelére. Keltezés nélkül.

A Pajtásról egészen sokáig nem lehetett nyilvánosan beszélni, sőt 1961-ben, hét évvel a balesetet követően Heisz Pál és Steiner János vastag vizsgálati dossziéját az ÁVH utódszerve bezúzta, így az elvégzett műszaki vizsgálatok és a felvett vallomások hozzáférhetetlenné váltak az utókor számára. 1979-ben, a huszonötödik évfordulón a *Népszabadság*ban jelent meg egy cikk az 1954-es balesetről, de valójában csak a kilencvenes évektől vált ismét a közbeszéd részévé. 1999-ben a felborulás helyszínétől nem messze, a balatonfüredi Tagore sétány végében emlékművet állítottak az áldozatoknak.

A Pajtás katasztrófáját emberi mulasztás okozta, azonban a legtöbb halálos áldozat még így is megmenthető lett volna, ha az ÁVH és a vízrendőrség ezekben a végzetes órákban a propagandaszempontok helyett a vízbe esettek mentésével foglalkozik. Mivel a vízrendőrség korabeli telephelye a baleset helyszínétől mindössze három-négyszáz méterre volt, motorcsónakkal akár pillanatokon belül megkezdhatték volna a mentést, és a huszonhárom halott legtöbbje valószínűleg túlélhette volna ezt a napot. Persze az utasszállító hajó felborulása így is emlékezetes és szörnyű eset lett volna – de hogy ilyen katasztrófálisan végződött, az csakis a hatóságok inkompetenciáján múlt.

A Reisebüro der DDR besúgói

IM „Rudolf”, a Stasi nem hivatalos munkatársa

A Reisebüro der DDR [NDK Utazási Iroda] első balatoni képvislete 1964-ben nyílt meg Balatonföldváron. Ez az iroda is szezonális jelleggel működött, munkájára csak abban a májustól októberig terjedő időszakban volt szükség, amikor keletnémet turisták Magyarországra érkezhettek.³⁸⁵ A képviselet élére szakembert neveztek ki, aki emellett IM „Rudolf” fedőnéven a Stasi nem hivatalos munkatársa (Inoffizieller Mitarbeiter) is volt: „Egész magyarországi tartózkodása idején állandó kapcsolatban álltunk vele – írta a Stasi 1964-es évértékelője –, amit feladatkörének megfelelően jól ki is használtunk.”³⁸⁶ Ez a feladatkör abból állt, hogy meg kellett figyelnie a keletnémet utasok magyarországi viselkedését, és jelentenie a nyugatiakkal való kapcsolatfelvételeiket, amennyiben ezekről értesült. Ezenkívül legfőbb dolga neki is a szökési kísérletek előzetes leleplezése volt.³⁸⁷

Pozíciója természetesen indokoltá tette informátori alkalmazását, hiszen az utazási iroda embereként munkaköréhez tar-

385 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 22–24. o.

386 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 23. o.

387 Uo.

tozott, hogy összeköttetésben álljon a Magyarországra beutazó NDK polgárokkal, ráadásul ekkor még a Reisebüro der DDR nem rendelkezett a térségben kirendeltséggel. Az informátor emellett állandó kapcsolatot tartott fenn azokkal a magyar idegenvezetőkkel és egyéb idegenforgalmi szereplőkkel (többek közt az IBUSZ-szal), akik a Balaton környékén dolgoztak.

Első, 1964-es szezonja során „Rudolf” munkáját fölöttébb eredményesnek értékelték. Összesen hat olyan keletnémet polgárt vettek őrizetbe a feljelentése alapján, akik szökést terveztek, emellett „említést tett egy sor kelet- és nyugatnémet állampolgárok közötti összejövetelről”. Ráadásul „a magyar állambiztonsági szervek és az IBUSZ nevű magyar utazási iroda is jónak minősítették a teljesítményét”.³⁸⁸

„Rudolf” együttműködését a keletnémet utascsoportok vezetőivel már korántsem látták ennyire pozitívan: a Stasi elemzője úgy vélte, hogy ezek teljesítménye fölöttébb ingadozó, mi több, „még a magyar elvtársak is kifejezésre juttatták, hogy voltak olyan utaskísérőink, akik negatívan léptek fel, és a magyar elvtársak operatív intézkedéseit részben éppen ők nehezítették meg”.³⁸⁹ Bár elméletileg feladatuk lett volna, hogy minden eltűnt utasukról azonnal jelentést tegyenek a Reisebüro der DDR állandó képviselőjénél és az idegenrendészethnél, illetve az NDK magyarországi nagykövetségének konzuljánál, ezt nemegyszer elhalasztották.³⁹⁰

De a keletnémet csoportvezetőknek egyébként is problémát jelentett, hogy nagyon nehezen tudtak kommunikálni az utasaikkal,

388 Uo.

389 Uo.

390 Ennek oka részben az volt, hogy az eltűnt utasért magát az idegenvezetőt is felelősség terhelte. Ezért sokszor először maga próbálta megoldani az ügyet, az adminisztratív problémák kizárásával.

akik tisztában voltak vele, hogy ezek az emberek a Stasi szemeként és füleiként funkcionálnak. Ez még egy magyar idegenforgalmi szakembernek is feltűnt, akit a magyar állambiztonság ügynökként alkalmazott: „Az NDK-csoportok vezetői és résztvevői között rossz a viszony” – jelentette.³⁹¹

„Rudolf” persze igyekezett minél szorosabb kontroll alatt tartani a balatoni NDK-s csoportok vezetőit. Például utasította őket, hogy az eltűnéseket tizenkét órán belül jelentsék, ami azonban az elemzők szerint nem volt elégséges: „A Balaton földrajzi elhelyezkedése miatt, mivel a tó a nyugati országhatártól kb. 120 km-re fekszik, ez az idő elegendő a szökés végrehajtására”.³⁹² (Ami igaz is, ugyanis a Balatontól a hatvanas évek közlekedési viszonyai közepette a határt két-három óra alatt el lehetett érni.) Emellett a Stasi jelentései alapján tudjuk, hogy „Rudolf” arra is javaslatot tett a szervezetnek, hogy „a csoportvezetők adjanak át az utazási iroda képviselőjének egy listát a turistacsoportok összetételéről, amit kimondottan az operatív tisztek [azaz a Stasi balatoni operatív tisztjei] számára készítsenek”.³⁹³ A Stasi csak azokkal a csoportvezetőkkel volt maradéktalanul elégedett, akik a fegyveres erők tagjai vagy Stasi-informátorok voltak.³⁹⁴ Ez egyben azt is jelentette, hogy a következő években törekedtek arra, hogy minél több ilyen csoportvezetőt alkalmazzanak.³⁹⁵

„Rudolf” munkájával szemben mindössze annyi kifogást emeltek, hogy informátori tevékenysége miatt utazási irodavezetői tennivalóit eleinte kissé elhanyagolta, ámbar „megfelelő irányítás

391 ÁBTl 3.1.2. M-40175 „Balatoni”, 142. o.

392 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 24. o.

393 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 28. o.

394 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 25. o.

395 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 28. o.

mellett ezt a gyengeségét igen rövid idő alatt legyőzte”.³⁹⁶ Az 1964-es szezon másik negatív tapasztalata az volt, hogy mivel az utazási iroda kirendeltsége Balatonföldváron működött, „Rudolf” nem állt napi kapcsolatban a Stasi operatív tisztjével, akit viszont Siófokon helyeztek el.³⁹⁷

Ezt a következő évben korrigálták, s a kihelyezett iroda székhelyét áttették Siófokra.³⁹⁸ Ez természetesen azt jelentette, hogy „Rudolf” ügynök szükség esetén gyorsan meg tudta szervezni a találkozót a Stasi siófoki operatív tisztjével, ami a Stasi szóhasználatával élve „pozitívan befolyásolta az operatív műveletek kivitelezését”.³⁹⁹

Noha „Rudolf” ügynök tevékenységét 1965-ben is alapvetően pozitívan értékelték, 1964-gyel szemben éppen ellentétes kritikát fogalmaztak meg róla: „Míg az előző évben informátori munkáját túlságosan is előtérbe helyezte, és irodavezetői tevékenységét elhanyagolta, idén ez fordítva történt. Ezt a körülményt megbeszélés tárgyává tettük, és ettől fogva helyreállt a megfelelő arány.”⁴⁰⁰

A Stasi tehát nagyon is rövid pórázon igyekezett tartani balatoni informátorát, amire minden okuk meg is volt: 1965-ben is öt keletnémet polgárt sikerült szökési szándék miatt feljelentenie, emellett számos kelet- és nyugatnémetek közti találkozást is jelentett, ami persze igen értékes ügynökké avatta a Stasi szemében.⁴⁰¹

396 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 23. o.

397 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 47. o.

398 A továbbiakban a Reisebüro der DDR újabb kihelyezett balatoni irodáit nyomban ott nyitották meg, ahol a Stasi operatív tisztje is szállást kapott. Mindezt a magyar állambiztonság szémszögéből korábban már említettem.

399 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 47. o.

400 Uo.

401 Uo.

Ebben az évben egyébként éppen a „Rudolf” szerzett pozitív tapasztalatok alapján kezdték meg egy második, „Gottfried” fedőnévű ügynök foglalkoztatását a Reisebüro der DDR budapesti kirendeltségén, aki ugyanilyen eredményes tevékenységet folytatott.⁴⁰²

A csoportvezetők tevékenységét 1965-ben sem ítélték meg sokkal pozitívabban: úgy gondolták, sokuk túlkoros, vagy, mivel csak egyszeri alkalomra teszik meg csoportvezetővé, nem látja el kellő lelkesedéssel a feladatát. Máskor azt kifogásolták, hogy csak kevés esetben csatlakozott párttag a csoporthoz, holott „a csoportvezetőnek az is a feladatai közé tartozna, hogy a csoportján belül pártcsapatot képezzen”.⁴⁰³ Az utasok eltűnése továbbra is olyan komoly problémaként jelentkezett, hogy felmerült: minden olyan csoportvezetőnél, aki egyben a Stasi informátora is, az NDK-ból való elindulása előtt ellenőrizni kell, hogy megvan-e neki a magyarországi operatív tisztek telefonos elérhetősége.⁴⁰⁴

1965-ben „Rudolf” ügynöknél azért felmerült egy probléma, amit a Stasi kellően komolynak érzett: „Néhány esetben – írta róla a jelentés – az IM nem járt el helyesen, amikor önállóan, anélkül, hogy a munkatársunkkal egyeztetett volna, utasoknak engedélyezte, hogy eltávozzanak a csoportjuktól, hogy személyes ügyeiket stb. a vízumukban megadott területen kívül⁴⁰⁵ elintézzék. Erről a problémáról ugyancsak beszéltünk vele.”⁴⁰⁶ Ennek ellenére

402 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 48. o.

403 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 48–49. o.

404 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 51. o.

405 A vízumban ugyanis mindig meg volt adva, hogy az utas a célország mely területein mozoghat.

406 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 47. o.

az 1965-ös kiértékelés végén a Stasi javasolta „Rudolf” ismételt bevetését.⁴⁰⁷

Erre már csak azért is érdemesnek tarthatták, mert „Rudolf”, aki 1966-ban már harmadik alkalommal dolgozott Magyarországon, „jól ismerte a Balaton struktúráját, az NDK-csoportok mellé kinevezett magyar tolmácsok nagy része pedig személyes ismerőse volt”.⁴⁰⁸ Az előző évekhez hasonlóan ekkor is sikeresen buktatott le szökevénygyanús személyeket, így a Stasi dicsérőleg nyilatkozott „fegyelméről és ügyszeretetről”.⁴⁰⁹ Mindamelllett a következő, 1967-es év lett utolsó magyarországi bevetése, ugyanis áthelyezték az NDK budapesti konzulátusára.⁴¹⁰ Azért kapott még egy utolsó, testhezálló feladatot: a nyugatnémet Touropa utazási iroda magyarországi képviselőjének operatív ellenőrzését.⁴¹¹

Ráadásul ebben az évben nemcsak ő, hanem az utaskísérők is kiérdemelték a Stasi dicséretét: „Jobb emberanyag gyűlt össze, mint az előző években.”⁴¹² Életkorukkal is meg voltak elégedve, miként azzal is, hogy a fegyveres testületek elegendő számú embere volt a soraikban.⁴¹³ Örömmel üdvözölték azt aényt, hogy sokakat már annak alapján sikerült őrizetbe venni, hogy Magyarország felé utazva gyanússá váltak a csoportvezetőnek.⁴¹⁴ Felmerült az is,

407 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 48. o.

408 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 74. o.

409 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 75. o.

410 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 105. o.

411 Uo.

412 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 76. o.

413 Ezt még az előző évben javasolták, amikor előírták, hogy a csoportvezetők között legalább 25% legyen ezeknek az embereknek az aránya [BStU MfS-HA XX Nr.8780, 51. o.]

414 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 79–80. o.

hogy a csoportkísérők között „kívánatos lenne több osztálytudatos munkást vizsgoltatni”, mivel „a gyakorlat azt mutatja, hogy ezek feladatukat gyakran jobban és körültekintőbben látják el, mint a közigazgatásból vagy az egyeteméről stb. jövő elvtársak. Utóbbiaknál gyakran észlelhető a fensőbbségesség tendenciája. Mit is mondhat nekünk az utazási iroda állandó képviselője? – jelentik ki például. Ez a viselkedés természetesen a biztonsági kérdésekre is kihat.”⁴¹⁵

Az 1967-es szezonnal persze a munka nem ért véget, a Stasi továbbra is nagyjából ebben a szellemiségben folytatta tevékenységét, ahogy „Rudolf” ügynök helyére is új ember került, akinek roppant fantáziadúsan a „Ludolf” fedőnevet adták. Mindenesetre „Rudolf” működése jól mutatja ennek a ténykedésnek a menetét és elvárásait.

415 BStU MfS-HA XX Nr.8780, 76. o.

Az utazó ügynök

A „Barna” fedőnevű ügynök

A „Barna” fedőnevű, „hazafias alapon”⁴¹⁶ beszervezett ügynök 1963-ban, igen lelkesen így jellemezte későbbi fő működési területét, Balatonfüredet, amely egyben lakóhelye is volt: „Részegek és józanok, becsületesen dolgozók és spekuláló maszekok, élni vágyók és rózsafüzért morzsolók, megbújt reakciós, lepasszolt elemek kaleidoszkópja ez a világhírű tó vidéke. Elegáns villák csöndesen húzódnak meg a szőlőtáblák között, legtöbbjük még a Horthy-rendszer bukása után idemenekült tulajdonosok otthona. Magas rangú katonatisztek, jegyzők, méltóságos urak többszintes villái, melyek a szezonban értékesített felsrófolt szobaárrakkal jól jövedelmező hasznot hajtanak azoknak, akik világeletükben jól éltek és ma is élnek...”⁴¹⁷

Egyik legelső jellemzésében tartótisztje így írt róla: „»Barna« fn. ügynökjelöltünk 1942–43–44-ben állandóan Hitler-Jugend-egyenruhában járt, és rendszeresen látogatta a legtöbb kerületi Volksbund-székházat. Jelenleg Balatonfüreden a Szívkórház gépkocsi-

vezetője, korábban a Veszprém megyei KÖZÉRT Központ gépkocsivezetője volt, több mint 10 éve járja a Balaton környékét, és igen kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezik. Kapcsolatai vannak jóformán valamennyi ellenséges terület felé.

Nevezettel a kapcsolatot múlt héten vettük fel Balatonfüreden. Egyelőre személyes tanulmányozását folytatjuk, ezzel egy időben feladatokkal látjuk el. Jó a hozzánk való viszonya, szívesen a rendelkezésünkre áll, és úgy néz ki, hogy kívánságunknak megfelelően a körülményektől függően bármilyen feladatot elvállal, nem keres kibúvókat. Jóvá akarja tenni ifjúkori Volksbund-tevékenységét, nősülni akar. Kijelenti, egyetért társadalmi rendszerünkkel, és kötelessége, hogy azt támogassa.”⁴¹⁸

„Barna” amiatt is tűnt alkalmasnak ügynöki feladatokra, mert sofőrként meglehetősen sokat utazott a Balaton környékén, de Budapestre és Nyugat-Magyarországra is járt. Ráadásul kifejezetten lelkesnek tűnt. Közvetlenül beszervezése után, amint láttuk, máris lesújtó kritikát közölt Balatonfüredről, ahol szerinte a becsületes dolgozók mellett „spekuláló maszekok”, egykori „méltóságos urak” és egyéb deklasszált elemek is szép számmal megtalálhatók, akik továbbra is kellemesen élik világukat. Sőt részletesen ki is fejtette, hogy kik ezek a személyek.⁴¹⁹ Jól látszott, hogy „Barna” nemcsak nagyszerűen elsajátította az új rendszer által beszélt nyelvet, hanem kiválóan ismeri a játékszabályokat, és ezek szerint is akar játszani. Ráadásul ugyanez az ember jól kijött a „deklasszált elemekkel” is, így alkalmasnak tűnt a megfigyelésükre. Az állambiztonságiak valójában szinte nagyítóval keresték a hozzá hasonlókat,

416 Az állambiztonság zsargonjában ez a különösebb kényszer nélküli beszervezést jelentette.

417 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. március 7-i jelentés.

418 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. március 11-i jelentés megjegyzése.

419 Uo.

ráadásul jelentései alapján úgy látszik, az ügynök kifejezetten élvezte is a munkáját.

Feladata főleg a füredi ellenséges elemek megfigyelése volt. Mivel ezek az emberek maguk közül valónak tekinthették, nyíltan és bizalommal beszéltek előtte. A maga részéről nagy lelkesedéssel és ügybuzgalommal jelentett az állambiztonság felé, alaposan beszározva ezeket az ismerőseit.

„L. P. maszek fuvaros – írta egyik ismerőséről – balatonfüredi lakos és R. F. csapos az Arany Csillag Szálló alkalmazottja. Két személy még, nevüket, körülményüket most kutatom. Az elmúlt héten az egyik balatonfüredi pincében német katonanótákat énekeltek.”⁴²⁰

Az efféle feljelentések mellett kifejezetten részletes jelentéseket küldött az ellenzéki barátai által elmondottokról. Ők pedig sokat panaszkodtak az aktuális problémákra: „A hosszú tél és az árvíz okozta károkkal kapcsolatban kifejtette – írta egyik tipikus jelentésében –, hogy sok közút megrongálódott, és most újra kellett építeni. Szerinte azért, mert a dolgozók ellopták az alapanyagot. Így van ez nálunk mindennel, mondotta. Sok a selejtmunka, kevés a jövedelem, mindenki úgy pótol, ahogy tud. A mezőgazdaság könnyebben tudna megbirkózni a nehézségekkel, ha egyéni volna. Mert hát, tette fel a kérdést, kit serkent az a pár forintos munkaegység, hiszen a kukoricatörést, a szőlő metszését is a diákokkal végeztetik.”⁴²¹

E jelentésekben rendre előkerül a nagypolitika is. Bár „Barna” jelentései szerint egy ponton az összes ismerőse kijelentette, hogy torkig van a politikával, azért csak kifejtették – meglehetősen

rendszerellenes – nézeteiket. Például ugyanebben a jelentésben áll: „Megemlítette még, kár az oroszoknak segíteni a színes bőruket, mert azok egyszer majd a fehér faj ellen fognak fordulni, és legyőzik őket. Továbbiakban hibáztatta Amerikát, hogy ilyen sokáig várt, és hagyta megerősödni az oroszokat.”⁴²²

Felemlgették neki egyéni sérelmeiket is, például egy bizonyos W. M., egykori terménykereskedő, akivel együtt dolgozott a Szív-kórháznál. Ez a W. M. újra meg újra felpanaszolta, hogy 1952-ben mindenét elvették, majd 1956-ban letartóztatták és megkínozták. „Úgy megverték, összetörtek – idézte „Barna” egy beszélgetésüket –, hogy 6 liter vért kellett pótolni, hogy megmentsenek. Zamárdiban volt egy VB-titkár a tanácsházán, K. A-nak hívták, azelőtt községi jegyző volt Szigetváron. Azt mondta, mikor vérbe fagyva feküdtem, hogy állatok ezek, és hozta a vizet, hogy felmosson.”⁴²³

Róla egyébként „Barna” kifejezetten gyakran jelentett, ez az állambiztonságot főleg K. A. egyes kijelentései miatt érdekelte, mint például: „Szeretne már pihenni, vagy felrobbantani az egész világot. Panaszosan mondotta, hogy német testvérei nem jönnek már többet ide. Megismételte korábbi szavait, miszerint őt földönfutóvá tették, mindenét elvették, kifosztották. Somogy megyében gyönyörű boltja volt, kereskedett állatokkal, terménnyel. 1956-ban is alaposan elintézték. Időnként törni-zúzni szeretne mérgében.”⁴²⁴

„Egy utcai találkozás alkalmával egy pár mondatban a következőket mondotta R. L. balatonfüredi lakos: pár nap múlva megkapom a behívót, és utánam az özönvíz. Úgysem volt sok értelme

420 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. március 29-i jelentés.

421 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. április 19-i jelentés.

422 Uo.

423 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. október 10-i jelentés.

424 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1964. július 6-i jelentés.

annak az úgynevezett civil életnek. A hajógyári melósok sohasem vettek be maguk közé, mert érezték a felsőbbrendűségem. Éreztették velem, hogy az én apám igazgató. Pedig hát itt az apám. 1965-ben eljár előadásokra, ismerkedik újfent Marx és Lenin tanaival, szívja magába az ideológiát. Az az érdekes, hogy szűk családi körben is olyan kommunista beállítottságról tesz tanúbizonyságot, hogy az meglepő. Ő tudja, miért. Engem nem érdekel ez az egész. Leszolgálok a katonaidómet, és utána jön az útlevélkérelem, aztán irány Nyugat. Nem tudok én itt élni. Ez nem nekem való. Egyáltalán, miért nem engedi meg a kormány azoknak, akiknek nem kell a rendszer, hogy elmehessenek? Rejtély! Én gondoltam arra, hogy esetleg kérem magam a határőrséghez, a nyugati határra persze, és lelépek. Ez azonban nem fog menni. Annál is inkább, mert valaki a rendőrségnek bejelentette, hogy milyen beállítottságú vagyok. Hogy engem valaki feljelentett, azt onnan tudom, hogy valaki közölte ezt velem.”⁴²⁵

„Barna” tartótisztje nyomban intézkedett, hogy „a fenti személy szándékairól” értesíteni kell a katonai elhárítás tisztjét, valamint a KEOKH-ot is, hogy útlevélkérelmét megakadályozzák.⁴²⁶ De „Barnát” nem csak ilyen jellegű feladat körben alkalmazták. 1963 végén, mivel jól beszélt németül, bevették egy „Sírások” fedőnevű ügybe. Ez a gyászos ügyjelzés arra vonatkozott, hogy egy kasseli (NSZK) társaság igyekezett felkutatni a második világháború alatt Európában elesett német katonák sírhelyeit. „Barna” irányított levelezésbe kezdett a nyugatnémet egyesülettel, ami azt jelentette, hogy a leveleiket be kellett mutatnia állambiztonsági tartótisztjének, míg saját válaszleveleit a hatóság fogalmazta, vagy

legalábbis megadták az irányelveket a válaszhoz. A jelek szerint mindkét oldal elégedett volt vele: „Bevezetése az eddigiek szerint eredményesnek mondható – értékelte »Barnát« a tartótisztje. – A kasseli szerv megbízik benne, sőt jutalomban is részesítette.”⁴²⁷

Vajon mit remélhetett az állambiztonság ettől a művelettől? A kasseli szervezet elsősorban kegyeleti céllal kutatta a sírokat, hogy az élő rokonok végre megtudhassák, mi történt eltűnt szeretteikkel, ennek nem sok köze lehetett a kémkedéshez. A levelezés 1964 nyarán megritkult, majd elhalt. Októberben „Barna” észrevett két kasseli rendszámú autót az Arany Csillag Szálló előtt, amelyekről sikerült kiderítenie, hogy tulajdonosaik sem a hotelben, sem egyéb füredi szálláshelyen nem szálltak meg. Érdemes belegondolni, mennyi munkájába kerülhetett neki ezt az információt megszereznie – ebből is látszik kivételes ügybuzgalma.⁴²⁸

Ugyanez a buzgalom mutatkozott meg egy budapesti útjáról szóló jelentésében is: „Délután B.füred felé többször elkerültem egy ezüstös-szürke színű Volkswagen gyártmányú, bécsi (W) rendszámú személygépkocsit, amely valószínűleg motorhiba miatt állt meg. Litér térségében a 8-as számú úton, ahol szakaszonként a megállni tilos tábla van kitéve, szintén megállt, és vezetője, egy magas, 35 év körüli férfi erősen figyelte a gyakorlatozó szovjet tanokat. Majd a gépkocsi elkerült, és Veszprém irányába távozott. Ugyanezt a gépkocsit láttam körülbelül 4–5 nap múlva. Állami személygépkocsival mentem Győrbe, az eplényi vasútállomás előtt az úthajlatban állt a padkán, és egy objektum irányában fényképezett a fenti személy olyanformán, hogy a gépház tető nyitva volt, és annak fedezete mögött állt. [...] Napokon keresztül keres-

425 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1965. november 9-i jelentés.

426 Uo.

427 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 112–113. o.

428 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1964. október 31-i jelentés.

tem a gépkocsit a balatoni fürdőhelyeken, többé azonban már nem láttam.”⁴²⁹

Egy másik esetben szinte véletlenül fedezett fel egy kémkedés-gyanús esetet. 1963 júliusában felesége a Kedves Cukrászdában dolgozott pincérnőként, és egy német házaspár kiszolgálása során férje segítségét kérte, ő maga ugyanis nem beszélt németül. A házaspár meginvitálta „Barnát” az asztalukhoz, barátságosan elbeszélgettek, amíg meg nem érkezett a férfi, akire vártak: egy állítólagos veszprémi újságíró. Erről az újságíróról egyébként később elmondták, hogy öt éve leveleztek, és csak pár nappal korábban találkoztak egy győri szálloda előtt.

Két nappal később Tihanyban „Barna” összejött a német házaspárral, ekkor együtt vacsoráztak, és barátságosan elbeszélgettek. Az ügynök jelentésében hozta a formáját, amennyiben sikerült felhívnia a figyelmet gyanús körülményekre: „A német férfi sűrűn fényképezett, rengeteg képet csináltak, és többek között érdeklődtek, hogy milyen épület van. Budapesten a Margit híd pesti hídfőjénél. Egy nagy fehér épület. Sok nyugati gyártmányú gépkocsi volt ott. Mercedes, stb., csaknem mind BA-s rendszámmal ellátva. Kb. két óra múlva felajánlották, hogy hazavisznek gépkocsival Füredre. Egy Opel gyártmányú Caravan Combi típusú kocsijuk volt. Csodálkoztam, hogy hogyan fér fel egy ekkora autó egy dunai hajóra, de a csoportról, amellyel állítólag jöttek, több szó nem esett.”⁴³⁰

Az állambiztonság természetesen ráharapott az ügyre. Minden gyanúsnak tűnt, főleg a veszprémi újságíróval fennálló kapcsolat. „Miután ismeri a címüket, a hálózaton keresztül megpróbálunk

levelezni nevezettekkel” – írta megjegyzésében „Barna” tartótisztje.⁴³¹ „Barna” ugyan elkérte a német család címét, de valószínűleg elveszíthette, mert pár héttel később, amikor Veszprémben véletlenül összetalálkozott az újságíróval, el kellett tőle kérnie. Ennek kapcsán egyébként őt is alaposan kizserkesztette: „Zavarban volt, miután életében akkor látott először a cukrászdában, de hamar eszébe jutott a német házaspár címe, és közölte, majd gyorsan távozott. Nézése barátságtalan volt és kutató, öltözéke ugyanaz.”⁴³²

A német házaspár megfigyelése nem sikerült: levelére kedvesen visszaírtak, megköszönték a kellemes estét, újévkor küldtek egy naptárat, de aztán nem jelentkeztek többé.⁴³³ Barna az állambiztonság lelkes ügynökeként egészen 1969-ig végezte áldásos tevékenységét. Bár aktája végén az a megjegyzés áll, hogy „üggyelzésben nem vett részt”, határozottan sok embernek ártott, ráadásul mindezt többnyire nagyon is tudatosan, sőt rosszindulatúan tette.

431 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. július 24-i jelentés kiértékelése.

432 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1964. október 31-i jelentés.

433 Uo.

429 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1964. augusztus 7-i jelentés.

430 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1963. július 24-i jelentés.

A mecénás

Lipták Gábor író megfigyelése Balatonfüreden

Lipták Gábor író az ötvenes-hatvanas évek Balatonfüredének jellegzetes figurája volt. Barátságos, kedélyes öregúrként emlékeznek rá, aki szerette a művészeteket, élvezte a művelt emberek társaságát, ezért sok művészt, író-t invitált meg füredi villájába, ahol egy pohár bor mellett szívesen elbeszélgetett velük. Számos külföldi barátja is volt, akiket szintén saját szakállára szállásolt el. Bár súlyosan beteg lába miatt sántított, szívesen utazott, szerette a szépet. A hatvanas évek elején veszélyes személyként titkos nyomozás indult ellene.⁴³⁴

Lipták Gábor füredi története még a második világháború utolsó éveiben kezdődött, abban az időben érkezett ide Tolna megyéből. A háború végén Balatonfüreden bujkált, hogy ne kelljen bevonulnia katonának. Bár a későbbiekben ezt többféleképpen is magyarázták, az akkor már rendkívül rossz katonai helyzet mellett ez a döntés nagyon is észszerűnek látszik. A háború utolsó szakaszában, amikor Füred már szovjet megszállás alatt állt, Lipták meglehetősen aktívnak bizonyult, ami sok pletykára adott okot: egyrészt villája, másrészt a megszálló szovjetekkel, illetve az új bal-

oldali hatalommal való jó kapcsolata miatt nem kevés irigye akadt. Többek közt róla mondta egy füredi mókamester azt viccet, miszerint „a nyilas olyan, mint a dinnye: amikor feldobják, zöld, ha leesik, vörös”.⁴³⁵ Ő maga háború alatti tevékenységéről pár évvel később a következőket mondta: „Fasiszta pribékek a feleségem összes élő hozzátartozóját elhurcolták, fivérem halálát nekik köszönhetem, magam hét hónapig bujkáltam Balatonfüreden kikézbessített behívóval, hogy a Horthy-hadseregben szolgálnom ne kelljen. A felszabadulás után életre hívója voltam a balatonfüredi szociáldemokrata pártnak, melyhez kapcsolataim hosszú évekre nyúlnak vissza.”⁴³⁶

Miután a szovjet csapatok 1945. március 23-án megérkeztek Füredre, Lipták Gábor feje fölül elmúlt a közvetlen életveszély, amely egyrészt behívója, másrészt zsidó származású felesége miatt addig fenyegette. Gyorsan megtalálta a hangot a szovjet megszállókkal, így az új átmeneti hatalomban is részt kapott: szerepet vállalt az ideiglenes polgárőrségben, illetve az új rendőrség helyi szintű megszervezésében.

Ami Lipták háború előtti és alatti életét illeti, arról sok mende-monda keringett. Annyi bizonyos, hogy 1912-ben Budapesten született, apja dr. Lipták Pál építésszámológép-tervező volt, aki 1908-ban egy kis műhelyt, majd egy nevét viselő építési és vasipari részvényt-

435 Családi legenda alapján. Egyébiránt az ilyen homályos pletykákon túl semmi nem bizonyítja, hogy Lipták Gábor szimpatizált a nyilasokkal, nemhogy a nyilaskeresztes párt tagja lett volna. A pletyka alapja részben az 1945. március 23. utáni magatartása lehetett, valamint az, hogy sok nyilas pártszolgálatos *tényleg* a katonai szolgálat alól próbált kibújni. Egyébként megjegyzendő, hogy a vicc gyártója maga is csak a háború végén, Liptákkal nagyjából egy időben érkezett Balatonfüredre.

436 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, Lipták Gábor vallomása.

434 Lásd ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történet”.

társaságot alapított, ahonnan 1916-ban kivált és önálló vállalkozásba kezdett.⁴³⁷

Bár az apa 1926-ban, ötvenkét évesen meghalt, Lipták rendezett, sőt kimondottan jómódú családi viszonyok közt nőtt fel. Tanulmányait Budapesten végezte, befejezte a közgazdasági egyetemet, majd adminisztratív munkakörben a kereskedelemben és az agráripárban dolgozott. Fivérével együtt a Tolna megyei Furkópusztán volt birtoka, innen 1944-ben végleg távozott, vett egy villát Balatonfüreden (a mai Lipták Villát), és itt telepedett le. A házzal együtt egy kis szőlőbirtokot is vásárolt, ezt azonban 1947-ben eladta, „mivel kuláknak minősítették volna”.⁴³⁸

1948. július 25-én a Balatoni Hajózási Munkás Sport Egyesület küldötteként egy Füreden megrendezett vitorlásverseny zsűrijének az elnöke lett. Bármilyen jól hangzik is ez a cím, valószínűleg elsikkadna, ha nem került volna összetűzésbe egy rendőr őrmesterrel, aminek feljelentés és eljárás lett az eredménye.

Tulajdonképpen csak annyi történt, hogy a vitorlásverseny alatt hirtelen beborult az ég, majd délután négy órakor heves vihar tört ki, ami több vitorlást és csónakot felborított. Ezek legénységét és utasait motoros hajókkal mentették ki. A felborult hajók között volt egy kishajó, amelyet két gyerek vezetett. A két srácnak a borulást követően sikerült felmászni a jégtörőre, és onnan kiabáltak segítségért.⁴³⁹

Lipták a zsűri elnökeként felkérte az egyik motoros hajó parancsnokát, hogy fusson ki menteni a bajbajutottakat, és ugyan-

ezzel a kéréssel fordult a mólónál horgonyzó rendőrségi hajóhoz is. Itt azonban közölték vele, hogy a hajót nem mentési szolgálatra rendelték, ráadásul a slusszkulcsuk sincs meg, ezért nem tudnak kimenni. Lipták erre nagyon dühös lett, és szóváltásba keveredett a rendőrökkel. Kiabálva közölte velük, hogy slusszkulcs hiányában akár egy dróttal is el lehet indítani egy ilyen hajót, és a vita hevében – több tanú szerint – becsmérő megjegyzést tett a rendőrségre is: „Ez a demokratikus rendőrség! Mindenütt ott vannak, ahol nem kéne, de ha szükség van rájuk, akkor sehol sincsenek. Ezekről mindenki belefulladhat a vízbe. Gyönyörű egy társaság!”⁴⁴⁰

Egyébíránt a vallomások ezen a téren ellentmondanak egymásnak: a rendőrök határozottan hallani vélték, hogy Lipták a rendőrség ellen uszított, amit rajtuk kívül más nem hallott, vagy legalábbis nem tartott említésre méltónak.

A vízirendőr-őrmester, akivel vitába keveredett, feljelentette „demokrácia elleni izgatásért”. A feljelentés egyik alappillére az állítólagos izgatás volt, bár azt csak az egyik rendőr mondta róla, hogy „a jelenlévő izgatott közönség Lipták Gábor kijelentései nyomán súgva bírálta a rendőrséget”.⁴⁴¹ Mindenki más megegyezett abban, hogy az emberek a mentéssel voltak elfoglalva.

Az eljárás 1948 szeptemberében indult meg, Lipták Gábor pedig kihallgatása során igen tanulságos módon védekezett. Elismerte ugyan, hogy vitatkozott a rendőrökkel, de a többi vádat tagadta: „Egyszerű valótlanítás azonban az, hogy én a vita alatt akár

437 *Magyar Életrajzi Lexikon*, II. köt. (L–Z), Lipták Pál

438 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1, „Herczeg” fedőnevű ügynök jelentése (1955. január 6.).

439 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, Polgárdi Ferenc vallomása.

440 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, Mencselyi Sándor és Szűcs József rendőrök vallomásai.

441 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, Szűcs József rendőr vallomása.

egyetlen szóval is a rendőrségre megjegyzést tettem volna. De a legfelháborítóbb valótlanosság az, hogy a demokratikus rendőrség kifejezést a vita kapcsán akár csak egyetlen alkalommal is használtam volna. [...] Merő képtelenség ez, annál is inkább, mivel Balatonfüreden 1945-ben az első voltam, aki a demokratikus rendőrség szolgálatára jelentkezett. [...] A demokráciának én emberi szabadságomat és mindazon eszmék diadalra jutását köszönhetem, amelyekért egész életemben küzdeni érdemesnek tartottam. Ostoba képtelenség tehát, hogy én ezt a demokráciát valaha is sérteni tudtam vagy akartam volna. [...] A balatonfüredi szocdem pártban három éven át az intranzigens baloldali vonalat képviseltem, és a Magyar Kommunista Párttal való szoros együttműködést hirdettem. A szocdem párt egyesülés előtt megalakított politikai bizottságának végig a tagja voltam.⁴⁴² Az egység létrehozásában aktívan részt vettem, s mint gazdasági felelős ma is tagja vagyok a Magyar Dolgozók Pártjának. A balatonfüredi közismert reakciós nagyközönség előtt ismert vagyok intranzigens baloldali gondolkodásomról, és alig múlik el nap, hogy ennek akár a községgpolitikában, akár a magánéletben bizonyítékát ne adnám. Mindezek eleve kizárják, hogy a nekem tulajdonított és a demokratikus rendőrség ellen irányuló kijelentéseket (mely rendőrségnek egyik megalkotója voltam) megtettem volna.”⁴⁴³

A védekezés hatásosnak bizonyult, a kihallgatást vezető rendőrtiszt jelentésében leírta, hogy 1945 óta ismerte a vádlottat, aki „az államrendőrség megalakítása után is sokszor volt előzményes

ügyekben a kapitányság segítségére. Ez irányú védekezése megfelel a valóságnak.”⁴⁴⁴

1949 februárjában felmentő végzés született ebben az ügyben, amelyben a győri ügyészség ugyanakkor elmarasztalta a rendőröket: „Végveszély esetén [...] a népi rendőrség tagjának felül kell emelkednie az elmúlt rendszer átkos bürokratizmusán [...], azonnal és késedelem nélkül a legveszélyeztetettebb ponton kell teremnie, emberfeletti erővel dacolni még az elemi viharral is, menteni az emberéleket, amelynek védelme végeredményben az intézmény legfőbb célkitűzése!”⁴⁴⁵

Lipták Gábor kapcsolata a kommunista rendszerrel kezdetben tehát kifejezetten harmonikusnak tűnik. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy amikor Lipták „intranzigens baloldaliságát” hangsúlyozta, nagyon jól lehetett látni, hogy milyen lesz az elkövetkező évek politikai széljárása, és hogy az MDP immár szilárdan kezében tartja a hatalmat.

Ez a viszony az ötvenes évek során alaposan megváltozott, sőt a visszajára fordult. Hogy ennek mi volt az oka, nehéz pontosan megállapítani. Ez idő tájt kezdte el Lipták irodalmi munkásságát, 1950-től főfoglalkozása is az irodalom lett, az ötvenes években már író-műfordítónak számított. A következő időkben számos műve jelent meg, *Aranyhíd* és *Ezüsthíd* című könyveiben például balatoni meséket gyűjtött össze, ugyanakkor igyekezett egyfajta kapcsolati hálót kiépíteni a hazai irodalmi és kulturális élet nagyságaival, s ennek érdekében sokukat hívta meg magához a házába.

442 A Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt egyesüléséről van szó.

443 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, Lipták Gábor vallomása.

444 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, a kihallgatótiszt jelentése.

445 ÁBTL 3.1.9 V-62332 „Lipták Gábor és társai”, 1948.Nü.2089/1.sz. ügyirat (1949. február 25.).

Részben ez a „balatonfüredi Helikon” volt az, ami felkeltette az állambiztonság figyelmét.

A másik ok az lehetett, hogy az ötvenes évek elejétől már nem volt az MDP tagja, és az aktív politizálástól is visszavonult – olyanira, hogy egyes jellemzések szerint kifejezetten tartózkodott mindennemű politikai véleménynyilvánítástól.⁴⁴⁶ Ennek a tartózkodásnak az okát azonban másképpen is magyarázták: „Nagy műveltségű, igen csiszolt, rafinált egyén, aki mögött – véleményem szerint – még annál a látszatnál is több rejlik. Egészen valószínű, hogy Liptáknak irodalmi céljai mellett politikai céljai is vannak. A demokratikus látszatot erősen őrzi” – jellemezte egy ráállított ügynök 1960-ban.⁴⁴⁷

Lipták Gábor lába már a negyvenes évek végén is beteg volt, enyhén sántított. Ez idős korában súlyosbodott, nagyon szenvedett tőle. Mankóval járt, rendszeres gyógykezelésre szorult, részben ez lehetett az egyik oka annak, hogy ideje nagy részét villái falai között töltötte.

Az állambiztonság viszonylag kevés embert tisztelt meg a „veszélyes személy” besorolással – ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az illetőt a Magyar Népköztársaság biztonságára nézve valamilyen oknál fogva különösen veszedeelmesnek tekintették. Lipták Gábor megkapta a titulust, a hatóság ugyanis úgy gondolta, a vendéglátás ürügyén bizalmas információkhoz juthat, melyeket kémkedésre

446 Lásd ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter” – az ügynököt több alkalommal kifejezetten utasították, hogy derítse ki Lipták Gábor valódi nézeteit, de egyszerűen nem talált fogást rajta.

447 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, „Takács” fedőnevű ügynök 1960. február 22-i jelentése (a „Történész” dosszié úgynevezett operatív karton, amelyben több ügynök megfigyeléseit összegezték a megfigyelt személyről).

használhat fel. Amúgy ezeket a találkozókat a párttal szembeni hűség aláadására alkalmas terepnek is tekintették.⁴⁴⁸

„Ez a gyermektelen házaspár úgynevezett irodalmi sznobizmusban szenved – írta róluk egy ügynök 1954-ben. – Szenvedélyesen szeretik az irodalmárokat és a művészeket. Lipták Gábor alaposan kihasználja őket, mert amikor átutaznak Füreden, és felkeresik a házat, a szállásért, ebédért, borért gavallérosan megfizetnek. Télen kevésbé van náluk vendégjárás, hanem főképpen nyáron. Akkor 15-20 vendég is látogatja őket, beszélgetnek, nyaralnak, vitorláznak.

Mint a régi úri házakban, bejelentés után lehet csak bemenni. A külső kaput vagy a háztartási alkalmazott, vagy a családtagként ott élő V. varrónő nyitja ki, és bejelenti a látogatót.”⁴⁴⁹

Lipták vendéglátó tevékenysége szorosan nem kapcsolódott a hivatalos idegenforgalomhoz, a házában elszállásolt vendégek – nagyrészt írók, költők, művészek, valamint a hazai és a nemzetközi kultúrélet egyéb személyiségei – nem léptek kapcsolatba az Idegenforgalmi Hivatallal. Az, hogy neki fizettek-e a vendéglátásért, változó volt. A dolog inkább szimpátia alapján működött, Lipták számára a lényeg nem annyira a nyári bevétel biztosítása volt, hanem egyfajta kulturális központtá, „balatonfüredi Heli-konná” akarta tenni otthonát.⁴⁵⁰

Idegenforgalmi tevékenységét egyébként egy informátor így jellemezte: „Nyaranta, amikor erre lehetősége van, lakásának egy részét NDK-s, cseh és lengyelországi ismerőseinek nyaralás céljá-

448 Lásd ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, 1962. április 18.

449 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, „Herczeg” fedőnevű ügynök 1954. december 2-i jelentése.

450 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1962. október 17-i jelentés.

ból átadja, ad még kosztot is, és ennek fejében ezt külföldön megfelelően viszonyozzák. Ilyen módon járta be a fenti államokat is [értsd: az NDK-t, Csehszlovákiát és Lengyelországot]. Például már Drezdában leszálltak a vonatról, és csak Lipcsében csatlakoztak újra a csoporthoz, mondván, így többet láthatnak. [...] Az utóbbi időben többször hangoztatja, hogy nem szeret politizálni, és az utazásnál is csak az vezérli, hogy minél többet lásson, és kulturális igényeit a legmesszebbmenően kielégítse.”⁴⁵¹

Lipták egyébként szeretett utazgatni a feleségével; általában a korszak lehetőségeinek megfelelően a szocialista blokk országaiba mentek. Többnyire élvezte az utakat, bár egy alkalommal kijelentette, hogy „az életszínvonal viszonylag Magyarországon a legmagasabb a népi demokráciák között. A keletnémetekről az a véleménye, hogy belül ugyanolyan germánok, mint a nyugatiak, és ezért is hagyja meg Hruscsov a személyi kultusz képviselőjét, Walter Ulbrichtot az NDK élén. A szlovákokat nacionalistának nevezte.”⁴⁵²

A Szovjetunióba, Moszkvába és Leningrádba tett utazásáról visszatérve azonban olyan kijelentéseknek adott hangot, amelyekből az állambiztonság Szovjetunió elleni izgatást, sőt a Szovjetunió gyűlöletét vélte kihallani, mivel bírálta az ottani szembetűnő szegénységet.⁴⁵³

Egy hollandiai útját követően a következőképpen értékelte a tartótiszt az ügynök jelentését: „Lipták Gábor és felesége megérkeztek Hollandiából, értesülése szerint, ahol a tulipán ünnepe alkalmából rendezett IBUSZ-utazáson vettek részt. Elmondása

alapján az utazást nagyon élvezték. A csoporttal keveset voltak együtt, csak nagyobb távolságra tett kirándulások alkalmából. Elmondása szerint a megtett séták és gyaloglások még egy egészséges embernek is sok lett volna. [Az állambiztonság Lipták Gábor lábbetegségét különös gyanúval szemlélte – a szerz.] Kintlétük alatt meglátogatták B. író testvérét, aki egy holland férfinhoz ment férjhez. Két napot töltöttek náluk, és gépkocsival Hágától Horlenig mindent megtekintettek. Hogy pénzt kaptak volna, arról [az ügynök] nem tud, de feltehető, mert az illetők már voltak itt nyaralni, valamit valamiért alapon. Benyomásaik Hollandiáról nagyszerűek voltak. Proletariátust nem láttak, ellentétben Marxszal, aki állítja, hogy a kapitalizmus termeli ki mind fokozottabb mértékben. Diszsidenssel csak eggyel találkoztak az utcán, akivel egy órát elbeszélgettek. Jómódúak a hollandok, de fukarok, és szeretik a pénzt gyűjteni. Tudomása szerint [Liptákék] elsősorban élményeiket mesélték el, és az elképzelésekkel ellentétben politikailag nagyon tartózkodók voltak. Kijelentették, hogy nem maradtak volna kint semmi pénzért sem, legalábbis részükre már szokatlan lenne az ottani élet. Minden dolog és ténykedés az egyéni haszon és profit növelését jelenti. Volt olyan eset, hogy nem nagyon hitték el, hogy nem párttagok, és kiengedték őket mint turistákat. Példaként felhozták, hogy a közlekedés, főleg a közúti, milyen fejlett, hazánk ebből a szempontból mennyire le van maradva. A holland mezőgazdaság fejlettségét igen dicsérték a jelenlegi helyzetünkkel szemben.”⁴⁵⁴

1962-ben nyitottak róla operatív kartont, amelynek már nyitómondatai igen beszédesek: „Ellenőrzött operatív anyagok alapján tudomásunkra jutott, hogy Lipták Gábor veszélyes kategóriában

451 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”. 164. o., kézzel írott jelentés.

452 Uo.

453 Lásd ÁBTL 3.1.5 O-31215/1 „Történelem”.

454 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1963. május 13-i jelentés.

kiemelt személy ellenséges izgatással és kémtevékenységgel gyanúsítható. Tevékenysége arra irányul, hogy a vele kapcsolatban álló személyektől vendéglátás során elsősorban tudományos és kulturális életünk területeiről titkos adatokat szerezzen meg, másrészt a nála vendégeskedő lojális személyeket izgató, rémhírtérjesztő stb. tevékenységgel szembefordítsa pártunk politikájával, bennük a rendszerrel szemben ellenséges gyűlöletet keltsen. Annak bizonyítására, hogy tevékenysége ellenforradalmi, ellenséges, szükséges bevezetni nevezetre az operatív feldolgozó munkát.”⁴⁵⁵

És a dosszié ebben a szellemben is folytatódott. Megállapították például, hogy 1948-ig a Szociáldemokrata Párt jobboldali szárnyához tartozott (1949-es vizsgálati anyagával összevetve, amely határozottan kiáll „intranszigns baloldalisága” mellett, ez legalábbis érdekes hangváltás.) Ő maga ennek ellenére még a hatvanas években is emlegette, hogy „ő volt a demokratikus rendőrség egyik alapítója 1945-ben”.⁴⁵⁶

Kémtevékenysége első bizonyítékát még Furkópusztán vélték felfedezni: „Furkópuszta felszabadításakor elterjedt, hogy Liptáknak rádió adó-vevő volt a birtokukban, amit az illetékes szovjet hatóságok kerestek is.”

A munkájukat kiváló alapossággal végző állambiztonsági szakemberek nem sokkal később ehhez még hozzátették a következőt: „1956 őszén B.füreden, a telepen (ahol Lipták is lakik), titkos adó-vevő működését észlelték, fogták is. Kb. négy táviratot, de a konkrét feldolgozás az ellenforradalom kitörése miatt nem indult meg, sőt a rejtjelezett táviratok szövege sem került elő. Lipták személye

konkrétan nem vetődött fel, de ezt a tényt összevetve az 1944-es furkópusztai adóészleléssel, feltétlen figyelmet érdemel és tisztázásra váró körülmény.”⁴⁵⁷

Az 1956-os rádióadással persze van egy probléma: a füredi rendőrség épületétől, ahonnan az állítólagos rádióadást befogták, a Lipták-villa alig pár száz méterre található, ráadásul nem is a Fürdőtelep irányában, hanem Arács felé.

Lipták rádiózási szokásairól végül csak egyetlen érdemi jelentés született: „F. bácsi hozzájuk [Liptáékhoz] igen bejáratos bácsika, és egy esetben felkapcsolta, illetve Pestről átkapcsolta a rádiót a Szabad Európára, és emiatt Lipták nagyon istenkedett, hogy ez még egyszer elő ne forduljon, bár énnekem az a megítélésem, hogy hallgatják mégis.”⁴⁵⁸

A dossziében felvázolt tizenhét pontos operatív terv nagyszámú ügynök ráállítását irányozta elő, illetve olyan ügynökök bevetését is, akiket más területen alkalmaztak.⁴⁵⁹ Mindennek a tetejébe a lakásán III/e rendszabályt, azaz poloskát is elhelyeztek. Az operatív terv különösen intenzív munkarendet írt elő: kétnaponta jelentést kellett küldeni Budapestre, illetve heti rendszerességgel össze kellett foglalni a lehallgatási eredményeket.

A Liptákra ráállított ügynökök némelyike eddigre már egészen a fröcsögő gyűlöletig jutott el. Így például az egyik prominens ügynök azt írta róla: „Az utcai használatra előkerülnek a mankók, a vendégek mind sűrűbben hallhatják a jajsztót, de ugyanakkor az est homályában lábujjhegyen szökell le a síkos lép-

457 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, 1962. április 18-i jelentés.

458 ÁBTL 3.1.2 M-36881 „Kovács József”, 1965. szeptember 6-i jelentés.

459 Ez meg is történt: lásd pl. ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”; ÁBTL 3.1.2 M-34172 „Tóth József”; ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”.

455 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, 1962. április 18-i jelentés.

456 ÁBTL 3.1.2 M-36881 „Kovács József”, 1965. szeptember 6-i jelentés.

csőkön minden támasz nélkül H. fuvarosék ajtaja elé, és akár fél óráig is elhallgatózik, mit is beszél H. rendőr a barátaival, vagy a pince ablakánál is rendszeresen hallgatózik, mit beszélnek borfejtés közben a pincében, és a legkisebb gyanús neszre villámgyorsan bent terem a házban. Úgy látszik, csak időzített betegségről van itt szó. Lipták méltóságos úr fia, a kormányzótanácsos vasgyáros fia, ki a budapesti Ferenc József Intézetben nevelkedett, nem tud megváltozni. Ő elhivatott arra, hogy mindenkor munka nélkül!!!! de mindenkor mindenáron jól éljen! 1945. évet megelőzően a közvetlen kizsákmányolás volt az étető eleme, Furkó pusztán [sic] (Szekszárd mellett) sok száz kenderáztatót uzsorázott ki, és ezek verejtékén szerezte 1942–1943 években Balatonfüreden kizárólag megszorult zsidóktól a 14 kh. szőlőt potom pénzen. 1945-től kb. 1954–1955-ig ezeknek a szőlőknek az eladásából élt kiváló jómódban. Ezen időszakról viszont áttért az ún. közvetett kizsákmányolásra, vagyis jóhiszemű embereknek link mesék előadásából élt jól.”⁴⁶⁰

Egy másik ügynök így jellemezte: „Lipták Gábor mindenkit becsap, aki az útjába kerül. Hazug, jellemtelen, önző felforgató. Iparosok már nem vállalnak nála munkát, mert nagyon nehezen kapják meg a pénzt.”⁴⁶¹

Feleségének népművészeti boltja volt a községben, amely különböző – akkori szóhasználatnál élve – *deklasszált* elemek találkozóhelyének számított: „Nem rendszeresen, csak időnként összetetalálkoznak ebben az üzlethelyiségben idősebb emberek, a volt

460 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, Földvári fedőnevű ügynök 1962. január 9-i jelentése.

461 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, Herczeg fedőnevű ügynök 1954. december 2-i jelentése.

horthysta rendszer kiszolgálói, magasabb beosztású hívei. Ezek a személyek részben alkalmi foglalkoztatásból élnek (nyáron vendéglátónál adminisztrátorok stb.), részben nyugdíjasok. A családjuk tagjai 1944-ben vagy 1956-ban disszidált személyek, akik Nyugatról IKKA-küldeményekkel látják el az itthon maradottakat. Általában jólszituáltak, jól öltözöttek, hiányban nem szenvednek.”⁴⁶²

Még Lipták betegségét is kipellengérezték: „Doktorok egész sorát vezette félre, hogy beutalót szerezzen 4, sőt 6 heti időtartamra Hévízre, SZTK-alapon. Az őt nem érdekli, hogy ugyanakkor hány súlyos reumás bányásztól veszi el a gyógyulás lehetőségét, és ezzel egész családoknak a jobb megélhetését akadályozza, a lényeg csak, hogy ő mindenáron jól járjon.”

A fenti jelentés kiértékelésében az ÁB-tiszt semmivel sem kisebb rosszindulattal a következőket írja: „A jelentésből kitűnik, hogy Lipták újabb szimulációs időszakot kezdett meg annak érdekében, hogy szokásos évi hévízi útját kipanamázza.”⁴⁶³

Volt-e ok erre a vehemens, mi több, határozottan rosszindulatú hozzáállásra? Mindent összevetve, volt – legalábbis, ha az ő logikájukat követjük. Lipták Gábor villájában számos jelentős személyiség fordult meg, sőt sok nyugati értelmiségit is vendégül látott. A magyar kultúrélet számos olyan tagja vendégeskedett nála, akik ugyan a túrt vagy akár a támogatott kategóriába tartoztak, azonban rajta keresztül egy állam által nem kontrollált közegbe léptek be – ez pedig már önmagában meglehetősen gyanús körülménynek számított. Lipták tevékenységének fő veszélyét ebben látták:

462 ÁBTL 3.1.2 M-34174 „Barna”, 1965. január 22-i jelentés.

463 ÁBTL 3.1.5 O-13215/1 „Történész”, „Földvári” fedőnevű ügynök 1962. január 6-i jelentése.

balatonfüredi irodalmi köre párhuzamosan működött a hatalom által meghatározott keretekkel, és azoktól lényegében végig független is tudott maradni.

Az operatív kartont az állambiztonság végül is 1968-ban lezárta. Az indoklás szerint ennek oka részben az volt, hogy Lipták komolyabb államellenes cselekményt egészségi állapota miatt nem követhetett el, másrészt: „A célszemély izgató kijelentéseit bizonyító operatív anyagokat (hálózati jelentéseket, rendszabályi [értsd: lehallgatási] anyagokat) jogi erejűvé tenni nem lehet, mert a lakására járó »népies« írók, művészek maguk is tesznek ellenséges kijelentéseket, és a célszemélyre tőlük terhelő vallomás nem várható.”⁴⁶⁴

Ehhez azt is hozzátették, hogy Lipták vendégeit elsősorban hobbiól, másrészt bizonyos szívességekért (lektorálás, írásainak megjelentetése, rádiós és televíziós szereplés) cserébe fogadja.

A jelentés kitért arra is, hogy „1964–65-ben az angol követség diplomatái keresték a kapcsolatokat Balatonfüred és Tihany térségében az ideiglenes nyári jelleggel ott tartózkodó művészberekkel. A célszemélyhez is eljutottak, de operatív adataink szerint a célszemély a sötét hírszerzéshez kapcsolódó adatokat ilyen diplomaták részére nem mondott el. Ezt az is alátámasztja, hogy több hálózati és egyéb operatív értesülésünk szerint a célszemély áttételes vonatkozásban különböző országos vezetőkhez talált kapcsolatot, és ezt a hozzá járó vendégek előtt hangoztatta és jelenleg is hangoztatja.”⁴⁶⁵

464 ÁBTL 3.1.5 O-13215/2 „Történet”, az akta zárójelentése 1968. augusztus 4-én.

465 Uo.

Noha időnként továbbra is jelentettek róla, Lipták Gábort 1968-tól békén hagyták, és 1985-ben bekövetkezett haláláig nyugodtan folytathatta írói tevékenységét. Az állambiztonságnak nem sikerült fogást találnia rajta.

2001. január 20-án Balatonfüred önkormányzata a következő felirattal állított emléktáblát: „Lipták Gábor író, a Balaton és a Dunántúl mesébe álmódója, aki füredi házában otthont teremtett kora legnagyobb szellemeinek.”⁴⁶⁶

466 Füredi Panteon.

A vitorlásélet megfigyelője

„Sulyok Péter” ügynök és a balatoni vitorlásversenyek

A vitorlásversenyzésnek régi hagyománya van a Balatonnál. Már a Horthy-korszakban voltak ilyen küzdelmek, s bár a második világháborút követő első években sokkal inkább a helyi vagy legalábbis belföldi résztvevők túlsúlya volt jellemző, az ötvenes évek végére ez megváltozott. Balatonfüred jelentősége e tekintetben is kiemelkedő volt: egyrészt mert a Balaton keleti, kisebbik medencéjében több ilyen versenyt is rendeztek, másrészt a füredi Hajógyár fontos szervizállomásnak számított. Harmadrészt Füred több versenynél a kiindulási és a célállomás szerepét is betöltötte.

A „Sulyok Péter” fedőnevű ügynököt 1961-ben részben éppen e versenyek megfigyelésére szervezték be. Több okból is megfelelőnek látszott: egyrészt a Hajógyárban dolgozott valamilyen felelős beosztásban (aktájából nem derül ki egyértelműen, pontosan mi is volt ez), másrészt versenyszerűen vitorlázott, kijárt külföldön megrendezett versenyekre is, így rajta keresztül a füredi versenyzők külföldi viselkedéséről és mozgásáról is lehetett információt szerezni. Igaz, nem csak a vitorlásversenyek megfigyelésére szervezték be. Másik fontos feladata a fürediek külföldiekkel fennálló kapcsolatainak megfigyelése volt, úgy általában. Ugyancsak fon-

tosnak tartották a Nyugatról hazatértek szemmel tartását is, amiben „Sulyok” szintén részt vett.

Beszervezése után nem sokkal már felszólították, hogy „jellemze azokat a személyeket, akiknek külföldön élő hozzátartozói vannak, és velük kapcsolatot tartanak. Továbbá olyan személyeket, akik kapitalista állampolgárokkal tartanak, illetve tartottak kapcsolatot.”⁴⁶⁷

„Sulyok” igyekezett eleget tenni a kérésnek, s nyomban írt is egyik vitorlásversenyző ismerőséről: „Tudomására jutott, hogy N. I., a Balatonfüredi Hajógyár sporthajó üzemének vezetője Ny.-Németországból 1 db 170-es Mercedes kocsit kapott. A kocsi eléggé használt állapotban van, kinti értéke kb. 300 márka. A kocsit F. H. autókereskedőtől kapta. Nevezett már két alkalommal járt itt Magyarországon. Mindkétszer a nemzetközi vitorlásversenyen vett részt. 1960-ban N. I. összeütközött vele, és hajóárbocát összetörte darabokra. N. ezért megjavította soron kívül az árbocot, és így értesülése szerint ajándékképpen ezt a használt autót küldte. Tudomása nincs arról, hogy más is közrejátszana.”⁴⁶⁸

A nyugati autók behozatala természetesen mindig felkeltette az állambiztonság figyelmét. Ezek a sok esetben használt gépjárművek bizonyos értelemben szokatlanak számítottak, de magyar állampolgár külföldön így is aránylag nehezen tudott volna maga megvenni egy ilyet (a kivihető valuta korlátozása miatt), ezért a kocsikat többnyire nyugatiak hozták be, és adták át. Bármennyire is használt azonban egy autó, egy ilyen ajándék mindenképpen szorosabb kapcsolatot feltételez, ezért is érdekelte annyira az ál-

467 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, az 1962. januári jelentés Feladat rovat.

468 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1962. március 26-i jelentés.

lambiztonság nyomozóit minden egyes magyar tulajdonban álló nyugati gépkocsi.

„Sulyok Péter” ügynöki alkalmazása során szép lassan kialakult a megfigyelt személyek köre, az állambiztonság az ő jelentései alapján ugyanis néhány ilyen személy iránt kifejezett érdeklődést mutatott. Ilyen volt például egy bizonyos M. család, a fiúk közül ugyanis egy már 1946-ban kiment Franciaországba, ahol – kalandvágytól hajtva – belépett az idegenlégióba. Egyik testvére 1956-ban szökött ki.⁴⁶⁹ A harmadik fiú ezzel szemben Magyarországon maradt, Veszprémben dolgozott, így „Sulyoknak” elméletileg volt lehetősége a megfigyelésére. Persze ez nem volt olyan egyszerű: „Kapcsolatot teremteni csak úgy tud, hogy ha esetleg Veszprémben jár »Sulyok Péter«, és találkozik a vonaton M.-mel, és elbeszélgetnek. Így a kapcsolat közvetlen. Vagy valahol találkoznak. Felkeresni kényelmetlen, mert úgy soha nem érintkeztek” – írta a tartótiszt.⁴⁷⁰

A tartótiszt felettése azonban egész máshogy értékelte a helyzetet: „Vele összetalálkozni és elbeszélgetni nem ütközik nehézségbe, így el tudja vele mélyíteni a kapcsolatot, amelynek az a lényege, hogy kiutazása során M. üzenetet küldjön kint élő testvérének.”⁴⁷¹

Ugyancsak felkeltette az állambiztonság érdeklődését egy bizonyos Sz. család is, főleg annak két egyetemista korú lánya, bár a családfőről is kértek jelentést. Róla egyébként „Sulyok” meglehetősen negatív képet festett: „A vakmerő és szemérmetlen ember

típusához tartozik. Pusztá ismeretsége alapján ezt az észszerű konklúziót tudta megállapítani. Egyénisége nem egyenes. Egyébként felelős beosztásban a fűzfői Nitrokémiai Vállalatnál dolgozik. De ezt tudomása szerint gerinctelen jellemének köszönheti. Többek között potyaleső.”⁴⁷²

Ugyanerről később egy konkrét esetben is írt: ekkor egy nyugatnémet ismerőse kiváló minőségű sálécet adott ajándékba Sz. J.-nek. „Ez az Sz. J. is szemtelenül minden külföldit megtarhál” – kommentálta „Sulyok”.⁴⁷³ A lányokra jellemző volt, hogy a vitorlásversenyek idején barátkoztak a fiatalabb résztvevőkkel. Egyikük például odáig merészkedett, hogy kijelentette, „csak külföldihez megy férjhez”.⁴⁷⁴

Természetesen Sulyok tartótisztje ezt nyomban kiemelt anyagba tetette. A két lány figyelmét különösen felkeltette egy H. H. nevű nyugatnémet egyetemi hallgató, aki 1963-tól kezdve gyakran járt Magyarországra, egyébként különösen az egyik lány, Sz. M. kedvéért.

A fiatalok közötti kapcsolat komolynak látszott, Sulyok többször is jelentette, hogy viszonyuk a házasság felé tart. Ennek ellenére erre jó ideig nem került sor, aminek – legalábbis az ügynök szerint – az volt az oka, hogy H. H., egyetemi hallgató lévén, nem rendelkezett elegendő pénzzel.⁴⁷⁵

Egyébiránt maga H. H. is magára vonta az állambiztonság gyanúját, többek közt azzal, hogy bár a vitorlásversenyekre jött Magyarországra, saját hajót nem hozott, ezenkívül szemmel láthatóan

469 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1962. április 2-i jelentés.

470 Uo.

471 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, az 1962. április 2-i jelentés kiértékelése.

472 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1962. március 26-i jelentés.

473 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1965. január 6-i jelentés.

474 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1962. szeptember 13-i jelentés.

475 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1963. október 7-i jelentés.

a vitorlázás sem igazán érdekelte. „Sulyok” érdeklődött utána; és megtudta, hogy „barátai szerint igen keveset vitorlázott, inkább kajakozott és birkózott” – amire az ÁB-tiszt piros tollal azt a széljegyzetet biggyesztette: „Esetleg fedésként használta fel a bajnokságot?”⁴⁷⁶

Ezt olyannyira komolyan vették, hogy „Sulyok Péteren” keresztül igyekeztek a lehető legtöbb információt begyűjteni a fiatalemberről. 1963-tól az ügynök szinte valamennyi jelentése után feladatba kapta, hogy figyelje H. H. magyarországi mozgását, próbáljon vele összebarátkozni, puhatolja ki, kikkel találkozik, és kik az esetleges megbízói.

A probléma főleg az volt, hogy „Sulyoknak” szemmel láthatóan semmilyen valódi kapcsolata nem volt H. H.-val, szinte csak látásból ismerte. Az állambiztonság azonban nagyon is komolyan vette a szerelmes nyugatnémet fiút, főként miután kiderült, hogy a vitorlázás nem is igazán érdekli, ráadásul magyarországi tartózkodásai során kifejezetten sokat utazik. Szögezzük le teljesen egyértelműen: H. H.-t a magyar állambiztonság nyugati kémnek nézte, akinek céljait feltétlenül meg akarták ismerni. Ez volt az oka, hogy annyira sürgették Sulyok Pétert, „mélyítse el vele a kapcsolatát”, és térképezze fel „gyanús mozgását”.

A fiatalember valóban nem egészen úgy viselkedett, ahogyan az elvárható lett volna egy versenyzőtől, sokkal inkább érdeklődő turistának tűnik. 1964 augusztusában például a vitorlásversenyekről Budapestre távozott, és csak a díjkiosztó vacsorára tért vissza.⁴⁷⁷

„Sulyok” tartótisztje e jelentést követően egyébként nyomban ezt a meglehetősen követelődző megjegyzést tette: „Továbbra is feladatul kapja, kísérje figyelemmel H. magyarországi kapcsolatait, mozgásukat, magatartásukat. Ezekkel igyekezzen közelebbi kapcsolatba kerülni, kapcsolatát elmélyíteni velük. Kísérje figyelemmel azt, hogy H. mikor jön Magyarországra, és kapcsolatba kell vele kerülni.”⁴⁷⁸

Ez részben sikerült is, H. H. egyik magyarországi ismerőse nem sokkal később elmondta róla a véleményét: „Sz. M.-nek való udvarlását nem tartja komolynak, mert H. H. sokkal jobb nőknek udvarol Németországban. Egyébként az udvarlásról nem tud semmit. H. H. mindenesetre talán a Balaton érdekessége miatt utazik le. Pesti tartózkodásáról nem tud semmit.”⁴⁷⁹

Bármilyen homályos is volt ez a közlés, az állambiztonság máris ráharapott: „Operatív szempontból – írta a kiértékelésben a tartótiszt – annál érdekesebbek azok az újabb állításai, amelyek H. H.-ra vonatkoznak. Ezek is alátámasztják azt a nézetünket, hogy H. H. a vitorlázást csak ürügyként használja fel a Magyarországra való beutazásra és az itteni mozgásra.” Nyomban utána kiadták a feladatot is: „Már most készüljön fel a nyári bajnokságra, amikor H. H. megjelenése ismét várható. Hívja meg őt is pincéjükbe. Ezt a lehetőséget N. I.-n keresztül már most készítse elő.”⁴⁸⁰

1965 májusáig H. H. nem tért vissza Füredre, akkor is csak pár órát töltött a községben, amikor megnézte a vitorlafelhúzó ünnep-

478 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, az 1964. október 31-i jelentéshez kapcsolódó feladat.

479 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. november 25-i jelentés.

480 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, az 1964. november 25-i jelentés kiértékelése és a kapcsolódó feladat.

476 Uo.

477 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. október 30-i jelentés.

séget. „Látta beszélgetni Sz. M.-mel – írta róla »Sulyok« –, de csak rövid ideig, 20–25 percig. ½ 12-kor Tihany felé gépkocsijával eltűnt. A beérkezett ellenőrizhetetlen jelentés szerint Sz. M. szakított H. H.-val, és az már nem udvarol a lánynak, így az előző jelentéseivel ellentétben az már nem lehet indok, hogy találkozzanak, ill. Magyarországra jöjjen.”⁴⁸¹

A jelentést kiértékelő tiszt ehhez csak annyit fűzött hozzá, hogy egyéb anyagaik szerint a lány nem szakított vele. Továbbra is elvárták tehát a fiú megfigyelését, ő azonban a későbbiekben valószínűleg nem jött Balatonfüredre, mindenestre „Sulyok” többé nem jelentett róla.

Ugyancsak beható vizsgálatnak vetett alá egy egykori disszident is, aki az 1963-as amnesztiarendeletet követően jött vissza Magyarországra. Már az év júniusában feladatul kapta, hogy „vegye fel a kapcsolatot P. F. b.füredi lakossal, aki nemrég tért haza Angliából. A kapcsolat felvételének módja a következő. Azzal a kérréssel, hogy szeretné gyakorolni az angol nyelvet, nyugodtan felkeresheti. A beszélgetés ideje alatt vesse fel, hogy neki is vannak Angliában barátai, és nagyon jó a viszony közöttük. Személyesen is járt már külföldön, mivel versenyző, és még a következő időben is fog menni. A beszélgetést úgy vezesse, hogy azt lehessen érezni belőle, jó barát, és nem kommunista szellemű egyén.”⁴⁸²

Ez azonban megghiúsult, ugyanis kiderült, hogy P. F. nem tud angolul: „Augusztus 15. – szeptember 15-ig a Balatonfüredi Hajógyárban tartózkodott A. szudáni technikus, aki ENSZ-ösztöndíjjal egy évig fog Magyarországon időzni. Tudomása szerint meghívták a háziasszony névnapjára, és ott a társaságban mellé ültették

P. F-et, aki nemrég tért haza Angliából, ahova 1956-ban disszidált, gondolván, angolul majd eltársalog A.-val. Már ugyan előzőleg is találkoztak, csak itt több idejük volt a beszélgetésre. A. mesélte a gyárban, hogy sajnos csak kényszeredetten tudott mosolyogni, mert P. F. beszédéből nem értett meg semmit, angol nyelvtudása a minimum alatt áll. Tudomására hozták, hogy A. véleménye az, hogy az illető vagy börtönben volt becsukva, vagy egyáltalán nem járt Angliában. Ha valaki nem is tanul nyelvet, de hallja, akkor is többet tud. Továbbá P. F. mesélte, hogy rakétaüzemben dolgozott kint Angliában. Ezt merő hazugságnak tartja A., mert még az angolokat is megválogatják, nemhogy egy disszident.”⁴⁸³

Ez pontosan az a fajta gyanús körülmény volt, amire az állambiztonság vadászott: A tartótiszt a kiértékelésben sajátos következtetésre jutott: „Igen érdekes az a megállapítása – írta –, hogy P. F. nem tud angolul annyit sem, mint amennyit két év kint tartózkodás után el lehetne várni. Így reálisnak látszik az a megállapítás, hogy esetleg börtönben töltötte idejét, vagy nem is járt Angliában. Lehetséges, hogy kiképzőtáborban volt.”⁴⁸⁴

Nyomban ki is adták hát az ukázt: „Sulyok” angolul beszélgetve vele ellenőrizze P. F. nyelvtudását.⁴⁸⁵ Az ügy nehézkesnek bizonyult, a következő hónapokban ugyanis véletlenül nem találkoztak össze, ismeretségük pedig nem volt elég mély ahhoz, hogy „Sulyok” csak úgy meglátogassa a hazatért disszidentet. Így az év végén még mindig ilyen feladatokkal bombázták az ügynököket: „Tekintettel arra, hogy P. F. Angliából hazatért személlyel még nem talál-

483 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1963. október 4-i jelentése.

484 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1963. október 4-i jelentés kiértékelése.

485 Uo.

481 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1965. május 27-i jelentés.

482 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1963. június 27-i jelentés.

kozott, testvérén keresztül teremtse meg a kapcsolatot azzal az ürüggyel, hogy készül Tokióba az Olympiára (sic), és addig gyakorolni szeretné az angol nyelvet.”⁴⁸⁶

De a találkozó csak nem akart létrejönni: P. F. valahogy mindig kicsúszott „Sulyok” markából, egyszer azért, mert az illető találmányokkal volt elfoglalva,⁴⁸⁷ máskor egyéb okok miatt nem tudott vele beszélgetni. Az állambiztonság azonban nem adta fel. Még 1964 novemberében is azt kérték ügynököktől, hogy „vigye el neki az angol nyelvű folyóiratokat, és találánya felől is érdeklődjön.”⁴⁸⁸

„Sulyok” tevékenysége azonban nem csupán Magyarországra korlátozódott. Mint már fentebb is említettem, a balatoni vitorlásversenyek hazai és külföldi résztvevői egyaránt részt vettek egyéb bajnokságokon is, amelyeknek egy része külföldi – sőt nyugati – rendezésű volt, emiatt engedéllyel viszonylag gyakran utazhattak ki Nyugatra. Ilyen bajnokságok voltak például az időről időre megrendezett „Der fliegende Holländer” (amelyet a magyar akták következetesen Repülő Hollandinak fordítottak), vagy a Kieler Woche, de angol, francia és olasz vizeken is megmérethették magukat a versenyzők. Emellett léteztek még szocialista országokban megrendezett bajnokságok is, azonban az állambiztonság nyomozóit magától értetődően sokkal jobban érdekelté mindaz, amit a vitorlásversenyzők a nyugati országokban tapasztaltak. Ráadásul

az is tény, hogy a magyar versenyzők maguk is szívesebben utaztak Nyugatra, megnézni, hogyan rohad a kapitalizmus.

„Sulyok Péter” versenyzőként feltűnés nélkül kiutazhatott ezekkel a csapatokkal, ilyen kiutazások alkalmával tartótisztjei legálább hangulatjelentés szintű írásokat vártak el tőle. A magyar csapat összetétele sajátos volt: gyakorlatilag szinte csak budapestiek és balatoniak képviseltették magukat, és az utóbbiak között is kiugróan magas volt a fürediek aránya. „Sulyoknak” tehát könnyű dolga volt, hiszen számára jól ismert személyekről kellett jelentenie – olyan emberekről, akik közül néhányat már Füreden is megfigyelt. Emellett szóban megbeszélhették vele, hogy mire figyeljen még: például külön leírásokat készített a versenyzőkkel kapcsolatba kerülő külföldiekről. Ezek között sok volt az olyan vitorlázó, akikkel a magyar versenyzők itthon is találkozhattak: így Kielben 1964-ben számos olyan német vitorlázóval jártak össze, akiket Magyarországon már korábban megismerhettek.⁴⁸⁹

„Sulyokot” – és tartótisztjeit – legjobban az érdekelte, hogy kik ezek a személyek. Bár akadtak köztük fiatalok is, zömében negyvenes éveikben járó férfiak voltak, az a korosztály, amelyik már harcolhatott a második világháborúban. Az állambiztonság Kiellel kapcsolatban például megjegyezte, hogy a magyarokkal találkozó személyek közül „a háború alatt sokan álltak kapcsolatban a német militarizmussal” – ami fellengzőssége ellenére többnyire egyszerűen csak a Wehrmachtban vagy a haditengerészetnél teljesített háborús katonai szolgálatot jelentett. Mivel a második világháború idején a felnőtt német férfilakosság igen nagy hányadát sorozták be valamelyik fegyvernemhez, a hatvanas évek elején-közepén a

486 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, az 1963. december 19-i jelentéshez kapcsolódó feladat.

487 Lásd ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, az 1964. március 20-i jelentés kiértékelése.

488 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, az 1964. november 25-i jelentéshez kapcsolódó feladat.

489 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. augusztus 31-i jelentés.

„militarizmussal fennálló egykori kapcsolat” kifejezetten mindnaposnak számított a középkorú férfiak körében.

„Sulyok” arra szinte minden ilyen jelentésében kitért, hogy mi érdekelte ezeket a külföldieket Magyarországgal kapcsolatban, ahogy azt is árgus szemekkel leste, rendelkeznek-e aktuális ismeretekkel belső viszonyainkról.

Kielbe megérkezve aztán – nyilván a szóban kapott utasításnak megfelelően – „Sulyok” ellenőrizte a magyar vitorláscsapat szállásadóit és ismerőseit. A versenyzők találkozhattak azokkal a nyugati vitorlázókkal, akikkel a magyarországi versenyeken barátkoztak össze, sőt nemritkán a hivatalos szálláshely helyett az ő otthonaikban éjszakáztak. Az egyik versenyző pár alkalommal el is tűnt, amit „Sulyok” így kommentált: „Viselkedése különösnek mondható, mert több éjszakán tért vissza a lakására későn egyedül. Távolmaradását azzal indokolta, hogy a versenyek miatt ideges és nem tud aludni.”⁴⁹⁰

Az ügynök erről csak röviden tudott nyilatkozni, annál behatóbban számolt be egy csoportról, amelyet két nyugatnémet versenyző meghívott „egy kis ivászatra” egyikük lakására: „B. S. jelenleg egy hajóépítő cég mérnöke, emellett az angol megszálló katonaság kiel klubbházának és vitorlázórészlegének technikai vezetője és tanácsadója. A háború alatt tengeralattjáró-kapitány volt. Mindenképpen szeretne Magyarországra eljönni, és U. P-vel [egy másik nyugatnémet állampolgárral] együtt 1965-re tervbe is vették az itteni versenyeken való részvételt. Nagyon érdekelte a jelenlegi magyarországi helyzet. Segítségét bármikorra felajánlotta. Anyagilag jól álló egyén, a nagy német szellem képviselője. Régi barátságnak tűnő ismeretség fűzi T.-hez [a magyar csapat egyik tagjá-

hoz]. Provokációs jellegű kérdést nem tettek fel, és tudomása szerint bizalmas kérdéssel nem foglalkoztak.”⁴⁹¹

A füredi versenyzők szállásadója egy latin–görög szakos tanár volt, aki korábban a keletnémet Rügen szigetén lakott, majd onnan szökött át 1955-ben menyasszonya társaságában szüleit hátrahagyva. „Sulyok” vele kapcsolatban szükségesnek tartotta megemlíteni, „mint szerzett tény, hogy tartják a kapcsolatot olyan Kelet-Németországból átszármazott egyénnel, akiknek hozzátartozói keleten élnek. Kérdezték, sok-e a keleti és nyugati turista Magyarországon, mert azt a lehetőséget választják a találkozássra, hogy mindkét fél turistaként eljön, és itt találkozni. T.-t és S.-t [a két füredi versenyzőt] is meghívták, hogy náluk vendégként térítés nélkül lakhatnak a későbbiekben is. Lehet, hogy Magyarországra is eljönnek, mert ők is szeretnének találkozni a rokonaikkal.”⁴⁹²

Egy másik esetben egy H. B. nevű német hölgy, akit szintén a versenyeken keresztül ismertek meg, csomagot hozott a két füredi versenyzőnek egyik sportbarátjuktól. „Állítólag – írta erről »Sulyok« – beutazása úgy volt elintézve, hogy az október 10–11-én megrendezett balatonalmádi vitorlásversenyen vesz részt, de tudomása szerint csak szórakozott. Budapestről T. K. és S. K. balatonfüredi lakosok értesítést kaptak, hogy H. B. a részükre csomagot hozott, melyet K. Z. küldött az NSZK-ból.”⁴⁹³

Nyomban feladatult kapta, hogy „utazzon fel Budapestre, és vegye át a csomagot a levéllel együtt. Tartalmáról tájékoztasson min-

491 ÁBTL 3.1.2 M-36066 „Sulyok Péter”, 1964. augusztus 31-i jelentés.

492 Uo.

493 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. november 5-i jelentés.

ket.”⁴⁹⁴ Utóbb kiderült, hogy a csomag érdektelen személyes ajándék volt, levelet pedig mégsem tartalmazott.⁴⁹⁵

Sulyok Péter minden szempontból intelligens, viszonylag művelt és tájékozott embernek látszik, ráadásul meglehetősen sok barátja is volt. Az állambiztonságnak szüksége volt ilyen ügynökökre, ennek köszönhetően kifejezetten hosszan és sokat dolgozott nekik: jelentései összesen három aktát töltöttek meg. Stílusában – amint az itt közölt jelentéseiből is látszik – igyekezett alkalmazkodni az állambiztonság által elvárt ügynöki tulajdonságokhoz: tárgyilagosan, és mint láttuk, mindig egyes szám harmadik személyben fogalmazott. Emellett buzgalma töretlen volt, a kapott feladatokat mindenkor ellátta. Bár nem igyekezett olyan direkt módon befeketíteni az általa megfigyelteteket, mint az előző fejezetben leírt „Barna”, jelentései így is nagyban megkönnyítették a hatóság munkáját. Aktájából jól látható, hogy ezek az évenként ismétlődő nemzetközi sportesemények milyen komoly kapcsolatrendszert hoztak létre a magyar és a külföldi sportolók között, ami persze az államvédelmi szervek olvasatában igen kockázatosnak tűnt, olyannyira, hogy indokoltnak tartották a folyamatos és intenzív megfigyelést.

494 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. november 5-i jelentéshez tartozó feladat.

495 ÁBTL 3.1.2 M-36066/1 „Sulyok Péter”, 1964. november 25-i jelentés.

Besúgók az Idegenforgalmi Hivatalban

„Tóth József” és „Bécsi Pál” informátorok

„Tóth Józsefet” 1965. november végén, „Bécsi Pált” 1967 decemberében szervezték be; ebben az időben mindketten az Idegenforgalmi Hivatal belső alkalmazottai voltak, akik közvetlenül is érintkezettek külföldi vendégekkel, illetve füredi szállásadókkal. Az időpontnak megvan a maga jelentősége, ugyanis az idegenforgalmi alkalmazottak nagyjából tavasztól ősziig jelentettek igazán értékes hírforrást, e munkára azonban fel kellett őket készíteni. Másrészt a téli uborkaszézon éppen alkalmasnak tűnt arra, hogy az első találkozókat megejtsék, illetve az informátorokat kipróbálják, és esetleg lecseréljék egy alkalmasabb jelöltre.

Az ügynökök feladatköre alapvetően kettős volt: az állambiztonságot a turisták mellett nagyon érdekelték a különböző idegenforgalmi szereplők (szállásadók, idegenforgalmi látványosságok vezetői stb.). Az informátoroknak kifejezetten feladatuk adták, hogy minden szokatlan eseményt azonnal és soron kívül jelentsenek vagy ellenőrizzenek le.⁴⁹⁶

496 Szokatlan eseménynek minősülhettek például a barátkozás külföldiek és magyar állampolgárok között, az NDK- és NSZK-vendégek találkozása, esetleg egy-egy vendég átlagtól eltérő fellépése, igényei.

„Tóth József” alkalmazása kezdetén kifejezetten lelkesnek mutatkozott: első jelentésében NDK-ba tett útjáról számolt be, ahol „megállapítása szerint a hazai [értsd: magyar] idegenforgalmi propaganda rendkívül gyenge. Elemzőként elmondta, hogy több nagy városban járt, és csupán egy helyen talált néhány soros felhívást a hazánkban lévő üdülési lehetőségekről. A találkozáson jelentést tesz arról, hogy a külföldi személyek regisztrálására vonatkozóan vannak elképzelései a jövőt illetően. Az eddigi gyakorlatot nem tartja teljes egészében megfelelőnek.”⁴⁹⁷

A következő találkozáson ki is fejtette, hogy számítógéppel sokkal könnyebb lenne nyilvántartásba venni a beutazókat, illetve az általuk igénybe vett szálláshelyeket. „A forgalom és a vendégek mozgása miatt a legkorszerűbb lyukkártyás adatfeldolgozást javaslom” – zárta jelentését.⁴⁹⁸

Lelekésését részben azzal a reménnyel is magyarázhatjuk, hogy amíg az állambiztonsággal az efféle technikai kérdésekről tárgyal, nem kell jelentéseket írnia kollégáiról. Tartótisztje máshogy gondolta, feladatként máris a következőt jelölték ki a számára: „Az árrendezéssel kapcsolatos megnyilvánulásokról⁴⁹⁹ kérünk megállapításokat. Az esetleges konkrét ellenséges tevékenységről a megbeszéltek szerint soron kívül jelentsen. Ezen kívül V. I. nyugati utazásáról származó gépkocsijáról is tudjon meg mindent.”⁵⁰⁰

Újfent látjuk tehát az állambiztonság külföldi gépkocsik iránti élénk érdeklődését, amelynek okairól már beszéltem. Természetesen országos viszonylatban is elmondható, hogy a Balaton kör-

497 ÁBTL 3.1.2 M-34172 „Tóth József”, 1965. december 7-i jelentés.

498 ÁBTL 3.1.2 M-34172 „Tóth József”, 1966. január 20-i jelentés.

499 Itt az 1965-ös országos árrendezésről van szó.

500 ÁBTL 3.1.2 M-34172 „Tóth József”, megjegyzés a 1966. január 20-i jelentéshez.

nyékén élők nagyobb arányban rendelkeztek nyugati gépkocsival, mint az ország egyéb területeinek lakosai.

„Tóth Józsefet” az idegenforgalomra állították rá, illetve a Balatonfüredről Nyugatra irányuló utazásokat is figyeltették vele. Jellemző volt ugyanis, hogy a fürediek közül sokan jó viszonyba kerültek nyári vendégeikkel, esetleg a vitorlásversenyek résztvevőivel, és meglátogatták őket Nyugaton. „T. L. nővére felesége N. I.-nak. Nem a feleség, hanem T. L. volt az elmúlt hetekben az NSZK-ban. Ha jól tudom, B. B. b.füredi üzletvezető gépkocsiján mentek ki 3-án, B. B., felesége és T. L. Münchenben felkeresték T. L. régi sportbarátját, C. Z. kereskedőt, aki már többször versenyzett Magyarországon, és másokat is vendégül látott. C. Z.-vel már én is találkoztam ezelőtt 2 vagy 3 évvel egy vitorlasklub estélyén. Igen sokat utazik Európán kívül is, igen jómódú, mert saját hajójával részt vesz amerikai, dél-amerikai versenyeken.”⁵⁰¹

„Tóth József” egyébiránt jóindulatú ember volt, igyekezett kibújni a munka legkellemetlenebb része alól: már beszerzése után nem sokkal áthelyeztette magát az Idegenforgalmi Hivatal műszaki részlegéhez, így joggal mondhatta, hogy érdemi információt nem tud adni, mivel sem a szállásadókkal, sem a vendégekkel nincsen kapcsolata. Az állambiztonság ennek ellenére még hosszasan nem mondott le róla, holott hasonló esetben gyakran szüntették meg a kapcsolatot az informátorokkal. Jelentései természetesen teljesen semmitmondóvá váltak. Példának okáért közölte egy füredi ifúsági tábor teljes programját az ott elhangzó előadásokkal együtt, jöllehet ezek nyilvánosak voltak, így az államvédelmi szervek mindenféle titkosszolgálati módszer mellőzésével is hozzájuk juthattak volna. 1967-től kezdve „Tóth József” egyre

501 ÁBTL 3.1.2 M-34172 „Tóth József”, 1966. március 17-i jelentés.

gyakrabban keresett kibúvót a találkozók alól, nem jelent meg, és utólag mentegetőzött. Végül 1970-ben meg is szüntették tökéletesen ellaposodott munkáját.

„Bécsi Pál” 1967 végétől igen sokáig, tizenhárom évig dolgozott együtt az állambiztonsággal. A munkakapcsolat nem minden esetben volt tökéletes, a hetvenes években több alkalommal is megrótták, egy esetben tartótisztje azt írta róla, hogy „a köztünk lévő kapcsolat nem elégséges a további munkához, aktivitása, segítőkészsége gyengült. A következő találkozót nevelő jellegű beszélgetésre kell felhasználni.”⁵⁰²

Kezdetben ez egészen máshogy nézett ki. „Bécsiről” az állambiztonságnak jó volt a véleménye, ő maga is akkurátusan igyekezett tartani a rendet. Egy alkalommal például még külön írt is a tartótisztjének: „Úgy emlékszem, legutóbb abban maradtunk, hogy dec. 4-én, kedden találkozunk. 4-e hétfőre esik. Lehet, hogy rosszul emlékszem, de nem szeretnék félreértést. Így tehát 4-én, hétfőn a szokott időben és helyen. Bécsi Pál.”⁵⁰³ Más alkalommal azért szólt, mert a tartótisztje nem jelent meg: „Bécsi Pál várta Önt 8-án, szerdán, 16:37-től 17-ig, a megbeszélt helyen. Jövő szerdán, 16-án ugyanakkor ugyanott lesz.”⁵⁰⁴

„Bécsit” az állambiztonság hasznosnak tartotta: az IBUSZ füredi irodáján felelős beosztásban volt, állandóan járt a környékre is, sok embert ismert, Zákonyival is jó kapcsolatot ápolt. Emellett a beutazó vendégek szállásigényei is átmentek a kezén, így idejekorán jelenthette az állambiztonsági nyomozóknak, ha gyanús ese-

tekkel találkozott. Például több alkalommal írt arról, hogy NDK- és NSZK-vendégek ugyanott vesznek ki szállást. Ezeket feladata szerint soron kívül kellett jelentenie, természetesen a szállásadó adataival együtt.

Egyszer egy testvérpár közös nyaralásáról tájékoztatott. A kiértékelés így hangzott: „Tájékoztatás céljából a fizetővendég-szolgálatba igényelt NDK- és NSZK-testvérek elhelyezésében írt kérényről. Felhasználható.”⁵⁰⁵

A különleges esetekről külön részletes jelentést vártak tőle. „Kb. 15-16 napja – írta egy ilyen jelentésében – N. V. nyugat-németországi lakos (állítólag régen) egyedül jött Magyarorszára gépkocsival, 2 ágyas magánshobát kért, egyelőre két hétre, kijelentése szerint azonban lehet, hogy akár 30-45 napra is marad, ha tetszik neki itt a Balatonnál. Kitűnően beszélt magyarul, könnyen társalgó, elég bőbeszédű, intelligens világfinak látszott. A Beloianisz utcában adtunk shobát (itt a szállásadó adatai következtek), ahol azonban csak két napig maradt. Tihanyba kért szállást, adtunk is, de a címre elmenve visszajött, hogy talált ő maga Tihanyban privát szállást. Hivatalon át rendőrségi bejelentése 24 h letele után megtörtént. Azóta véletlenül kétszer is láttam Tihanyban sétálgatni egyedül. Kijelentése szerint azért kért 2 ágyas shobát, mert lehet, hogy többször is jönnek Pestről vagy máshonnan barátai, nevetve mondta, hogy esetleg barátnői.”⁵⁰⁶

Másik alkalommal „Bécsi” egy vendég botrányos viselkedéséről tájékoztatott: „Hivatalunkba szeptember 15-18. között bejött egy nyugatnémet állampolgárságú férfi, aki a Szívshórházba kért kezelés beutalást. Feltűnő volt agresszív, fölényes fellépése. Mikor

502 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1974. március 12-i jelentés kiértékelése

503 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, „Bécsi” üzenete az 1967. december 4-re Alsóörsre megbeszélt találkozáorról.

504 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, „Bécsi” üzenete.

505 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 13. o.

506 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1968. július 15-i jelentés.

közöltük, hogy ezt a beutalást csak budapesti központunk adhatja meg, magabiztosan közölte, hogy ott már járt párszor, és melyik osztályra menjen a beutalás miatt. Felvilágosítottuk, hogy a szív-kórházi kezeléshez a beutalást egyformán adják a nyugati és szocialista feleknek, mire fölényesen rávágta, hogy az majd elvállik.”⁵⁰⁷

Az állambiztonság az ilyen jelentéseket nagyon is komolyan vette. Az agresszív férfiről nyomban minél többet igyekeztek megtudni: „Meg kell kísérelni az NSZK-személy felderítését, adatai beszerzését, ellenőrizni beutazásának célját, KEOKH-anyagait lekérni.”⁵⁰⁸

„Bécsi” másik rendszeres feladata a szállásadók ellenőrzése volt: évente készítenie kellett egy listát azokról a füredi magán-szállásadókról, akik kapcsolatban álltak az Idegenforgalmi Hivattal, majd néhányukról hosszabb jellemzést kértek tőle.

Ugyancsak fontosnak tartották a nyugati utazási irodák IBUSZ-on keresztül lefoglalt szállásait is: ennek főleg a vendégek ellenőrzése miatt volt jelentősége. Mivel „Bécsi” belelátott ezekbe az anyagokba, joggal várhatták tőle, hogy teljes listát bocsát az állambiztonság rendelkezésére.⁵⁰⁹

Ennél persze többet vártak tőle, így az egyik lista kiértékelése enyhén elmarasztalta: „Informátorunk a fenti névsort előre összeállította, de csak a száraz felsorolásra szorítkozott. Feladatát így csak részben hajtotta végre. A jelentés tájékoztató. További értékelés a fogadó házigazdák jellemzését igényli. Ellenőrzött, megbízható jelentés, de nem a feladatnak megfelelően lett végrehajtva.”

507 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1969. szeptember 23-i jelentés.

508 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1969. szeptember 23-i jelentés kiértékelése.

509 „Bécsi” aktája több ilyen listát is tartalmaz.

Ezt a kiértékelést egyébként a következő intézkedés követte: „A rendelkezésre álló névsorok alapján lepriorálni a magyar szobakiadókat. K. J. [az egyik szállásadó] anyagát ellenőrizni.”⁵¹⁰

Az állambiztonság természetesen igyekezett képet alkotni az Idegenforgalmi Hivatal belső életéről is, amiről „Bécsi” szintén gyakran jelentett. Mivel a hatvanas évek végén Zákonyi Ferenc nyugdíjba ment, a hivatalban egyébként is komoly változások mentek végbe. Ettől függetlenül a jelentések többnyire nem túl érdekesek. Azért „Bécsi” 1971-ben mégiscsak észlelt egy kisebb szabálytalanságot, amit jelentett is: az történt ugyanis, hogy 1970-ben egy NDK-ba kiutazó csoportot adminisztratív hiba miatt nem fogadtak az eredetileg megbeszélt helyen. A szervezők azonban ahelyett, hogy lemondták volna az utat és visszafizették volna a pénzt a jelentkezett turistáknak, inkább igyekeztek magánúton megoldani a kínos helyzetet: megegyeztek egy drezdai vállalattal, hogy segítsék ki őket szállással, cserébe a cég dolgozói Füreden levásárolhatják a költségeket. „Bécsi” ehhez hozzátette: „Ez nem jelentett volna szerintem forintkijárlást [ami sikkasztásnak számított volna – a szerz.], mert a drezdai vállalat dolgozói a számukra kötelező valutát beváltották, melyből fedezték is az irodánkban szobaszámla ellenében a szállásköltségeiket. A magyar csoport még 1970 nyarán ki is utazott a fenti vállalat Drezda környéki üdülőjébe, ahol két hetet töltöttek.”⁵¹¹

„Bécsit” emellett rendszeresen megbízták egyéb feladatokkal is. Több alkalommal is elküldték egy kerámiaművészhez, aki az arácsi temető felett lakott. Ebben az esetben az állambiztonság azt

510 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1970. április 7-i jelentés kiértékelése és a kapcsolódó intézkedés.

511 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1971. január 26-i jelentés.

várta tőle, hogy ellenőrizze a művész udvarában parkoló nyugatnémet rendszámú autót. Sikeres volt, a keramikus családja szívesen látta, amit jelentése végén így értékelték: „Informátorunk feladatát jól oldotta meg. Megteremtette a kapcsolatot P. keramikussal, akihez ezáltal megvan a lehetősége váratlan látogatást illetően, és így ellenőrizheti a nála lévő nyugatnémet vendéget, illetve annak beutazását.

Feladat: Tegye rendszeressé látogatásait a fenti családnál a már bevált és kifejlesztett legendán keresztül. Az esetleges váratlan vendégről, így az NSZK-gépkocsiról azonnal kérek tájékoztatást.”⁵¹²

Ugyanennek az évnek a végén egy kitelepített bírót is felkerestek vele. A jellemzésben közölte, hogy a bíró lakása nagyon elhanyagolt, „amivel ma már csak kis falukban, eldugott helyeken vagy egészen öreg, kevés nyugdíjú embereknel találkozhat az ember, mint régen a szegény proletároknál. Szinte azt lehet mondani, hogy szegényszag van náluk.”

Ez esetben azért küldték, mert a bíró egyszer-kétszer kisegítette ismerőseit telekvásárlási ügyekben. „Bécsi” feladata az volt, hogy kipuhatojja, elfogad-e honoráriumot ezért a tevékenységéért, de ő közölte, nem foglalkozik ilyennel, csak szívességből segít. Jellemzésében „Bécsi” azt írta róla, hogy „teljesen jóindulatú, törvényt és játékszabályokat tisztelő, becsületes ember benyomását keltette.”⁵¹³

Nem volt ilyen jó véleménynel egy másik áldozatáról, aki magánúton adta ki „luxuskivitelű” házat. „Beszélgetés közben említette, hogy általában mind magyarországi rokonai, mind pedig

külföldi barátai és ismerősei szoktak nála egész szezonban nyaralni, ezért nem válik szükségessé, hogy hivatalosan leszerződjk velünk. Mivel vele személy szerint csak alkalmanként találkozom, magánéletét nem ismerem, de benyomásom alapján élelmes, ügyes üzletembernek tartom, aki munkát, alkalmat pénzszerzéshez egyaránt ügyesen megragad.”⁵¹⁴

Hogy teljes legyen a kép, 1974-től még Lipták Gáborhoz is küldték. Lipták intenzív megfigyelése ekkorra már véget ért, azonban ez nem jelentette azt, hogy az állambiztonság nyomozóiban időről időre nem lángolt fel a személyével szembeni érdeklődés. Így „Bécsit” is ráállították egy időre. Első jellemzésében közvetlen, kedves modorú embereknek írja le a házaspárt, hozzátéve: „1943–1950 között nyáron gyakran jártak össze, a személyi kultusz korában ez nagyon megritkult, csak dr. P. mint házi orvos maradt meg a baráti kapcsolatokból. L. G.-ék mindig kissé óvatosak, sőt sok vonatkozásban érdekemberek voltak.”⁵¹⁵

1975-ben azzal bízták meg, hogy juttasson el egy nyugatnémet nőt Liptákékhoz, aki azonban egész idő alatt Budapesten volt, Fűredre csak egyetlen napra látogatott le, így nem lehetett Liptákékkal összehozni. Pedig „a hölgy grafikus és keramikus, tehát az érdeklődését feltétlenül felkeltette volna Liptákék gyűjteménye, főleg a néprajzi érdekességek.”⁵¹⁶

Ebben az időben egyébként tartótisztje többször is panaszkodott Bécsi Pálra: úgy találta, nem elég aktív, nem elég segítőkész. Megjegyzendő, hogy 1972-ben személyi változás történt. A korábbi rendőrhadnagy, aki számos más Balatonfüreden működő

514 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1969. március 2-i jelentés.

515 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1974. november 26-i jelentés.

516 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1975. február 6-i jelentés.

512 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1968. május 28-i jelentés kiértékelése.

513 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, 1969. február 4-i jelentés.

ügynökökkel is tartotta a kapcsolatot, átadta az embereit egy másik tisztnek. Ez az új ember bizonyos értelemben sokkal merevebb volt, hajlamos volt belekötni az informátorokba, így ez is belejátszhatott a „Bécsiről” írott negatív hangú kiértékelésekbe.

Pedig „Bécsi” továbbra is dolgozott. 1978-ban még a Scharnow nevű nyugatnémet utazási irodát is „leleplezte”. Jelentette, hogy a cég több magánszállást is kivett egész nyárra, amit az állambiztonság amiatt nehezményezett, hogy az itt megszálló személyek gyakorlatilag teljesen elvesznek az adminisztratív intézkedések számára.⁵¹⁷

„Bécsit” nyomban megbízták azzal, hogy „mélyítse el kapcsolatát a nyugatnémet utazási iroda személyes képviselőjével, és számoljon be az iroda további konkrét fizetővendég-szolgálati igényeiről”.⁵¹⁸

Ezt „Bécsi” meg is tette, illetve írt egy listát a cég által kibérelt szálláshelyekről, ahogyan azt is közölte, hogy a Scharnow 1979-ben már tíz-tizenöt újabb szálláshelyet akar kibérelni ezek mellé.

„Bécsi Pál” aktáját végül 1980 elején zárták le. Mind „Tóth József”, mind „Bécsi Pál” alkalmazása különösnek tűnhet annak ismeretében, hogy az IBUSZ-nak kötelezően be kellett jelentenie a szállásadókat és a szállásfoglalókat is. A cél elsősorban ezeknek az adatoknak a leellenőrzése volt. Az akta kiválóan példázza mindazt a feszült figyelmet, amelyről *Az IBUSZ működése és nyugatnémet kapcsolatai* című fejezetben részletesen is írtam.

517 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1978. június 26-i jelentés kiértékelése.

518 ÁBTL 3.1.2 M-38118 „Bécsi Pál”, az 1978. július 15-i jelentés végén kijelölt feladat.

Legális áttelepülés az NDK-ból Magyarországra

Wolfgang Otto Mahler története

Wolfgang egyike a kötet azon kevés szereplőjének, aki teljes nevén szerepel: ezt a vele készült interjú során ő maga kérte, mondván, neki az itt leírtakból semmi nincs, amit szégyellnie kellene, sőt kimondottan büszkén vállalja a múltját. A Berlinton északra eső Lindowban született. Édesanyja berlini születésű volt, de a második világháború utáni krónikus élelmiszerhiány elől vidékre költözött. Némi hányattatást követően megérkezett Lindow településre, ahol először háztartási alkalmazottként dolgozott. 1949-ben ismerte meg későbbi férjét, aki akkor tért haza a szovjet hadifogságból.

Wolfgang 1950. november 9-én született. Ebben az időben az NDK-ban állandó volt a hiány. Wolfgang szerint édesanyja „amikor nem lehetett krumplit vagy vaját kapni, mindig a megfelelő fórumhoz fordult. Írt a Piecknek levelet, írt a Honeckernek levelet.”⁵¹⁹ A Német Demokratikus Köztársaság Janus-arcára jellemző,

519 Wilhelm Pieck, majd később Erich Honecker egyaránt a Német Szocialista Egységpárt első titkára volt. Bár elvileg lehetséges volt nekik levelet írni, a rendszer az efféle magatartást feltétlenül gyanúsak tartotta. Amennyiben külön nem jelzem, az ebben a fejezetben elhangzó idézetek mind a Wolfgang Mahlerrel felvett interjúból valók.

hogy ezt ugyan meg lehetett tenni, sőt arra is volt esély, hogy a hasonló reklamációknak valamiféle fogantatja legyen, de a hatóságok nem szerették az efféle öntudatos polgári megnyilvánulásokat – valószínűleg már ezek is közrejátszhattak abban, hogy a család az Állambiztonsági Minisztérium látómezejébe került.

És voltak egyéb okok is: az NDK-ban a vallást nem tiltották be, ezért a család gyakorló evangélikus lévén egyházi foglalkozásokra járatta a gyerekeket. „Akartuk vagy nem, menni kellett [...] Türt volt, de a hatalom nem szerette.” Ez a család saját döntése volt, ahogyan az is, hogy Wolfgang nem lépett be az állampárt hivatalos ifjúsági szervezetébe, az FDJ-ba.⁵²⁰ Ehelyett hitoktatásra járt számos tíz év körüli fiúval és lánnyal együtt egy öreg kántortanítóhoz, aki még Wolfgang édesapját is oktatta. „Állandóan hallgattam, hogy az apád ilyen volt, meg az apád olyan volt.” Ugyanakkor az egyházi foglalkozásokat részben ifjú papjelöltek tartották, és ezek a délutánok olyan szabadságot jelentettek, amit a korabeli keletnémet oktatás egyik ága sem adott meg: „Tudtuk, hogy ha rosszak vagyunk, a hitoktató kidob, és akkor szabad idő lesz. Nem úgy, mint az iskolában, ahol három órát [a napközi keretében délutánonként] ott kellett rostokolni, és valamit mindig csinálni kellett.”

Az egyházi oktatás legjobb vonása mégis az volt, hogy különféle témákról beszélgettek, és ilyenkor a gyerekeknek saját véleménye is lehetett. Wolfgang ott tanulta meg „a képes gondolkodást, illetve a képeken keresztül ható szabad beszédet”. Az állami oktatás ilyen téren más volt, Wolfgang több alkalommal még osztály-

520 FDJ – Freie Deutsche Jugend (Szabad Német Ifjúság). A szervezet a magyarországi KISZ-nek, illetve a szovjet Komszomolnak felelt meg, a keletnémet fiatalok túlnyomó többsége általános iskolás korától kezdve mintegy magától értetődően a tagja lett. Ennek ellenére megvolt rá a lehetőség, hogy valaki ne lépjen be.

főnöki intót is kapott az ellenőrzőjébe: „Azt írták, hogy nagyon jól tanulok, csak a saját utamat keresem, és nem a közösséggel tartok. Ez manapság pozitívum lenne, abban az időben azonban nagyon nagy negatívum volt.” De így is levizsgázott, „jó” eredménnyel, amely még jobb is lehetett volna, csak éppen az orosz érdemjegye lehúzta az átlagát.

Kamaszkorában aktívan sportolt: tízéves kora körül futballozott, majd később vitorlázott. Lindowban ehhez adottak voltak a körülmények, ugyanis a város három tó között fekszik, és már abban a korban is államilag elismert üdülők helynek számított nagy kempingjével.

A vitorlázás során volt alkalma elsőként szembesülni a keletnémet diktatúrával, addig a politika nem volt befolyással az életére: egész télen dolgozott egy vitorlás hajón, az O Jollén, amellyel az ígéret szerint indulhatott volna a nyári versenyen. De máshogy alakult: a hajót egy ismeretlen fiú kapta meg, ugyanis „ő XY elvtárs fia volt. Még csak nem is volt lindowi.” Az ilyen jellegű részrehajlás minden bizonnyal nem volt szokatlan a kommunista államban, mindazonáltal elsőre találkozni vele feltétlenül sokkoló élmény. A rendszerrel való másik gyerekkori találkozása az volt, amikor Wolfgang és édesanyja egy hétfői napon nagyszülei sírjának rendbetételére szokás szerint Nyugat-Berlinbe készült. Ez a nap 1961. augusztus 14-re esett, éppen egy nappal azutánra, hogy a keletnémet hatóságok falat vontak Nyugat-Berlin köré. Bezárult a világ. „Emlékszem – mesélte Wolfgang –, tízévesen ott álltam a [lindowi] Gudelacksee partján, és vártam az atomfelhőt.” Bár az atomháború szerencsére elmaradt, a keletnémetek életét így is alapjaiban változtatta meg a Fal.

Wolfgang igazán mégis akkor került szembe az államhatalommal, amikor zenélni kezdett. Ez a hatvanas évek közepe volt, az

a kor, amikor a nyugati könnyűzenei irányzatok sok fiatal lelkesítettek, és Kelet-Európában is kezdtek feltűnedezni a professzionális együttesek. Természetesen az ehhez kötődő szubkultúrát és annak bizonyos megjelenési formáit – hosszú haj, új típusú, mindekenélőtt nyugati ifjúsági divat – a kommunista elit legalábbis gyanakvással, ellenségesen szemlélte.

Wolfgang néhány barátjával együtt alakított egy zenekart The Earls néven. Számaik nem voltak kifejezetten felforgatók, táncrendezvényeken (Jugendtanz) időnként fel is léptek, a korabeli szabályok betartása mellett. A zenén kívül a csapat számára majdnem ugyanolyan fontos volt, hogy együtt „bandázhatnak”. A korszakban elfogadott *sozialistische Gemeinsamkeit*⁵²¹ helyett ők inkább egy saját közösséget teremtettek: „A szabadságfok egyszerre volt nulla és száz százalék. Egy más között szabadok voltunk, a magunk kis gömbjében, amibe senki mást nem engedtünk be.”

A külső szabadságfok viszont nulla százalék volt: „Előfordultak konfliktusaink szülővel, tanárral, szomszédal.” Ezek a konfliktusok részben abból adódtak, hogy a tinik a kor szellemének megfelelően megnövesztették a hajukat, saját fiatalos divat szerint öltöztek, és igyekeztek jól érezni magukat. „Divatozásuk” teljesen a sajátjuk volt: például függönyből varrtak nadrágot maguknak, és csak jóval később szembesültek avval, hogy hasonló divat Nyugaton tényleg létezett – az NDK elzárt világába onnan inkább csak elmosódott benyomások juthattak be. Elvük a hippik „szeretkezz, ne háborúzz” attitűdjére emlékeztetett: Wolfgang szavaival amolyan „gömbben” éltek, amelyen belül szabadok voltak, és ebbe a szabadságba nem eresztettek be senkit. Ugyanígy senkit nem

521 Magyarul szocialista közösség. Wolfgang ezt a kifejezést használta a Német Demokratikus Köztársaság közösségi tereinek szellemiségére.

akartak megnyerni a saját felfogásuknak, csak hogy a hatvanas évek Kelet-Németországában ezt a fajta elhajlást egyáltalán nem tolerálták, sem a hivatalos hatalom, sem pedig az ahhoz hű lakosság, így a fiúk számos konfliktusnak voltak kitéve.

Az első Wolfgangról szóló Stasi-jelentés nagyjából a zenekar alapításakor íródott. A titkos informátor fantáziadúsan a „Wolfgang”⁵²² álnévet viselte, és a megfigyelt első jellemzésében nem felejtett el külön kitérni arra, hogy „gitárja van”⁵²³ Ezt azután hosszasan megfigyelés követte, amiből adódóan a fiatalember számos hátrányt szenvedett el. Egyetemre, főiskolára nem mehetett, de még első munkahelyéről is el kellett jönnie. A német újraegyesítés után természetesen sok egykori NDK-polgárral együtt ő is megtudta, ki figyelte – az informátor ebben az időben megbecsült lindowi polgárnak számított, aki az újraegyesített Németországban városi képviselő lett, s immár évről évre „grófként” lépett fel a helyi hagyományörző rendezvényeken. A *Märkische Zeitung* neuruppini kiadásában megjelent egy ügynökmúltját leleplező cikk, amelyben szembesítették Wolfganggal.⁵²⁴ A disztíngvált úriember azzal védekezett, hogy Wolfgang örülhet, hogy ő figyelte meg. Ha más teszi, sokkal rosszabbul járhatott volna.

Magyarországról Wolfgang tizenhét éves koráig szinte csak annyit tudott, hogy baráti szocialista ország. „Egyszer egy barátom mesélte, hogy Budapesten járt a Spencer Davis Group koncertjén, és hogy a koncert után a stadion úgy nézett ki, ahogy a nyugat-

522 Az ügynöknevek megválasztásának rendszere az egyes államvédelmi szerveknél meglehetősen kaotikus volt, többször előfordult, hogy az informátor az egyik megfigyelt személy nevét kapta kódnevként.

523 BStU Allg.P. 1395/75.

524 Der Graf wurde vom Grafen bespitzelt (In: *Märkische Zeitung/Ruppiner Anzeiger*, 24–25. Juli 2005).

berlini Waldbühne színpad a Rolling Stones fellépését követően. Ez 1967-ben történt, és megdöbbenett. Az NDK-ban elképzelhetetlen volt, hogy egy nyugati, ráadásul angolszász együttes koncertet adjon.” Ugyanez Magyarországon már az ötvenes évek vége óta, ha nem is egészen megszokott, de elfogadott volt.⁵²⁵ Wolfgang arról is értesült, hogy „van ott egy nagy tó” – bár közelebbit csak később, személyesen tudott meg róla.

1972-ben már ennél a tónál nyaralhatott: munkatársával két szegedi egyetemista lánytól szereztek meghívólevelet (a keletnémetek szocialista országba csak szervezett út keretében vagy meghívólevéllel utazhattak). Szegedre érkeztek meg, ahonnan lestopoltak a Balatonhoz. A két német fiú természetesen egyáltalán nem beszélt magyarul, és az ország délkeleti részében már akkor sem volt jellemző a német nyelvismeret. Ez majdnem katasztrófa-lis véget vetett a tervezett nyaralásnak: Szegedről először a Duna menti Soltra akartak volna eljutni, de az őket stoppal szállító autóból még a város felé vivő keresztútnál kiszálltak. Az útkereszteződés, ahogy Wolfgang emlékszik, „a semmi közepén”, lakott településektől távol, viszont a jugoszláv határhoz nagyon közel volt: dél felé mindössze egyetlen útszakasz választotta el őket a disszidálástól. Nekik azonban nem ez volt a szándékuk, és igazából eszükbe sem jutott, hogy mekkora veszélyben vannak. „Teljesen naivak voltunk” – jegyzi meg Wolfgang: Hamarosan jött egy határőr, aki azonban nem beszélt németül, így csak kézzel-lábbal tudtak kommunikálni. Ráadásul a német srácok Solt nevét „Zoltnak” mondták, így a határőr természetesen nem értette, hova akarnak menni.

Újabb gondot jelentett, hogy amikor igazolták magukat, a határőr figyelmét felkeltette Wolfgang kiutazási engedélyén az irá-

nyítószám.⁵²⁶ Lindow irányítószáma 1954 volt, ami épp a születési dátum (1950) alatt foglalt helyet az okmányon, ezt pedig a magyar katona felettébb gyanúsna találta. Mivel Magyarországon 1972-ben még nem voltak irányítószámok, a dolgot jelbeszéddel sem tudták elmagyarázni neki. Hamarosan megérkezett egy újabb bo-rostás határőr, aki folytatta a vizsgálatot, noha németül ő sem tudott jobban. A helyzet illegális határátlépési kísérlet miatti letartóztatással fenyegetett, de végül magától megoldódott: „Jött egy biciklis lány, a határőrök hirtelen vele kezdtek foglalkozni. Ezalatt jött arra egy kocsis, ami megállt nekünk. Mi bepattantunk, és ott-hagytuk őket.” Szerencsájuk volt.

Ezzel eljutottak Soltra, ahol egy benzinkutas segített nekik: megkért egy Győr felé tartó kamionost, hogy vigye el őket, ami meg is történt. Így a hányattatásokat követően a fiúk Székesfehérvárról elérték eredeti céljukat, Balatonfüredet.

Wolfgang itt nagyon jól érezte magát. A nyaralás során találkozott egy helyi lánnyal, Csángó Máriával. Ismeretségük alapja az volt, hogy a szegedi egyetemen Mária csoporttársa volt az a lány, akitől Wolfgangék a meghívólevelüket kaptak. A két fiatal kapcsolata hamarosan elmélyült. Komolyan foglalkozni kezdtek a gondolattal, hogy összekötik az életüket, de mint kiderült, ennek egyáltalán nem létezett bejáratott útja.

„Amikor megkérdeztem, hová kell fordulnom, ha Magyarországra akarok nőszülni és odaköltözni, azt mondták, ilyen nincs – emlékszik vissza Wolfgang az NDK-hatóságok első reakciójára –, és ha ilyen nincs, akkor olyan szerv sincs, amelyik ezzel foglalkozna.” A helyzet valóban egészen különleges volt. A Német De-

525 Csatári: *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*.

526 A keletnémet állampolgárok útlevele helyett többnyire csak kiutazási engedélyt (Reiseanlege) kaptak, ami lényegében egy kartonlap volt.

mokratikus Köztársaság előtt nem volt ismeretlen az, hogy egy polgára külföldre kíván költözni – valójában, amint arról már szoltam, a szocialista blokk összes országa közül éppen az NDK-ban jelentette a legnagyobb gondot a legális és illegális kivándorlás, aminek egész fennállása során a lehető legradikálisabb eszközökkel igyekezett gátat szabni.⁵²⁷ E kivándorlás fő iránya azonban a Nyugat volt. „Disszidálás kelet felé? Ki hallott már ilyet? – tette fel a költői kérdést Wolfgang. – Nyugatra lehetett menni, annak megvoltak az útjai. Az embernek persze elvették mindenét, örülhetett, ha nem került börtönbe, aztán kivásárolták.”⁵²⁸ De a szovjet blokkon belül ilyesmi akkoriban nem létezett. Még a legcinikusabb keletnémet döntéshozó is azt gondolhatta, egy ilyen disszidálás olyan, mintha valaki a börtönből egyenesen a sétálóudvarra szökne. Wolfgang és Mária számára azonban ez már nem politikai vagy egzisztenciális, hanem egyszerű magánéleti kérdéssé vált: közös jövőjük csak akkor lehetett, ha egy országban vannak. Azt pedig, hogy ez az ország Magyarország legyen, nyomban az elején eldöntötték. Az NDK, mint jövőendő lakóhelyük, egy pillanatra sem merült fel.

527 Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*, 38–43. o.

528 Ezt abban az időben Freikaufnak (kb. a szabadság megvásárlása) nevezték, lényegében azt jelentette, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormánya egy bizonyos pénzösszeget adott az NDK-nak egyes polgárai kiengedésért cserébe. Az ilyen személyek többsége a kivásárlás idején már börtönben ült, bár arra is volt példa, hogy valamely családtagja kérvényt nyújtott be, és Nyugat-Németország ennek alapján vásárolta ki az illetőt. Noha a Freikauf intézményét az átlag keletnémet elvileg nem ismerte, gyakorlatilag léteztek kommunikációs csatornák, amelyekken keresztül igenis értesülhetett róla. Mindenesetre ez az út csakis Nyugat-Németország felé létezett.

A Német Demokratikus Köztársaság mindent elkövetett, hogy otthon tartsa Wolfgangot. Tizennyolc évesen, akárcsak a többi korabeli fiút, őt is behívták sorozásra. Ekkor megvolt a lehetősége, hogy maga válassza meg a fegyvernemét, ő pedig („mivel mindig nagy álmodom volt a szabadság és a tenger”), a haditengerészetet választotta volna, a legrövidebb másfél évre. A tengerészetnél azonban nem volt másfél éves szolgálati idő, az újoncnak legkevesebb négy évre be kellett vonulnia. „Négy év tizennyolc évesen rendkívül hosszú időnek tűnt.” Ezt nem vállalta, inkább másik fegyvernemhez ment volna. A sorozótiszt azonban azt mondta, más fegyvernemhez ezúttal nem tudják helyezni, ezért hazaküldte azzal, hogy majd hívják, amikor szükség lesz rá.

Bármilyen nagyvonalúnak tűnhet is első hallásra ez a döntés, valójában ördöginek bizonyult. Wolfgang huszonkét évesen még mindig nem volt katona, így az NDK-nak volt a kezében egy kártya, amikor megtudták, hogy Magyarországra akar költözni. Nyomban ki is játszották ellene: behívták, gondolták, majd a hadsereg kiveri a fejéből ezt a hagymázos fantazmagóriát.

Érthető, miért tűnt az NDK kezében az adott helyzetben olyan hatékony fegyvernek ez a késleltetett behívó: joggal bízhattak benne, hogy sikerül megfojtaniuk a kapcsolatot. Wolfgangot tehát behívták, és a légvédelemhez került Parchimba, Elő-Pomerániába. Huszonkét éves volt ekkor.

A keletnémet Nemzeti Néphadsereg⁵²⁹ a hetvenes évek elején még mindig a világ egyik legfélelmetesebb és egyben legrosszabb híré haderejének számított – ez utóbbit főként annak a határőrségnek köszönhetette, amely az ország nyugati határai és a berlini fal mentén rendszeresen gyilkolt vagy sebesített meg olyan kelet-

529 Nationale Volksarmee, azaz NVA.

német állampolgárokat, akiknek egyetlen bűnük az volt, hogy el akarták hagyni az országot. A sereg a mindössze tizenhétmillió Német Demokratikus Köztársasághoz viszonyítva aránytalanul túlméretezett volt, egyszerre csaknem egymillióan teljesítettek itt katonai szolgálatot.⁵³⁰ Az ottani életet fegyelem és titoktartás jellemezte: a katonának már szolgálata megkezdésekor fel kellett esküdnie az államra és a Szocialista Egységpártra, de ami ennél is fontosabb, nem tarthatott kapcsolatot (sőt elvileg még csak nem is beszélhetett) nyugati külföldivel, és még a baráti szocialista országok polgáraival is csak a lehető legkevesebbet érintkezhetett.

Wolfganggal bevonulását követően a politikai tiszt is elbeszélgetett, ugyanis természetesen a sereg értesült kivándorlási szándékáról. Közölte vele, hogy amennyiben nem teszi le vagy megszegi ezt az esküt, katonai bíróság elé kerül, és mehet Bautzenbe.⁵³¹ Büntetett előélettel pedig a Magyar Népköztársaság nem fogadja be. A tiszt emellett viszonylag emberséges volt: megjegyezte, hogy a seregen belül, amennyiben Wolfgang betartja az állam által diktált játékszabályokat, lehet valamennyi mozgástere. Megbízták, hogy szervezze meg az ezredzenekart. 1973 szilveszterén fel is léptek a tiszti klubban, majd utána a katonársaknak is játszhattak. Utólag kiderült, hogy ez volt a legjobb, amit Wolfgang tehetett. Alkalmazkodott, beállt a sorba. De szerencséje lett: „Megint a sors kiválasztotta voltam, azt lehet mon-

530 Ezek a számok az NDK negyvenéves fennállása során természetesen módosultak, de a lényeg megmaradt: a hadsereg létszáma mindig is aránytalanul magas volt az összlakossághoz viszonyítva.

531 A bautzeni börtön a Német Demokratikus Köztársaság hírhedt fegyintézte volt. Az ilyen fenyegetést az NDK-ban nem lehetett nem komolyan venni.

dani. Mint besorozott sorkatonát ideiglenesen leszereltek, Magyarországra repültem, itt megvolt az eljegyzés, aztán mentem vissza katonáskodni.”

E szerencséjéhez, meglehet, hozzájárult az is, hogy korábban tévészerelőnek tanult, bevonulása előtt egy ideig dolgozott is már a szakmában, így ő javította a parchimi támaszpontot vezető ezredes televízióját. „Én voltam az egyetlen tévészerelő az ezredben.” Így esett, hogy személyesen beszélhetett a főtiszttel, amire egyébként egyetlen közkatonának sem lett volna lehetősége. Ideiglenesen tehát leszerelték, kapott egy ideiglenes polgári személyi igazolványt és utazási engedélyt; ezzel repülhetett Magyarországra, ahol eljegyezte Máriát. „Innentől már mondhattam azt, hogy nemcsak valami nőhöz megyek. Ezt kikértem magamnak, azzal, hogy ő a jegyesem.”

Katonaként a házassági ügyet csak Parchimban intézhette, amikor kimenőt kapott. Parchimban kis hivatal működött, ahol az ügyintézők még valamennyi segítőkészséget is tanúsítottak, például megkeresték neki, pontosan milyen okmányokat kell benyújtania, és Magyarországra is segítettek elküldeni a megfelelő kérvényt.

A Magyar Népköztársaság, mint kiderült, elvárt egy érvényes házassági alkalmassági nyilatkozatot, és csak akkortól foglalkozott érdemben Wolfgang és Mária házasságkötésével, valamint Wolfgang áttelepülésével. E nyilatkozatot ráadásul mindkét állam pecsétjével el kellett volna látni, ami újabb problémát jelentett, ugyanis sem az NDK, sem pedig Magyarország részéről nem akarták lepecsételni addig, amíg a másik fél pecsétje nincs az iraton. A huszonkettes csapdája volt ez. Az egész ostoba aktatologatásnak tűnhet, minthogy az is volt – ahogyan teljesen értelmetlennek tesz az is, hogy miért akarta a Német Demokratikus Köztársaság

annyira otthon tartani Wolfgangot. A házasságról is igyekeztek lebeszélni, mondván, hogy odahaza is vannak csinos lányok. Ő azonban kitartott elhatározása mellett.

Mindenesetre teltek a hónapok, ami sok ember eltökéltségét legyőzte volna. Wolfgang gyakran járt Magyarországon, és egy ilyen útja során Máriával együtt bement a Belügyminisztériumba is, ahol egészen magas szinten voltak hajlandóak vele foglalkozni: „Egy államtitkár vagy valamilyen más magas rangú illető beszélt velünk, aztán elmondta mindazokat, amiket otthon nem tudhattam meg. Azt mondta, tudja, két ország van, amelyekkel probléma van, az egyik az NDK, a másik a KNDK [Észak-Korea].” A magyar Belügyminisztériumban többek között azt is közölték vele, hogy az NDK alkotmánya és törvényei mit tesznek lehetővé: „Kiderült, hogy mi az NDK-ban nem is ismerjük a saját alkotmányunkat.”

De ez nem csak Wolfgangra volt igaz: úgy tűnt, a keletnémet hivatalnokok ugyanolyan kevéssé ismerik a hazai szabályozásokat. Wolfgang tehát „szépen visszaélt ezzel”. Amikor a keletnémet hivatalban olyan jogszabályokat és paragrafusokat emlegetett fel, amelyekről a hivatalnokok nem tudtak, de amelyek nagyon is léteztek, megijedtek: azt hihették, valamilyen magas rangú kapcsolat lehet a háttérben. Ez félelem a Német Demokratikus Köztársaságban nagyban megkönnyítette az ügyintézés egyébként körülményes menetét. Ettől függetlenül az ügy még így is elakadhatott volna megyei szinten, amikor az oda küldött beadványra nem érkezett válasz. Mégis létezett kiskapu, amely szintén a pártállami rendszer sajátságaiból adódott. Amennyiben ugyanis egy beadványra nem jött válasz, egy nemrégiben törvénybe iktatott keletnémet rendelkezés értelmében két hét után levélben lehetett fordulni az államfőhöz, Erich Honeckerhez, vagy ahogyan a keletnémet közbeszéd kifejezte: lehetett írni Erichnek.

Wolfgang tehát írt Erichnek, és Erich válaszolt: „Már ők mondták, hogy menjek a rendőrségre, kapok egy útlevelet [...] repültem, és 1975. április 6-án megtartottunk az esküvőnket Balatonfüreden, majd egy hét Budapesten töltött nászút után feleségem nélkül vissza kellett mennem az NDK-ba. Ott azután segítettek, hogy minél gyorsabban tűnjek el.”

Most már tehát szabad volt az útja Magyarországra. Házasságvándorlóként minden ingóságát, „minden gatyát, minden széket, mindent” össze kellett írnia, hogy magával vihesse, és természetesen mindent külön engedélyeztetnie kellett a vámhivatallal is. „Két vasúti konténerrel hoztam őket” – emlékszik vissza.

Eddigre már jókora pénzösszeget költött az áttelepülésre: a magyarországi oda-vissza repülések nem voltak olcsók, ennek érdekében még a zenészfelszerelését is pénzzé tette. A holmiját természetesen egyben kellett eljuttatnia Magyarországra, ugyanis a kapott NDK útlevél csak egyirányú volt, hazaútra már nem szólt.

1975. június 3-án végleg Magyarországra költözött feleségéhez – eddigre majdnem három éve küzdött azért, hogy ezt megtehesse. Veszprémben azonban még fogadta egy utolsó meglepetés. Amikor jelentkezett a KEOKH-nál, közölték vele, hogy neki még Kelet-Németországban kérvényeznie kellett volna, hogy a Magyar Népköztársaság befogadja. Erről korábban senki nem szólt; sem az NDK-ban, sem Magyarországon. Szerencséjére gyorsított eljárással ezt hajlandóak voltak pótolni, így maradhatott. Már augusztus 1-től dolgozott a helyi Gelka szervizben tanult szakmájában, technikusként, majd később Budapesten eredményes mestervizsgát tett mint rádió- és televízió-műszerész. 1977-től nyugdíjba vonulásáig, 2007-ig a balatonfüredi vízműveknél (DRV) állt alkalmazásban. E helyütt sok éven át a szakszervezetben és a vállalati tanácsban vezető pozíciót töltött be.

1984. március 15-től 2012 januárjáig másodállásban mint mester dolgozott, illetve 1990 óta a mai napig vezeti a helyi Szolgáltató Ipartestületet (SZIT), országos szintű elismerésekkel és kitüntetésekkel (IPOSZ-díj, a Magyar Kézművességért Díj arany fokozata). Itt mindkét oldalt, a munkavállalóit és a munkaadóit is megismerte. 1988-ban a helyi MDF alapító tagja volt, és aktívan részt vállalt a demokratikus építkezésben, a balatonfüredi önkormányzat munkájában, valamint a helyi vállalkozások támogatásában.

Amikor megkérdeztem tőle, mi volt a véleménye a kezdeti időkben Magyarországról, azt felelte: szabadabb volt, mint az NDK, sokkal szabadabb. Kellemesebbnek érezte a légkört, és az emberekről is általánosságban jó volt a benyomása. „Szegényebbek voltak, mint mi, de nem elvenni akartak, hanem csak adtak. A nehéz napokban akkoriban volt idő egy-egy jó szóra vagy nevetésre. Az volt a hozzáállás, hogy egy idegennek odaadod az utolsó ingedet is. Ilyet az NDK-ban nem tapasztaltam. Ettől nyomban leszálltam a magas lóról.” 1960 óta először Magyarországon ivott Coca Colát: annak idején, mielőtt a fal megépült, a nagynénjével – aki Nyugat-Berlinben dolgozott, de Kelet-Berlinben lakott – néha átment „Nyugatra”, egy ilyen alkalommal megihatott egy fél üveggel, az unokatestvérével közösen. A kóla ízére ugyan nem emlékezett, de az ital az ő szemében, ahogy egy egész fiatal keletnémet generációnak, a szabadsághoz tartozott. Magyarországon a hetvenes években hozzá lehetett jutni, ahogyan számos nyugati termékhez.

De az NDK-tól nem szabadulhatott meg teljesen. Mivel az esküvő után Mária szülővárosában, Balatonfüreden telepedtek le, nyaranként állandóan találkozott keletnémet állampolgárokkal, barátokkal. A sógora akkori feleségének szülői házában, amely akkor nyaranként az NDK Utazási Iroda (Reisebüro der DDR) kiren-

deltségeként működött, az ott „dolgozókkal” is sokat beszélt. Ha ezek az emberek megtudták, ki ő, sűrűn tettek rá nem túl barátságos megjegyzéseket, mint például „Nestbeschmutzer”,⁵³² és hasonlók. Működött a keletnémet agymosás. Ugyanígy azt sem voltak képesek megérteni, miért tudott 1982-ben a feleségével és két lányával Jugoszláviában nyaralni, illetve 1983-ban Ladájukkal egy hónapot Ausztriában és a Német Szövetségi Köztársaságban utazgatni – azt gondolták, ha ők nem utazhatnak, egy közönséges hazaáruló ugyan miért teheti. Wolfgang ezen az utazáson a Harz hegységben ott állt a belnémet határ nyugati oldalán, és átnézhetett keletre. Ugyanakkor nyugati rokonaihoz nem látogathatott el, ugyanis az NSZK-t és Nyugat-Berlint összekötő autópálya használatára keletnémet állampolgárként nem kaphatott engedélyt. Megint csak ugyanaz a nótá: ha ők nem utazhatnak, más minek utazgasson?

Keletnémet útlevelét ötévente meg kellett újítania, amit Budapesten, a Népstadion utcában lévő keletnémet követségen tehetett meg. Egy alkalommal akkor már Svájcban élő öccsével együtt mentek ide. Amikor kérte, hogy pecsételjék le, miszerint az útlevél minden országba és Nyugat-Berlinbe is érvényes, a hivatalnok letagadta, hogy ilyen pecsét létezne. Öccse ekkor elővette a saját keletnémet okmányát, és megmutatta, hogy abban pontosan ilyen pecsét van. Ezután a hivatalnokok közölték, hogy nem hagyhatják el a követséget, ami a Német Demokratikus Köztársaság területének számít. Rövid időre tehát visszatértek a keletnémet börtönállamba. Persze kénytelenek voltak elengedni őket, de azért rájuk akartak ijesztetni egy kicsit.

532 Szó szerint: „aki a fészkébe piszkít”, illetve „aki a fészket beszennyezi”. Lényegében a hazaáruló nem túl finom szinonimája.

Wolfgang számára 1983-ban újabb megdöbbenést jelentett, amikor nyugati útjához vízumot kért: Ausztriába kellett, de az NSZK-ba németként alanyi jogon vízummentesen utazhatott. Ez az NDK-ban természetesen nem volt köztudott, holott még a keletnémet törvények értelmében is lehetséges volt. Wolfgang családjával évente látogatott haza szüleihez és régi barátaihoz, amit a kilencvenes évek eleje óta újra szabadon tehet. Szülei és középső öccse szintén gyakran látogatták meg Magyarországon. Legfiatalabb testvére a nyolcvanas években Svájcba költözött.

Wolfgang igazából akkor sajnálta, hogy nem lehet otthon Németországban, amikor tizennégy évvel később, 1989. november 9-én, a születésnapján a televízióban meglátta a berlini fal leomlásáról szóló híreket: „Akkor, bevallom, sírtam.”

Édesanyja a Stasi-akták nyilvánosságra hozását követően kikererte a saját anyagát, amire az a válasz jött a hivatalból, hogy neki ugyan nincsen aktája, de a fiának van (utóbb az is kiderült, hogy róla viszont a KGB vezetett aktát, de ez már egy másik történet). Wolfgang tehát kikérhette, és meg is kapta a megfigyeléséről szóló anyagot.

Néha szokta látni az őt megfigyelő ügynököt, akinek ugyan köszön, de „nem ülnék le vele meginni egy sört. (...) Az a furcsa, hogy alig változott valami. Akkor ott ő volt az elfogadott ember, én meg a hosszú hajú kívülálló, és ez ma is így van.”

Balatonfüreden beilleszkedett, bár nemzeti identitását mindig megőrizte. Jelenleg is itt él családjával. Egyáltalán nem bánta meg, hogy a hetvenes években nem hátrált meg a keletnémet államhatalommal szemben. Arra is büszke, hogy a magyar hasonló szervezeteknek az első években történt megkeresésére, felajánlására is nemet mondott. Ugyanis természetesen nagyon hamar megkeresték: a keletnémet utazási irodával meglévő kapcsolata és

német nyelvtudása igen kívánatos ügynökjelöltté tették. Ő azonban nem állt kötélnek, és nem is történt semmi baja. A magyar állambiztonsággal kapcsolatos másik élménye az volt, amikor a DRV-nél az egyik jó barátja azt mondta neki, hogy a jövőben jobban tenné, ha kevesebbet beszélne neki, mert erről sajnos be kell számolnia. Ezzel világosan a tudomására hozta, hogy a magyar állambiztonsági szervek megfigyelik. Ma – ahogy ő maga fogalmaz – „feleségével együtt is harcol az igazságért, a demokráciáért és a szabadságért, a családért, a szeretetért”.

Wolfgang esetéből láthatjuk, hogy az NDK elhagyására léteztek ugyan törvényes utak is, ám ezeket a keletnémet állam igyekezett minél alaposabban eltitkolni polgárai elől, illetve elérhetetlenné tenni őket számukra. A nehézségek egy része, amelyekkel a történet során találkozott, beszédesen érzékeltetik, hogy amennyiben egy polgára otthon tartásáról volt szó, az NDK akár saját törvényeinek kiskapuit is hajlamos volt kihasználni. A Német Demokratikus Köztársaság számára a legális kivándorlás intézménye mindenképpen problémás kérdést jelentett, hiszen mint arról már többször beszéltem, a lakosság széles rétegei lettek volna hajlandók külföldre vándorolni.

Hamvába holt szökési terv

„Stefi” és „Margit” disszidálási szándéka

1975 augusztusában a magyar állambiztonság kapott egy megke-
resést a berlini Állambiztonsági Minisztériumtól, miszerint hama-
rosan Magyarország területére érkezik két kelet-berlini fiatalasz-
szony, akik a keletnémet államvédelmi szervek értesülései szerint
két nyugatnémet férfi segítségével illegálisan át akarják lépni a
Magyar Népköztársaság határát. A kérés az volt, hogy „amennyi-
ben hamis útlevelemmel vagy más módon el akarják hagyni a Magyar
Népköztársaság területét, azt akadályozzák meg”.⁵³³ A Stasi egyéb-
ként gyanúsna találta azt a tényt is, hogy a két nő Magyarországra
csak egyirányú, nem pedig retúrjegyet váltott.⁵³⁴

Ezzel olyan történet vette kezdetét, amelyben a szökések szá-
mos szereplője és eleme tűnik fel, kezdve az NDK államvédel-
me által csak „embercsempésznek” vagy „emberkereskedőnek”
bélyegzett személyektől egészen a határ körüli problémákig. A tör-
ténet talán éppen sikertelensége okán mond el oly sok mindent
a korabeli szökésekről, azok buktatóiról – bár természetesen soha
nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy rengeteg az egyedi elem.

⁵³³ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1. o.

⁵³⁴ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 30. o.

Jellemző maga a forrás is, amelyen ez az esettanulmány alapul,
ugyanis a magyar állambiztonság nyomozói a két nőt magyaror-
szági tartózkodásuk során a nap huszonnégy órájában megfigyelés
alatt tartották, így programjukról, viselkedésükről, kapcsolataikról
nagyon részletes képet kapunk.

Természetesen felmerülhet a kérdés: mi egy ilyen történet va-
lódi kezdő- és végpontja? Ez a különböző szereplők szempontjából
más és más. A „főhősök” – Stefi, Margit és Bobi – már korábban
ismerték egymást, a nyugatnémet Bobi és a kelet-berlini Stefi egy
korábbi nyaralás során ismerkedhettek meg. Az ő szempontjukból
tehát a történet már hónapokkal korábban elkezdődhetett, akkor,
amikor Bobi először felvetette a szökés ötletét. Azt, hogy a Stasi
pontosan mikor figyelt fel erre, nem tudjuk.⁵³⁵ Ezért egyelőre érjük
be az augusztus 20-i kezdőponttal, amikor a „narrátorként” szol-
gáló állambiztonsági nyomozócsoport bekapcsolódott.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg azzal a három emberrel, aki-
ket a továbbiakban kizárólag a szervek által adott kódnevükön fo-
gunk említeni. Stefi fiatal kelet-berlini anya volt, aki egyedül ne-
velte kisgyermekét. A történet idején a huszas évei közepén járt.
Az NDK-ból a magyar állambiztonság részletes személyleírást ka-
pott, azzal a kiegészítéssel, hogy „szép, tiszta arcú, nyúlánk ter-
metű, formás nő”.⁵³⁶ Az aktákban „Bobi” fedőnéven szereplő fia-
taleMBER ugyan valamivel fiatalabb volt a nőnél, de ez nem jelen-
tett akadályt. Az államvédelmi szervek szempontjából azonban
feltétlenül rossz pontnak számított, hogy nem sokkal azelőtt vég-

⁵³⁵ Ennek oka a BStU anonimizálási rendszere, amely nem teszi lehetségessé
a név alapján történő keresést. Erről a rendszerről az előszóban írok rö-
viden.

⁵³⁶ ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 4. o.

zett egy NSZK-rendőrfőiskolán, ami értelmezésük szerint azt jelentette, hogy nyugati „erőszakszervezet” tagja.⁵³⁷ Stefi barátnője, Margit szintén kelet-berlini volt, nála pár évvel idősebb, két gyermek édesanyja. Olyannyira fontosnak tartották, hogy a magyar állambiztonság rá külön embert állított, így a két nő mozgását akkor is állandóan számontarthatták, ha eltávolodtak egymástól. Különös ismertetőjegyeként megírták, hogy „nyugtalan természetű, feltűnően csinos nő”.⁵³⁸ Stefivel szemben, aki a szerelméhez érkezett, Margit egyedülálló volt, és ennek megfelelően nyaralása során számos alkalommal ismerkedett férfiakkal. A Stasi az állambiztonsághoz küldött megkeresésében Bobi J. nevű barátja is szerepelt, aki eszerint „megfelelő hamis útleveleket” hozott volna magával,⁵³⁹ azonban ő végül nem bukkant fel.

A két államvédelmi szerv viszonylag későn, csak augusztus közepén vette fel egymással a kapcsolatot, miközben Stefi és Margit augusztus 20-án érkezett Magyarországra. Így az előkészületekre mindössze pár nap jutott.⁵⁴⁰ Emellett bizonyos információk nem is álltak rendelkezésükre, például előre nem tudhatták, hogy hol lesz a csapat szállása. Bobi ugyanis, aki elsőként lépte át a határt, nem intézkedett előre, csupán azután foglalkoztak a kérdéssel, miután megérkeztek Siófokra.

A nyomozók ezért csak Bobi Ford márkájú autójából indulhattak ki, aminek a rendszámát és típusát ismerték. Ők maguk egyéb-

ként a figyelés nagy részét „az osztály tulajdonában lévő ZUK kiállós gépkocsival” oldották meg, amelyet különböző parkolóhelyeken leállítva tudták szemmel tartani a három megfigyelt mozgását.⁵⁴¹ A furgon hátuljában mellesleg a technikai háttérrel is jobban lehetett biztosítani. Ez a technikai háttér egyébként három adóvevőből, néhány álcázott és nyílt fényképezőgépből, valamint egy Maros-B URH rádió adó-vevő készülékből állt.

A történet lényegi része azonban 1975. augusztus 20-án, szerdán 12.20-kor vette kezdetét, amikor a Meridián Expressz Kelet-Berlin irányából befutott a Keleti pályaudvar 4. vágányára, majd Stefi, Margit és velük összesen három gyerekük, illetve tetemes poggyászuk hamarosan a peronon állt. Bobi itt fogadta őket, majd az üdvözlést követően beszálltak a kocsijába, és jókora sebességgel az M7-es autópályán Siófokra hajtottak, ahova valamivel több mint egy óra alatt le is értek.⁵⁴² Miután megebédeltek, a Siótouristba mentek szállást foglalni. Bár nem tudtak nekik segíteni, de ahogyan az akkoriban a Balatonon lenni szokott, ez nem jelenthetett akadályt: amint elhagyták az irodát, odalépett hozzájuk egy férfi, aki felajánlott nekik egy szállást a Klapka György utca 1.-ben, amelyet rövid beszélgetést követően el is fogadtak.⁵⁴³

Az állambiztonság nyomozóinak ezután találniuk kellett egy olyan parkolóhelyet, amely közel esett a szálláshoz – innen figyeltek éjszakánként, és innen indult a napközbeni követés is. A figyelmet egyébként három turnusba osztották.⁵⁴⁴

537 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”.

538 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 7. o.

539 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1. o.

540 Ld. ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi” 1–3. o. Fontos megjegyezni, hogy az előkészületekről csak az akta szeptemberi lezárásakor írtak.

541 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1. o.

542 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 4. o.

543 Vö. az I. rész „Zimmer Ferire” vonatkozó megjegyzéseit.

544 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 1. o.

Aznap este nem történt semmi jelentős, a csoport élvezte a jó időt a Balatonon, hiszen aznap kellemes, igazi nyári idő volt.⁵⁴⁵ Délután Bobi horgászott, a két nő napozott a parton, este pedig kettesben elmentek fagylaltozni. A Sió-hídnál két olasz fiatalember leszólította őket, akikkel nagyon vidáman elbeszélgettek, majd ezt követően a férfiak hazavitték őket a szállásukra.⁵⁴⁶ Utána vacsorázni mentek, ekkor találták meg a Fogas Borharapó éttermet, amely a későbbiekben egyike lett kedvelt tartózkodási helyeiknek.⁵⁴⁷ Itt éjfél utánig maradtak. Margit valamivel előbb visszament a szállásra, útközben „50-60 méterenként hátranézve”.⁵⁴⁸ A következő nap ennél izgalmasabb volt a csapat számára, Bobi ugyanis érdekes kirándulást tervezett. Miután mindannyian megreggeliztek, és vettek némi péksüteményt, Bobi Fordjával nagy sebességgel Sopronba hajtottak, ahol tizenegy óra felé beültek a Pannónia Étterembe, és jó hangulatban megebédeltek. Stefi és Margit ekkor már tilosban járt, hiszen egy keletnémet turista elméletileg nem tartózkodhatott ilyen közel a magyar-osztrák határhoz, de ez a helyi hatóságokat nem zavarta, és az őket ekkor is folyamatosan figyelő állambiztonsági nyomozók sem próbálkoztak a feltartóztatásukkal. Ebéd után nyugodtan vettek egy Pepsi Colát, pár őszibarackot és cigit, ettek egy fagylaltot, aztán a Forddal elindultak a határ felé. Egy ellenőrző pont előtt nagyjából 8-10 méterrel kanyarodtak vissza Sopron irányába, és onnan új irányba indultak el: Balfon keresztül Fertőrákosig hajtottak, mialatt Bobi hol 40 km/órával ment, hol 100 km/órával, valószínűleg a követők

545 *Népszabadság*, 1975. 08. 22., „A fölmelegedés gyengül”, 9. o.

546 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 8b o.

547 Ez az étterem egyébként ma is működik, továbbra is Borharapó néven.

548 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 8. o.

dolgát nehezítendő.⁵⁴⁹ A falu határában kérdeztek valamit egy nőtől, majd egy bekötőútra tértek rá, amely a határ felé vitt (ez egészen pontosan az ausztriai Fertőmeggyes irányába vezető út volt). Az út a határőrség egyik Fertő-tavi üdülőtelepére vezetett, ahol a sorompónál az őr persze feltartóztatta és felszólította őket, hogy forduljanak vissza az ország belseje felé.

Ezt követően újabb útra indultak, ezúttal Fertőboz és Hidegség irányában, de nem tudni, hogy vajon megpróbálkoztak-e a Hegyeshalom környéki határátkelőkkel is, ugyanis Hidegségnél az állambiztonság rövid időre szem elől tévesztette a kocsit, és csak Siófokon, 17:22-kor sikerült újra megtalálni őket.⁵⁵⁰

A soproni kiránduláson az állambiztonság számára egyértelművé vált, hogy a Stasi félelme jogos volt: a társaság tényleg gondolkodik a szökésen, bár valószínűleg ekkor csak felmérték a magyar határ gyenge pontjait, és feltételezhető, hogy három gyermek társaságában nem kockáztatták volna meg az erőszakos határtörést, hiszen ekkor a határőrség minden bizonnyal tüzet nyitott volna rájuk.

Este a Borharapóban beszélgettek. Előtte eltársalogtak az étterem portásával, és tettek egy kört az utcán, ahol a járőreket alaposan megnézték maguknak.⁵⁵¹ Egy hátsó teremben néhány térkép társaságában hosszan latolgatták a lehetőségeiket. Soproni útjuk során látniuk kellett, hogy a vasfüggöny egyáltalán nem egyszerűen áttörhető akadály, de ekkor még bizonyosan nem adták fel.

549 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 9. o.

550 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 10. o.

551 Uo.

Másnap verőfényes, nyári nap volt, majdnem harmincfokos hőmérséklettel,⁵⁵² amit igyekeztek kihasználni. A délelőtti strandozással töltötték, délután vásárolgattak, járták az éttermeket. Este újra megjelent a házuk előtt a két olasz férfi, akikkel első napjukon találkoztak, egyikük rögtönzött szerenádott Margitnak, amit ő örömmel fogadott. Ezt követően egy nyugatnémet férfi kereste fel őket, aki feltehetően Bobi hívására jöhetett. Az állambiztonság azonnal lenyomozta, és az „Ismerős” fedőnevet adta neki. A férfi Stefivel és Bobival megbeszélte egy találkozót másnapra, aztán elhajtott.

Szombaton a németek immár „Ismerőssel” töltötték idejük egy jelentős részét. A férfi feltehetően próbált segíteni Bobiéknak a kijutásban, noha a három gyermek jelenléte nyilvánvalóan számos megoldást lehetetlenné tett. Túl sokan voltak, ráadásul Bobi Ford és „Ismerős” Opel GS gépkocsija⁵⁵³ egyaránt túl kicsi volt ahhoz, hogy több embernek alakítsanak ki bennük rejtékhelyet. Mindennek a tetejébe felmerülhetett bennük a gyanú, hogy esetleg figyelik őket. Margit viselkedése egyre feszültebbé vált: mialatt a többiek dél körül bent beszélgettek, ő a gyerekeivel kiment labdázni, és közben szemmel tartotta az utcán mozgó embereket.⁵⁵⁴

Lehetséges persze, hogy alkalmasint Bobi barátját, J.-t is várták, hiszen a hamis NSZK-útlevelek elvileg nagyon megkönnyíthették volna a dolgukat. Délután „Ismerőssel” együtt strandoltak, majd este, miután a gyerekeket lefektették a szálláson, a Fogas Borharapó hátsó helyiségében megbeszélték az eshetőségeket. „Ismerős” bizonyára felhívta a figyelmet helyzetük problémás voltára, illetve a szökés fizikai nehézségeire, majd nagyjából húsz percre

kettesben hagyta Stefit és Bobit, hogy négy szemközt átgondolhassák, vállalják-e a kockázatot. Ez idő alatt igen komolyan beszéltek, a nő még el is sírt magát.⁵⁵⁵ Margit mindeközben szomorúan sé tált a szállásuk környékén, miután „Ismerős” négy szemközt megbeszélte vele valamit, vélhetően pontosan ugyanazt, amit Stefivel és Bobival is.⁵⁵⁶

A két nő aggodalma nagyon is érthető, hiszen az NDK-ban mindenki pontosan tisztában volt avval, milyen törvények vonatkoznak azokra, akikről kiderül, hogy illegálisan el kívánják hagyni az országot. Tudták, hogy amennyiben a szökési kísérlet közben elfogják őket, odahaza nemcsak ők kerülhetnek börtönbe, hanem gyermekeiket is elvehetik tőlük.

Este, amikor Stefi és Bobi egymást átkarolva hazatért, furcsa közjátékra került sor. Éjfél előtt egy órával járt az idő, amikor az utcasarkon lefékezett egy magyar rendszámú autó, benne egy család: apa, anya és egy nagyjából tízéves gyerek. A férfi kiszállt, körbejárt, többször megnézte a ház körül parkoló kocsikat, majd figyelmesen vizslatni kezdte az utcán miozgó személyeket. Végül, több alkalommal hosszan és tüzetesen fürkészte a Klapka György utca 1.-et, Stefiék szállását.⁵⁵⁷ A család egészen éjjel fél négyig maradt, aztán az autó elhajtott. Az állambiztonsági nyomozók természetesen elgondolkodtak az eseten, amire nem találtak magyarázatot. Ki lehetett a titokzatos látogató? Az autót sikerült azonosítani, mint egy ceglédi lakos tulajdonát, de nem tudták, ki ült benne. Elképzelhető, hogy egy egész más ügyre ráállított hálózati személy, miként az is, hogy Bobi barátja, J. volt az.

552 *Népszabadság*, 1975. 08. 22. „Nyári idő”, 10. o.

553 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 12. o.

554 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 12. o.

555 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 14. o.

556 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 13. o.

557 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 15. o.

Stefiék az egész közjátékról valószínűleg nem szereztek tudomást, ők aludtak. Másnap kihasználva a jó időt, strandoltak, közben Stefi egy határidőnaplóba jegyzetelt.⁵⁵⁸ Margit és „Ismerős” eddigre közvetlenebb kapcsolatba kerültek. Este a hidegfront hatására eleredt az eső, ekkor már egymásba karolva, közös esernyő alatt sétáltak.⁵⁵⁹ Az estét immár szokás szerint a Fogas Borharapóban töltötték, ahol Margit barátilag elbeszélgetett a portással is.

Másnap, hétfőn újult erővel kezdték meg a szökés szervezését. Mivel a rejtkehely és az erőszakos határtörés kivitelezhetetlennek tűnt, egyre inkább J. érkezésére építettek. Ő viszont eddig nem jelent meg, ezért a nyomozók feltevése szerint elgondolkodtak azon, hogyan vegyék fel vele a kapcsolatot. Aznap úgyis rossz idő volt, esett az eső, és erősen lehűlt a levegő,⁵⁶⁰ ezért többnyire éttermekben üldögéltek. Bobi autóját délután leparkolták a vasútállomás parkolójában, a Fő utcáról jól látható helyen, és a hátsó szélvédőre egy cetlit tettek, amelyben J.-nek üzentek: „Kedves J., 19:00-kor várunk a Csárdás Étteremben, bármilyen fáradt is vagy, gyere oda.”⁵⁶¹

Nem sokat értek el vele, legfeljebb annyit, hogy az állambiztonság nyomozóinak újabb feladatot adtak. Ők aznapra meg is írták: „Bobi gépkocsiját a vasútállomás parkolójában folyamatosan biztosítottuk. A gépkocsinál operatív vonatkozású esemény nem történt.”⁵⁶² Ezt a jelentést a következő három estén ugyanígy meg-

558 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 16. o.

559 Uo.

560 *Népszabadság*, 1975. 08. 26., „Felhős, hűvös idő”, 10. o.

561 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 17. o.

562 Uo.

ismételhették, ugyanis J. nem jött el. Margit ezt az estét Stefiéktől külön töltötte, a már megismert két olasz férfi társaságában, akikkel remekül szórakozott.⁵⁶³ Másnap reggel gyerekeivel együtt az állomás környékén sétálgatott, és közben folyamatosan Bobi autóját figyelte. Ezt majdhogynem afféle feladatként végezte: amíg elment vásárolni, a nagyobbik fiát kint hagyta a parkolóban, majd olyan helyen ültek le dinnyét enni, ahonnan jól ráláttak a parkolóra és a Fő utcára.⁵⁶⁴

A délelőtti folyamán az asszony egyébként egy Közért előtt találkozott egy férfivel, akit „az NDK ÁB-szervei mint útlevél-hamisítót tartottak nyilván”.⁵⁶⁵ Mivel a férfi Opellal érkezett, a nyomozók roppant fantáziadúsan az „Opel” fedőnevet adták neki. „Opel” különben igen gyanúsán viselkedett. Kezében egy újsággal várakozott, amelyet kinyitva adott valamit Margitnak, ezt követően hosszasan társalogtak, és elköszöntek. „Opel” egyébként ezután három nappal, elutazásuk előtt ismét felbukkant, de amennyiben Margit útleveleket rendelt tőle, ezeket vélhetően nem tudta beszerezni.⁵⁶⁶

Délután már az egész társaság együtt várakozott J.-re a parkolóban, majd az estét ismét a Fogas Borharapóban töltötte. Stefi és Bobi kettesben akart maradni, mialatt Margit elindult a síófoki éjszakába. Nyilvánvalóan kezdték belátni, hogy a szökésre az esély egyre kisebb, és akkor már igyekeztek kiélvezni a nyaralást. Margit az estét egy jókora, nagyjából 20-30 fős német csoporttal töltötte, majd elment táncolni egy férfival a Borharapóba, ahol éjjel még

563 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 16. o.

564 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 17. o.

565 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 1. o.

566 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 27. o.

rövid vita is kialakult miatta a borozó portása és a vele erőszakoskodó férfi között.⁵⁶⁷

Másnap Bobi tett egy újabb kísérletet a határral. Esős, hideg nap volt, ami valószínűleg javította esélyeiket a legutóbbi alkalomhoz képest.⁵⁶⁸ Ezúttal csak Stefit vitte magával – most eszükbe se juthatott a szökés, csak felderítő útra indultak. Reggel Margit ismét megnézte a kocsit, és miután J.-nek továbbra sem látta semmi nyomát, Stefiék délben kettesben útra keltek. Ezúttal a jugoszláv határ irányába, Letenye felé mentek. Bobi megint nagy, 120-140 kilométeres sebességgel hajtott egészen Nagykanizsáig, majd miután Becsehelyen megebédeltek, elindultak Letenye felé. Tovább is mentek volna, de amint elhagyták a falut a Murarátka felé vivő bekötőúton, egy határőrjárőr feltartóztatta őket.⁵⁶⁹

A járőr telefonált, és nagyjából negyedóra elteltével két autó érkezett, bennük egyenruhás határőrök, illetve civil ruhás tisztek ültek. Két órán keresztül ott tartották a párt, de végül nem került sor további intézkedésre, elengedték őket. Feltehető, hogy Stefi kapott egy hamis útlevelet „Opeltól”, amelyet most kipróbálhattak, ugyanis keletnémet polgárként a határ mellett bizonyosan nem engedtek volna tovább.

Ők azonban „Murarátkát elhagyva a Muraszemenyére vezető bekötőút előtt kb. 100 méterrel behajtottak egy erdei útra. 20-30 méter megtétele után megálltak, megfordultak, és a bekötőútról kihajtva 100-120 km/ó sebességgel a közbeeső határ menti falvakon keresztül behajtottak Lenti községbe. Itt a templom előtt le-

parkoltak, a téren a trafikban egy csomag cigarettát vettek, és Bobi az eladótól valami iránt érdeklődött.”⁵⁷⁰

Ekkor már hat felé járt az idő. Mielőtt hazamentek volna, egy „behajtani tilos” tábla mellett elhaladva⁵⁷¹ elhajtottak Zalaapátiig, ahonnan visszaindultak a Balaton felé. Este tértek vissza Siófokra. Igyekeztek kiévezni az együtt töltött időt. Ekkor még talán reménykedhettek abban, hogy „Opel” szerez nekik hamis útlevelet, illetve hogy J. mégis megérkezik (Margit továbbra sem találkozott vele, hiába töltötte az egész napot Siófokon).

Azon az éjszakán egyébként ő is igyekezett szórakozni, de csak egy részeg német társasággal hozta össze a balszerencséje, akik erőszakoskodtak vele (egyiküket még félre is lökte), és akik elől éjfél után egy arra járó autós segítségével tudott megszökni.⁵⁷²

Másnap a társaság a Fogas Borharapó portásának segítségével új helyre költözött, az Országos Bányagépgyártó Vállalat üdülőjébe, ahol a portás ismert valakit, és így el tudta nekik intézni egy éjszakára az ottalvást. A portás az elmúlt napokban egyre jobb viszonyba került Margittal, így egy ilyen kis szívességet már kérhetek tőle.⁵⁷³ Aznap a szokásos programjukat folytatták: hiábavalóan várták J.-t, beszéltek „Ismerőssel”, aki nyilvánvalóan semmi biztatót nem tudott mondani, este pedig elmentek étterembe, ahol Stefi és Bobi kettesben maradt, mialatt Margit összeismerkedett egy férfival, és vele töltötte az éjszaka nagy részét.⁵⁷⁴

570 Uo.

571 Ezt a nyomozók külön kihangsúlyozták a jelentésükben mint fontos tényezőt.

572 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 22. o.

573 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 24. o.

574 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 27. o.

567 ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”, 20. o.

568 *Népszabadság*, 1975. 08. 27. „Nyugaton a felmelegedés kissé erősödik”, 9. o.

569 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 21. o.

Másnap reggel „Opel” valószínűleg kénytelen volt velük közölni, hogy nem tudott mindannyiuknak útlevelet szerezni. Ez főleg a gyerekek esetében volt problémás, ugyanis az útlevél-hamisítók korábban ismertetett módszerét követve nagyjából egyidősnek tűnő nyugatnémet állampolgár útlevéleire volt szükség, amit gyerekek esetében nem volt könnyű megoldani.⁵⁷⁵ Elképzelhető, hogy Bobi aznap reggel még nem tudta, milyen irányban indulnak el: Budapest vagy a határ felé, ez „Opelon” múlt.

Végül Budapestre mentek. A lehetőségek elfogytak. Stefinek és Margitnak haza kellett térnie az NDK-ba, különben bajba kerülhettek volna. A Keletiben megvették a jegyeket, de Bobinak még eszébe jutott egy utolsó szalmaszál, amibe kapaszkodhatott. Abban az időben az NSZK budapesti követsége a Stefánia útról nyíló Izsó utca 5. szám alatt volt, ide hajtottak. Bobi besétált, kérdezett valamit, majd Stefivel együtt visszatért.

Szándékuk nyilvánvaló volt: Bobi arról érdeklődött, milyen feltételek mellett kaphatnának hivatalos segítséget anya és gyermeke NSZK-ba településéhez. A követség azonban ilyen esetben nem sok jót mondhatott. 1975-ben a Német Szövetségi Köztársaság kénytelen volt bizonyos játékszabályokat betartani az NDK-val szemben, főleg mert a két ország között ekkor már létezett valamilyen diplomáciai enyhülés, ami a Bonn és Kelet-Berlin közötti gazdasági kapcsolatokat is élénkítette. A nyugatnémet követségek nem vállalták volna fel annak a kockázatát, hogy egy keletnémet polgárt rejtegessenek, illetve Nyugatra csempésszenek. Így persze a követség dolgozói nemleges választ adtak.

A pár számára ez jelentette a végszót. Kapcsolatukat a belnémet határon keresztül valószínűleg nem tudták volna hosszú tá-

von folytatni. Annak reális esélye, hogy az NDK bármelyikük számára könnyen engedélyezze az áttelepülést, nem volt.⁵⁷⁶ A Keleti pályaudvar aluljárójában, miután Margitot és a gyerekeket az autóban hagyták, kettesben beültek a Kerengő presszóba, ahol rendkívül komor hangulatban beszélgettek.⁵⁷⁷

Utolsó beszélgetésüket, könnyeiket az állambiztonság nyomozói a maguk szenvtelen és bürokratikus stílusában percre pontosan rögzítették, csakúgy, mint búcsújukat az 4. peronon, este 23.00-kor, amikor betolatott a Pannónia gyorsvonat. A vonat 23.45-kor gördült ki a pályaudvarról, majd éjfélkor elérte a komáromi határátlépőt, ahol az útlevélvizsgálatkor Stefi, Margit és a három gyerek még a vagonban ült (az állambiztonsági nyomozók ezt a körülményt fontosnak tartották külön feljegyezni).⁵⁷⁸ Két órával később, éjjel kettőkor átlépték Csehszlovákia határát. Megfigyelésük véget ért. Bobi a búcsúzás után könnyes szemmel ment immár üres autójához. „01.30-kor – írta az utolsó megjegyzés – Bobi keresztülhajtott Komárom Fő utcáján, és Győr irányába folytatta útját. (nem. köv.)”⁵⁷⁹

Bobi és Stefi további történetét nem ismerjük, de erősen valószínű, hogy a továbbiakban nem tartottak egymással kapcsolatot.

576 Bár a Német Demokratikus Köztársaság törvényei elméletileg engedélyezték az NSZK-ba való áttelepülést, a szükséges engedélyeket nagyon nehéz volt megszerezni, az eljárás hosszadalmas volt, és a hatóságok mindent megtettek, hogy az érintett számára minél kellemetlenebb legyen. Ráadásul aki ilyen engedélyt kért ki, annak a legkülönbözőbb egzisztenciális problémái lehettek mind a munkahelyén, mind a magánéletében.

577 ÁBTL 1.11.18. 11692 „Stefi”, 29. o.

578 Uo.

579 Uo.

575 BStU MfS HA XX Nr.8780.

Nem tudjuk, hogy az Állambiztonsági Minisztérium a magyar jelentéseket megkapva milyen intézkedéseket tett a két nővel szemben,⁵⁸⁰ de az biztos, hogy magyarországi viselkedésüket legalábbis „a köztársaság elárulásának” gyanújával kezelték, az ilyen jellegű eseteket ugyanis ennek bélyegezték.⁵⁸¹

Az eset bizonyos értelemben nem tekinthető valódi szökési történetnek, hiszen végül nem került sor tényleges határsértésre. Ugyanakkor hangsúlyosan megjelenik itt számos olyan módszer, amelyeket szökéseknél alkalmaztak – másrészt azok a nehézségek is jól tetten érhetők, amelyek ezeket a cselekedeteket kísérték.

A szekta

Vallási alapú nyaraltatás Felsőörsön

A Balatonalmádi és Veszprém közötti főút mentén fekvő falu, Felsőörs kellemes nyaralóhelynek számított. A hetvenes években az állambiztonság a falu Káptalanfüred felé eső határában gyanús esetet fedezett fel: egy házban nem regisztrált nyugati személyek nyaraltak, akiket a tulajdonos vallási alapon hívott meg magához. A ház tulajdonosa – nevezzük S. E.-nek – hatvannégy éves volt ekkor. Nős, hat gyermek édesapja, emellett hívő keresztény. Bár evangélikusként keresztelték meg, nem tartozott egyik nagy felekezethez sem, hanem kisegyházakban folytatott igen aktív hitéletet.

S. E. agrár- és vegyészmérnöki végzettséggel rendelkezett, a második világháború alatt végig hátországi katonai szolgálatot teljesített, a fronton egyszer sem járt. A háborút követően rövid ideig brit hadifogságban volt, ahonnan 1945 augusztusában megszökött.⁵⁸² Ezután nem sokkal két üzlettársával közösen festőüzemet alapított Budapesten, ami azonban már 1950-ben az államosítások áldozatául esett. Ezt követően 1951-ben a Peremartoni Ipari

580 A Stasi erre vonatkozó aktáját – amennyiben megvan – egyelőre nem láttam. Ez nem jelenti azt, hogy a két nő megfigyelése véget ért.

581 BStU MfS HA XX Nr.8780.

582 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 10. o.

Robbanóanyag Gyárban kezdett el vegyészmérnökként dolgozni, és 1972-ig itt is maradt.⁵⁸³ 1950-ben megnősült, házasságából összesen hat gyermek született.

Nagyjából ilyenek voltak az életkörülményei, amikor az ötvenes években első alkalommal figyelt fel rá az állambiztonság. „Területünkre való kerülése után – írta a róla szóló jelentés erről az időről – rövidesen vallásos jellegű agitációs és szervezőmunkába kezdett. A gyár vezetősége ezért figyelmeztette és felszólította, hogy a gyár területén szüntesse be tevékenységét. Ezt követően nem volt tapasztalható a részéről a kifogásolt tevékenység.”⁵⁸⁴

Ennek azonban még nem lettek messzesemenő következményei. A jelentésekből az derül ki, hogy ekkor a gyár vezetősége nem tett feljelentést, és nem vont be hatósági szervet, azonban a kor viszonyait figyelembe véve könnyen elképzelhető, hogy az állambiztonság (illetve akkor még annak elődje, az ÁVH) értesülhetett róla. Konkrét intézkedésre 1956-ig egyelőre nem került sor. S. E. felsőörsi házát az ötvenes években szerezte, akkor még nyaralóként. Az eredetileg evangélikus vallású S. E. egyre inkább a kisegyházak felé kezdett orientálódni, és a vallást a maga módján akarta értelmezni: „A környező községekből – írta az ötvenes évek közepére vonatkozóan a jelentés –, később országos viszonylatban kaptunk adatokat, hogy nevezett hívői körökből kapcsolatokat épít ki maga körül. Vallásfelekezetre való tekintet nélkül – elsősorban kisegyházak, szekták hívői köréből – általa vezetett csoportosulást hozott

létre. Egy időben protestáns papokkal is kapcsolatban volt. Egyik engedélyezett felekezethez sem tartozott.”⁵⁸⁵

S. E. először ekkor, 1957-ben került az állambiztonság látókörébe, ugyanis házában nyártól „illegális ifjúsági konferenciákat rendeztek egyházaktól eltanácsolt papok részvételével, akik előadásokat tartottak. [...] Az ellenforradalom után az egyházakban jelentkezett ellenforradalmi irányzatok képviselői S. E.-nél csoportosultak. A vallásos érzést annyira felszították, hogy csodálatos gyógyulásokkal hozakodtak elő. Egyhetes váltásokban kb. 50 fő részvételével történtek az összejövetelek.”⁵⁸⁶

1958-ban aztán sor került nyílt rendőri intézkedésre: a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozói házkutatást tartottak, az ott talált hívőket hazaküldték, S. E.-t figyelmeztetésben részesítették, a lakásból begyűjtött „nagy mennyiségű vallásos jellegű propagandaanyagot” pedig elkobozták és megsemmisítették. A propagandaanyagról egyébként kiderült, hogy egy NSZK-ban élő disszidens juttatta be az országba.⁵⁸⁷ Az intézkedést követően S. E. kellőképpen megijedt, és beszüntette a tevékenységét. Érthető is: ebben az időben két nagyon fiatal gyermeke volt, akiknek mindenképpen ártott volna, ha édesapjuk börtönbe kerül – nem beszélve arról, hogy valószínűleg őt magát sem vonzotta ez a lehetőség.

De ez nem jelentette azt, hogy lemondott volna a hitéről. A hatvanas években már a pünkösdi kisegyház tagja volt, és belépett a budapesti központú Szabadkeresztény Gyülekezetbe is.

583 Peremarton a Balatonfüzfő melletti Berhida része. S. E. családjával együtt 1972-ig itt élt, majd ezt követően költözött véglegesen Felsőörsre.

584 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 18. o.

585 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 18. o.

586 Uo.

587 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 19. o.

Persze barátai, ismerősei közül is nagyon sokakkal vallási alapon tartotta a kapcsolatot. Ez mai szemmel nézve pusztán közös érdeklődés, a korszak állambiztonsági nyomozói azonban egészen máshogyan gondolkodtak. Számukra alapos okot adott a gyanakvásra, hogy S. E. „kapcsolatokat keresett az [illegális] pünkösdi kiségyház hívői köreiben”, vagy hogy „adataink szerint csatlakozott az ún. Késői Eső szektamozgalomhoz, amely az NSZK-ból terjedt el”, illetve, hogy „széles körű levelezést folytatott nyugati országokban élő, hasonló beállítottságú személyekkel, missziós szervezetekkel és ezek megbízottaival.”⁵⁸⁸

Az sem számított nekik, hogy 1970-ben Berhidán belépett a legálisan működő Evangéliumi Keresztények Gyülekezetébe: ettől függetlenül úgy vélték, „illegális tevékenységét titokban fokozza”.

1972-ben felmondott a peremartoni gyárban, és végleg Felsőörsre költözött, addigi nyaralójába. Ezt a házat az ötvenes évektől szépen felfejlesztette, részben hívői adományokból, amit szervezői tevékenységéért tényleg megkapott. Nyaranként a ház némi jövedelmet is hozott neki, a térségben bevett gyakorlatnak megfelelően ugyanis igyekezett kiadni. Itt azonban egy kicsit eltért a szokásos, illetve a hatóságok által elfogadott vagy tolerált formáktól. Egyrészt nyaralói szinte mind hívő körökből kerültek ki, másrészt az IBUSZ-szal sem állt szerződéses viszonyban. Ez utóbbról ő maga azt állította, hogy 1970-ben felvette ugyan a kapcsolatot az IBUSZ-szal, de az iroda nem fogadta el az ajánlatát, mivel a háza „túl messzire esik a falutól, és a Balaton is nehezen megközelíthető”. S. E. erre megkérdezte, ebben az esetben lehetséges-e, hogy

ő maga biztosítsa a vendégeket. Az IBUSZ-nál erre már azt felelték, hogy minden további nélkül megteheti.⁵⁸⁹

S. E.-nek erre volt lehetősége, ugyanis még 1966-ban nyaralt az NDK-beli Schönebeckben működő Schniewind Haus nevű evangélikus „konferenciázó telepen”.⁵⁹⁰ Ekkor sokakkal kötött barátságot, akik később magyarországi útjaik során viszonzták az ő kelet-németországi látogatását. „Az így kialakított kapcsolatokon keresztül az NDK-ban a nálunk megfordult személyek egymásnak adták át a címünket – vallotta S. E. 1976-ban. – Az NDK-ból érkező személyek látogatása rendszeressé vált. A korábbi években [1966–1970] kevesebben, az elmúlt években és 1974-ben már 40 fő látogatott rendszerességgel felsőörsi ingatlanomban.”⁵⁹¹ Általános gyakorlat volt ez a szocialista országokban, azonban az államvédelmi szervek pontosan az ilyesmit szemlélték kiemelt gyanakvással. Nem is csupán a vallási tevékenység, hanem egy, az idegenforgalommal kapcsolatos általános aggály miatt is – S. E. külföldi kapcsolatainak jelentős hányada nyugati országokban élt: az NSZK-ban, Belgiumban, Svájcban és néhányan Hollandiában.⁵⁹² Természetesen kelet-európai szocialista államokban – Csehszlovákiában és az NDK-ban – is rendelkezett kapcsolatokkal, ezek közül főként az NDK-állampolgárok voltak azok, akiknek mozgása nem csupán a magyar, hanem a kelet-német államvédelmi szerveket is érdekelte. Felvetődött a gyanú, hogy S. E. lakásán nyugat- és keletnémetek közötti találkozókra

589 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 1976. február 17-i jelentés, S. E. vallomása a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányságon.

590 Uo.

591 Uo.

592 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 5052. o., S.E. külföldi kapcsolatainak listája.

588 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 19. o.

is sor kerül, amit ő maga ugyan rendőrségi vallomásában nem tagadott, ellenben hozzátette, hogy „előfordult, de nem előre megbeszélten. Illetve egyszer egy NDK-személy levélben jelezte, hogy szeretne találkozni nyugati rokonával, de aztán mégse jött.”⁵⁹³

Az állambiztonság 1976-ban elsősorban vallásos tevékenysége miatt nyitotta meg S. E.-re az operatív dossziét, ezért kapcsolatai közül külön kiemelték Ernst Tanner svájci misszionáriust. Tanner a nemzetközi pünkösdista mozgalom jelentős alakjai közé tartozott. A svájci úr a világ számos országában járt vallási indíttatásból, például többször megfordult Afrikában, ahol segélyeket osztott, vagy egyéb humanitárius küldetéseket látott el. Helikopteréről felvételeket készített, amelyeket aztán diafilmként mutatott be különböző előadásain, vagy ilyen formában más hittársainak is átadhatta őket, akik hozzá hasonlóan használhatták azokat. S. E. még 1966-ban az NDK-ban, a Schniewind Hausban ismerkedett meg vele, majd ezt követően levelezni kezdtek. Tanner két alkalommal látogatta meg Magyarországon, ami természetesen újabb alapot adott az állambiztonság gyanakvására.

1972-ben S. E. tehát felmondott a Peremartoni Ipari Robbanóanyag Gyárban. „Ezt követően különböző foglalkozásokat jelöl meg magának – írta erről az akta –, így pl. kertész, méhészt, kiskisállattenyésztő stb.”⁵⁹⁴ Meglehetősen sok szabad idővel rendelkezén járt az országot, különböző gyülekezeteket és azok híveit kereste fel. Emellett talált magának egy budapesti fűtői állást, ami azonban igen kellemes időbeosztású volt, gyakorlatilag alig kel-

lett dolgoznia. Budapesten belépett a Hőgyes Endre utcai Szabadkeresztény Gyülekezetbe, ahol igen hamar immár vezető tagnak számított.

Országjárásai során úgynevezett „iratmissziós” tevékenységet is ellátott, aminek során azokat a külföldről kapott magyar nyelvű vallásos szórólapokat, füzeteket és könyvecskéket osztogatta, melyeket az állambiztonság összefoglaló néven „vallásos propagandának” nevezett, ennél bővebben pedig így írt le: „Operatív adataink szerint S. E. lakásán jelentős mennyiségű propagandaanyag van, amelyek külföldön lettek nyomtatva, és magyar nyelvűek. Sok száz van a lakásán a *Kereszt az aszfaltdzsungelben* c. könyvből, melyen nincs impresszum. Ezeket a könyveket S. E. 20 forintért értékesíti. Kb. 60 db Biblia és egyéb propagandanyomtatványok, füzetek vannak a lakásán. A jelzett anyagok nagyobb része E. Tanner misszionárius közvetítésével kerültek nevezetthez.”⁵⁹⁵ Egy társadalmi kapcsolat⁵⁹⁶ pedig beszámolt arról, hogy az összejöveteleken magnószalagról hallgatnak prédikációkat.

S. E.-hez annak ellenére nehéz volt beépülni, hogy házában viszonylag nagy volt a mozgás: mivel baráti köre olyan hívőkből tevődött össze, akik zömmel nem szimpatizáltak a rendszerrel, az összejövetelekről csak hézagos ismereteket sikerült beszerezni (bár valamennyit még így is ki tudtak deríteni). Pedig a cél egyértelmű volt: „Megfelelő bizonyítékok beszerzése szükséges a tevékenység korlátozása, az [S. E.] vezetésével megvalósuló csoportosulás bomlasztása érdekében.”⁵⁹⁷

593 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 1976. február 17-i jelentés, S. E. vallomása a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányságon.

594 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 17–21. o., 1974. május 18-i összefoglaló jelentés.

596 Társadalmi kapcsolat az, akinek nincs dossziéja, és az állambiztonságiak szóban tartanak fenn vele alkalmi kapcsolatot.

597 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 16. o., 1976. július 10-i javaslat.

Az állambiztonság nem szemből támadott, hanem egyelőre maradtak a titkos műveleteknél: először igyekeztek rájönni, mily módon foghatná meg jogilag S. E.-t. Érdekes módon nem az egyházi törvények irányából közelítettek a kérdéshez. Mivel S. E. házát panziószerűen alakította át, e téren számos lehetőség adódott: építésbiztonsági szabályokat szegett meg, és a munkálatok során szabálytalanul alkalmazott dolgozókat. Adóügyi rendelkezéseket is áthágott. A vendégek fogadása körül ugyanígy merülhettek fel gondok: a be- és kijelentkezési kötelezettség elmulasztása komoly szabálysértésnek számított, méghozzá olyasminak, ami az állambiztonsági nyomozók szemében a legtöbb esetben a kémkedés gyanúját is felvetette. Devizaügyi szabálysértések ugyancsak szerepeltek a bűnlajstromban: S. E. többször kapott nyugati valutában adományt.

Felesége „pénztárkönyve” alapján, amelyben az adományokat tartották nyilván, a 20–500 forintos összegek mellett akadt néhány 1000 dolláros, illetve 500 nyugatnémet márkás kifizetés is.⁵⁹⁸ Arra, hogy S. E. nem tudta megfigyelni vendégei minden lépését, igyekeztek ráhúzni a „külföldiek rendészetével kapcsolatos szabálysértés” jogi kategóriáját. Úgy tűnt azonban, hogy ez csak fél-siker volt. S. E.-t 1976 elején beidézték Veszprémbe a rendőr-főkapitányságra kihallgatni, de aztán nem tudták hosszabb ideig benn tartani.

Mindenesetre környezetében több informátor, ügynök és titkos megbízott is tevékenykedett, akik több-kevesebb adatot szolgáltatottak róla. Jobbára inkább keveset. Egy „István” fedőnevű ügynök például egyáltalán nem is jutott a közelébe, csak az általa osztott szórólapokról tett jelentést. Ebben kimutatta, hogy a szöveg 41

hibát tartalmaz, ami egyértelműen arra utal, hogy nem Magyarországon, hanem a nyugat-németországi Ernsthausenben nyomtatták.⁵⁹⁹ Voltak azért ennél sikeresebb beépített személyek is. Az állambiztonság egyik társadalmi kapcsolata, bizonyos „B. F.-né” például S. E.-ék felsőörsi szomszédja volt, akit még arra is megkértek, hogy 1974. május–júniusi nyugat-európai útjuk során gondozza a házukat, sőt a háztartás vezetésével is megbízták.⁶⁰⁰ A segítőkész szomszéd mindeközben természetesen kötelességtudóan jelentett.

„Tervük szerint – szölt egyik diadalmas jelentése – Svájcban, NSZK-ban és Belgiumban keresik fel kapcsolataikat. 1974. június 5-én jönnek vissza Magyarországra. Utazásuk előtt érdeklődtek a határátlépéskor történő vámellenőrzésekről. Továbbá arról, mit lehet és mit érdemes behozni, s gépkocsiban hogyan lehet elrejteni a tárgyakat.”⁶⁰¹

A nyomozók e jelentést olvasva joggal gondolhatták, hogy most aztán sikerülhet tetten érniük a kiszemelt áldozatot. Nyomban javaslatot tettek „S. E. és felesége hazajövelekor a határátlépéskor személymotoszárúkra és gépkocsijuk ellenőrzésére.”⁶⁰² Kinntartózkodása során titkos házkutatást terveztek, hogy propagandaanyagot találjanak az otthonában. „Amennyiben az ellenőrzés belépéskor számunkra kedvező eredménnyel járna [értsd: S. E.-ék kocsijában csempészett vallásos röpiratokat találunk], lakásán halaszthatatlan nyomozati cselekmény foganatosításaként házkutatást tartunk. Az engedély nélküli propagandaanyagok,

599 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 58. o. 1975. december 24-i feljegyzés.

600 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 20. o.

601 Uo.

602 Uo.

598 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 20. o.

magnószalagok, pénztárkönyv és egyéb, bűncselekmény elkövetését bizonyító tárgyak lefoglalását végrehajtjuk.”⁶⁰³

1974. június 5-én S. E. autójával kapcsolatban azonban semmilyen hatósági intézkedésre nem került sor, vagyis valószínűleg a vizsgálat során teljesen tisztának bizonyult – ami az állambiztonság szemszögéből nézve természetesen kedvezőtlen fejlemény volt. A következő időszakban és 1975-ben folytatódott a „propagandatevékenység”. S. E. a jelentések szerint nem egyedül tevékenykedett, hanem egy szervezet részeként: 1975. december 18-án a hatóságok az ország több pontján – Szolnokon, Veszprémben és Hajdú-Bihar megyében – egyidejűleg kaptak jelentéseket illegális pünkösdista vallásos anyagok terjesztéséről.⁶⁰⁴ 1976 elején a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság kért adatokat S. E.-ről.⁶⁰⁵

Nem sokkal ezt követően, február 17-én behívták Veszprémbe a rendőr-főkapitányságra, ahol gyanúsítottként kihallgatták. A vádak és a felmerült kérdések a fentebb már ismertetett módon elsősorban vagy idegenforgalmi jellegűek voltak, vagy pedig a háza átépítése során felmerült szabálytalanságokra vonatkoztak – emellett azonban terítékre került vallásos tevékenysége is. Főként Ernst Tannerrel való kapcsolatáról kérdezték, illetve kifaggatták azokról a vallásos keletnémetekről is, akikkel Schönebeckben találkozott.⁶⁰⁶

A jelentés külön kitért két személyre, két olyan keletnémet evangélikus lelkészre, akiket a Stasi is szemmel tartott. Őket S. E.

603 Uo.

604 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 61. o., 1976. január 20-i jelentés.

605 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 59. o., A Hajdú-Bihar Megyei RFK megkeresése a Veszprém Megyei RFK felé.

606 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 1976. február 17-i jelentés, S. E. vallomása a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányságon.

a budapesti Szabadkeresztyénekhez is meghívta, ahogy egyébként Tannert is.⁶⁰⁷ A vallomást követően hazaengedték, de az ügyeit tartalmazó operatív kartont még ugyanezen év július 19-én megnyitották. Ennek közvetlen előzménye egy ostoba postai baklövés volt: „Jelentem, hogy S. E. magyar állampolgár, ideiglenes budapesti lakos [mivel mellékállásban fűtőként is dolgozott, bérelt egy fővárosi lakást is] Nyugatról kb. 5 zsák mennyiségű vallásos jellegű propagandaanyag traktátust juttatott az országba. Téves kézbesítés címén az anyag a SZET-hez került, majd onnan az ÁEH-ba. Utóbbi értesítette a hatóságot ezzel kapcsolatban. Az anyagot a szakosztályra szállítottuk.”⁶⁰⁸

Itt átvizsgálták, kiderült, hogy húszféle magyar nyelvű, de az NSZK-ban nyomott kiadványról van szó. Megjegyzendő, hogy az operatív kartont nem emiatt (vagy legalábbis nem kizárólag emiatt) nyitották, hiszen S. E.-vel már – mint láthattuk – 1974 óta aktívan foglalkoztak. Azonban valószínűleg most derült ki egyértelműen, hogy többnyire postai úton vagy nyugati ismerősei révén jut a rölapokhoz.

Az állambiztonság informátorai révén igyekezett a pünkösdista egyházzal, illetve a felekezet vezéralakjának számító amerikai Osbornról valamiféle képet alkotni, mivel a prédikátor szóróanyagát S. E. is terjesztette. Róla, illetve az Osborn működéséről az „István” fedőnevű ügynök jelentett: 1963-ig a viszonylag fiatal és agilis úriember csaknem negyven országban hirdetett ígét. Mozgalma felekezetek feletti, általános keresztény mozgalom volt, jöllehet „István” szerint lassan önálló egyházzá készült válni. Magyarországra vonatkozóan ehhez csak azt tette hozzá: „Szerintem min-

607 Uo.

608 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 57. o., 1976. július 8-i jelentés.

den protestáns körben fellelhetők követői. Állami szempontból ez azért káros, mert közvetve (mint a misszionáriusok pl. Afrikában) az imperializmus terjesztője.”⁶⁰⁹

Az operatív karton megnyitásának egyik indoka egyébként épenséggel a budapesti Szabadkeresztény Gyülekezetre vonatkozott: „Ismeretes, hogy S. E. és a hozzá hasonló szélsőséges egyházi tevékenységet kifejtő személyek az utóbbi időben a fenti közösségekben [értsd: a Szabadkeresztények körében] aktivizálódtak, és tevékenységük folytán olyan szélsőséges, az állam és az egyház közti megállapodásokat sértő tevékenységgel találkozunk, melyek félbeszakítása indokolt, és melyet az ÁEH is igényel a részünkről.”⁶¹⁰

S. E.-re nyomban hosszú és részletes operatív terv készült, amely az egész 1976-os nyárra alaposan betáblázta néhány szorgos állambiztonsági dolgozó idejét. Összesen tizenkét pontból állt, ezek egy része a titkos nyomozást célozta, más részének a felsőörsi „táborozások” megakadályozása volt a célja.⁶¹¹

Ezt követően a veszprémiek hamar rájöttek, hogy S. E.-ről helyben viszonylag kevés terhelő anyagot tudnak összegyűjteni: az idegenforgalmi problémák vagy a házépítése körüli szabálytalanságok jogi szempontból legfeljebb szabálysértésnek számítottak, és azt még a Kádár-kori jogrend sem tette lehetővé, hogy ilyenért valaki ellen súlyos ítéletet lehessen hozni. 1977 elején egy rezignált hangú jelentés közölte, hogy S. E. „ellenséges tevékenységét nem Veszprém megyében, hanem Budapesten folytatja.”⁶¹² Budapesti

lakását 1977 januárjában bepoloskálták, vagy ahogyan az állambiztonság a maga belső zsargonján kifejezte: „bevezették a technikai ellenőrzést.”⁶¹³

1977 nyarán a nyomozók még mindig igyekeztek valami terhelőt találni helyben is. Júniusban érik a málna, ilyenkor vidéken az emberek összejönnek, és közösen szüretelik. Ez amolyan baráti program. Mégis, S. E. esetében állambiztonsági jelentésbe vették, bár nem tudni, hogy illegális foglalkoztatást vagy pedig valamiféle összeesküvést szándékoztak-e bebizonyítani. 1977. június 17-én így szólt egy jelentés: „Jelentem, hogy S. E. bizalmas nyomozás alá vont személy 1977. június 16-án délelőtt 10 órakor érkezett Felsőörs Öreghegy 28. számra bejelentett állandó lakására egy név szerint ismeretlen személy társaságában. Érkezésük után közvetlen szemrevételezték az épületet, majd bementek. Felsőörsre Trabant gépkocsival érkeztek. Másnap, 17-én S. E. telkén málnaszedésbe kezdett. Bizonyosnak látszik, hogy az S. E.-nél dolgozó nőszemélyek hívó kapcsolatai.”⁶¹⁴

Nem sokkal később, július 1-jén a nyomozó újra írt: „Jelentem, hogy 1977. június 28-án személyes adatgyűjtésem során megállapítottam, hogy S. E. Felsőörs Öreghegy 28. szám alatti lakos délelőtt egy ismeretlen, kb. 50 éves nőszemély társaságában málnaszedést végzett a telkén. 12 órakor Trabant kombi gépkocsijával a balatonalmádi ABC-áruházhoz közlekedett, ahol értékesítette az általa beszállított gyümölcsöt.”⁶¹⁵ Ezután még azt is elmondta, hogy a megfigyelt személy más alkalommal a piacon szokta eladni

609 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 60. o., „István” fn. tmb. jelentése Osborn prédikátorról [tmb. annyi, mint titkos megbízott, a beszervezett ügynökök hierarchiájának legalsó foka].

610 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 37. o., Operatív terv, 1976. július 9.

611 Uo.

612 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 88–89. o., 1977. február 23-i jelentés.

613 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 72. o., 1977. január 21-i jelentés.

614 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 94. o., 1977. június 17-i jelentés.

615 ÁBTL 3.1.5 O-16584, 96. o., 1977. július 1-jei jelentés.

a gyümölcsöt, de ezúttal azért adhatta el az ÁBC-nél, mert jóban van az ott dolgozókkal.

A két jelentés pikantériáját az adja, hogy ismerem a helyszínt: S. E. akkori háza eléggé néptelen út mentén áll, órákon át feltűnés nélkül megfigyelni ezért igencsak nehéz lehetett. Ráadásul legfeljebb pár száz méterről látható. A rendőr tehát valószínűleg a környező szőlőlugasok valamelyikéből folytathatta a „személyes adatgyűjtést”, ami a júliusi hőségben semmiképp nem lebecsülendő, hősiesség.

A történet persze nem végződött ilyen vidáman. Az állambiztonság ez esetben nem elégedett meg az akta egyszerű elfektetésével: valamilyen eredményt akart. Ezért aztán újfent felvetette, hogy S. E.-nél tartsanak házkutatást, keressenek bizonyítékokat, majd ennek kimenetelétől függetlenül számolják fel ellenséges ténykedését, izgatás büntette miatt tiltsák el az egyházi tevékenységtől, és végül tiltsák ki Budapest területéről.⁶¹⁶

Mindent összevetve S. E. egész szövevényes ügye végig számos szálon mozgott. Egyrészt kötődött a Balaton környékén végzett idegenforgalmi szűrő-kutató munkához, másrészt azonban főként vallásos tevékenysége szűrt szemet. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy pontosan mi volt az, ami a nyomozókat érdekelte: a vallásos szóróanyag „propagandaértéke”? A vallásos összejövetelekre érkezők nemzetiségi összetétele? Esetleg úgy látták, hogy ezek az összejövetelek lehetőséget teremtenek a nyugati külföldiek számára, hogy kapcsolatokat építsenek ki a szocialista országok felé? (Hogy néven nevezzük a gyereket: NSZK–NDK-találkozóakra is sor kerülhetett.) Netán arra gyanakodtak, hogy S. E. körül afféle kémsejt jött létre? Személy szerint úgy látom, hogy valamilyen mértékben

a fenti kérdések mindegyike foglalkoztatta az állambiztonság nyomozóit. A legfőbb probléma azonban az volt, hogy S. E. körül összejött egy olyan közösség, amely ellenőrizetlenül, a hivatalos csatornáktól függetlenül, sőt éppenséggel azokat megkerülve működött. Ilyen téren nagyon is hasonlított egy, a térségben ugyanilyen elánnal megfigyelt személyhez: a balatonfüredi íróhoz, Lip-ták Gáborhoz. Végző soron azonban ugyanúgy a hiábavalóság érzete fogja el az embert, mint az állambiztonság összes hasonló ügye esetében: hatalmas erőfeszítéseket tettek, sőt komoly pénzeket adtak ki egy gyakorlatilag tökéletesen értéktelen eredményért. S. E. további sorsáról sem az adott forrásanyagból, sem egyéb forrásokból nem sikerült újabb információt szerezni, de gyanítom, hogy a továbbiakban az állambiztonság már nem próbálta megfigyelni (legalábbis újabb aktát nem nyitottak róla).

S. E. aktájának idegenforgalmi szempontból legérdekesebb aspektusa a kapcsolatrendszer, amelynek alapján az S. E. házában nyaraló személyek kiválogatódtak: bár ebben az esetben a közös vallásos meggyőződés fontos tényezőt jelentett, a vendégkör tagjai többnyire továbbadták a magyarországi szállásadó címét ismerőseiknek, barátaiknak. Ez utóbbi jellemző volt számos, az IBUSZ-szal kapcsolatba nem lépő szállásadó esetében is. Noha S. E. operatív dossziéját nem elsősorban a magánnyaraltatás miatt nyitották meg, ez is megjelent szempontként.

⁶¹⁶ ÁBTL 3.1.5 O-16584, 88–89. o.

A családegyesítéstől egy család szétszakításáig

Egy keletnémet fiatalasszony szökése

Amikor a kelet-berlini lakos, hívjuk Erikának, anyja és nővére legálisan áttelepült Nyugat-Berlinbe, ő maga éppen terhes volt élet-társától.⁶¹⁷ Mivel Erika a férfit nem kívánta elhagyni, és az ebben az állapotban való költözés túl nagy tehertétel lett volna, inkább az NDK-ban maradt.⁶¹⁸ Két évvel később, 1983-re életkörülményei megváltoztak: élettársával szakított, ezért beadott egy kérelmet Kelet-Berlin Pankow nevű városrészének tanácsához.⁶¹⁹ „Indokként pszichikai túlterheltségre, valamint arra hivatkozott, hogy hiányzik neki az anyja.”⁶²⁰ Ezt a kérvényt az NDK-szervek nem hagyták jóvá, így 1985-ben Erika végül elállt áttelepülési szándékától. Annyit azért sikerült vele elérni, hogy a Stasi látókörébe került, és aktát nyitottak rá.⁶²¹

617 BStU MfS-HA II Nr.31027, 107. o.

618 Uo.

619 Pankow nagy múltú berlini kerület: egyike volt Kelet-Berlin régi lakónegyedeinek, illetve a negyvenes évek végén ez volt a kommunista keletnémet vezetés központja, ahonnan csak a kelet-berlini belváros rendbehozatalát követően költöztek el.

620 BStU MfS-HA II Nr.31027, 107. o.

621 Uo.

Történetét egy kihallgatási jegyzőkönyvből ismerjük meg, amelyet azután vettek fel vele, hogy 1985-ben Magyarországról immár illegálisan megpróbált átjutni Ausztriába.⁶²² Mivel a jegyzőkönyvből viszonylag jól rekonstruálható a hölgy és rokonai magyarországi tartózkodása, illetve Erika a kihallgatás során többé-kevésbé pontos képet adott arról, milyen események vezettek el szökési szándékáig, ezeket a következőkben érdemes bemutatni.

Erikának már új élettársa volt, akivel együtt élt Kelet-Berlinben. Anyjával és nővérel levélben és telefonon természetesen továbbra is tartotta a kapcsolatot, így azután 1985. május végére megbeszélték, hogy új barátját bemutatja nekik. Erre Magyarországon került sor: anyja és annak élettársa azt javasolta, hogy vakációzzanak együtt Balatonszemesen.⁶²³ A találkozót már 1985 januárjában elkezdték szervezni: Erika anyjának élettársa fiával együtt eljött Kelet-Berlinbe, ahol mindent megbeszéltek személyesen.⁶²⁴ A családi nyaralást egyáltalán nem volt könnyű megszervezni: március elején Erika barátjával együtt elment beadni a vízumkérvényt, de csak a férfi kapta meg, a nő és a gyermek igényét visszautasították.⁶²⁵ Erika először azt sem tudta, honnan kaphatna segítséget, aztán úgy döntött, megpróbálja megjátszani minden NDK-polgár végső esélyét: írt egy kérvényt Erich Honecker pártfőtitkárnak.⁶²⁶ Április végén levelet kapott a Hans-Beimler-Straßén lévő vízumirodától, amiben azt írták, hogy vízumigénylését átgon-

622 BStU MfS-HA II Nr.31027, Erika vádlottként való kihallgatásának jegyzőkönyve.

623 BStU MfS-HA II Nr.31027, 74. o.

624 BStU MfS-HA II Nr.31027, 103. o.

625 Uo.

626 BStU MfS-HA II Nr.31027, 103. o.

dolják, és forduljon a legközelebbi irodához.⁶²⁷ Így ismét jelentkezett a dimitroffstrassei irodán, ahol az első kérvényét is beadta. Itt közölték vele, hogy túlságosan közeli az utazás időpontja, forduljon ezért a Hans-Beimler-Straßéhoz.⁶²⁸ Május 14-én neki és fiának még mindig nem volt rendben a vízüma, holott anyja telefonon már közölte vele, hogy lefoglalt egy bungalót Balatonszemesen.⁶²⁹ A vízumot végül csak május 16-án kapták meg, két nappal az indulásuk előtt.⁶³⁰

Mielőtt Erika és élettársa elindult Kelet-Berlinből, telefonon még egyszer egyeztettek, majd 1985. május 18-án találkoztak Budapesten, a Déli pályaudvaron, ahova a vonat délelőtt 11 óra körül érkezett meg: az itteni találkozást Erika anyjának élettársa javasolta, aki „kiismerte magát Budapesten, és tudta, mi hol van”.⁶³¹ Budapestről azután közösen utaztak le a balatonszemesi „bungalófaluba”. Bár amikor megbeszélték a közös nyaralást, még egy budapesti városnézést is betervezték, ez nem jöhetett létre, ugyanis az idős férfinak az utazás előtt nem sokkal lumbágója lett, vagyis „nem volt annyira mozgékony, hogy hosszabb kirándulásokat tessen velük”.⁶³²

A következő héten nem sok minden történt, a család jól érezte magát Balatonszemesen, „a gyerekekkel játszottak, hajóztak, esténként pedig, amikor a gyerekeket már lefektették, a parton és a környéken sétáltak”.⁶³³ A gyerekek ketten voltak: Erika kisfián kí-

vül velük volt édesanyja élettársának a fia is.⁶³⁴ Ez az idill egészen május 26-ig így is maradt, amikor azonban Erika és élettársa komolyan összeveszett.⁶³⁵ Az eset egy apróságból robbant ki: a család eddigre kialakított szokása szerint aznap este is elment a bungalófalú táncos mulatójába. Erika itt eleinte az anyjával táncolt, majd nem sokkal később egy magyar férfi kérte fel a két nőt. Erika élettársa valószínűleg féltékeny lehetett, ugyanis egy idő után a táncparkettre felrohanva azt követelte tőle, hogy vele táncoljon. „Én viszont – vallotta Erika – ezt a táncot még be akartam fejezni, és csak aztán vele táncolni, amit értésére is adtam. Ő ezzel nem értett egyet, és veszekedni kezdett. Én kitartottam a véleményem mellett, ő erre egyetlen szó nélkül elhagyta a mulatót.”⁶³⁶

A pár nem tudott zöld ágra vergődni, ugyanis a férfi nem sokkal később visszatért a mulatóba, ahol Erikától berlini lakásuk kulcsát követelte. „Ez azonban nem volt nála, így a férfi visszament a bungalóba, hogy ott keresse meg.”⁶³⁷ A bungalóban aztán már a papírjait, a vízumát és a hazaútra szóló jegyét kérte. A többiek persze próbálták erről lebeszélni, kérlelték, hogy maradjon, mindhiába. Miután Erika anyjának visszaadott 23 forintot, és közölte, hogy hazamegy,⁶³⁸ a férfi elviharzott. Illetve elviharzott volna, csak éppen este már nem közlekedtek a vonatok, ezért reggelig igen rossz hangulatban együtt maradtak.

A tragikomikus történet azonban nem ért véget: a férfi május 28-án, egy nap elteltével ismét megjelent Balatonszemesen, ahol megpróbált kibékülni Erikával. Ebből újabb veszekedés robbant ki:

627 BStU MfS-HA II Nr.31027, 103. o.

628 BStU MfS-HA II Nr.31027, 104. o.

629 Uo.

630 Uo.

631 BStU MfS-HA II Nr.31027, 73–74. o.

632 BStU MfS-HA II Nr.31027, 74. o.

633 Uo.

634 BStU MfS-HA II Nr.31027, 101. o.

635 BStU MfS-HA II Nr.31027, 74. o.

636 Uo.

637 BStU MfS-HA II Nr.31027, 75. o.

638 Uo.

a nő azt követelte barátjától, hogy ne csak tőle, hanem anyjától és annak élettársától is kérjen bocsánatot előző napi viselkedéséért, amire az nem volt hajlandó. Ezt követően már Erika szólította fel a távozásra a férfit: közölte vele, hogy „majd vasárnap, június 1-jén találkozunk Berlinben, és nyugodtan megbeszélnek mindent; miután átgondolták a helyzetet”.⁶³⁹ Erika élettársa tehát aznap délben eltávozott.

Erika ekkor még valószínűleg úgy tervezte, hogy vonattal visszatér Kelet-Berlinbe, ahol folytatja addigi életét. A szökés gondolata állítása szerint aznap este merült fel benne, és már következő nap megpróbálták végrehajtani.⁶⁴⁰ Május 28-án este anyja közölte vele, hogy ebben a helyzetben nem szívesen hagyná egyedül, és segíteni szeretne neki.⁶⁴¹ Ekkor anyja élettársa azt javasolta, hogy Erika „illegálisan utazzon Ausztriába”.⁶⁴² Ahogy vallomásában kifejezte: „Ezzel egyet is értettem, és úgy döntöttem, hogy gyermekemmel együtt anyjának élettársa segítségével illegálisan átjutok Ausztriába, és nem térek vissza az NDK-ba.”⁶⁴³ Bár ez utóbbi kijelentést nagy valószínűséggel a kihallgatást lefolytató nyomozók adták a szájába, mint afféle kötelező formulát, elég valószínűnek tűnik, hogy tényleg ezen a ponton döntött a szökés mellett. Arra a kérdésre, hogy miért egyezett bele a javaslatba, azt mondta, úgy érezte, kapcsolatának vége, nem tudta, kihez és hová mehetne, mert az NDK-ban lényegében nem volt senkije. „Csak az anyám maradt meg nekem – tette hozzá. – E helyütt kijelentem, hogy

elhatározásomra semmiféle politikai ok nem vezérelt.”⁶⁴⁴ Amennyiben sikeresen eljutott volna Ausztriába, Erika úgy tervezte, hogy Bécsben elmegy az NSZK-nagykövetségre, ahol bevallotta volna a tiltott határátlépést, illetve azt is, hogy ebben édesanyja és annak élettársa támogatták.⁶⁴⁵ Úgy gondolták ugyanis, hogy a követség majd segít neki eljutni Nyugat-Berlinbe, ami szökésének tulajdonképpeni végcélja volt.⁶⁴⁶

Innentől kezdve mindenestre már csak a kivitelezés volt a kérdés. Anyja élettársa azt javasolta, menjen repülőgéppel Ferihegről. Azt ajánlotta Erikának, hogy anyja nyugat-berlini igazolványával és vízumával jusson fel a budapesti repülőtérre egy Ausztriába tartó repülőgépre, fiát pedig adja ki nővére gyermekének.⁶⁴⁷ Mivel a kisfiú így nem a saját gyermekének minősült, anyja élettársa meghatalmazást is írt neki, miszerint az önmagát saját anyjának megjátszó Erika a gyermek felügyeletére jogosult személy.⁶⁴⁸ Erika továbbra sem ismerte ki magát Budapesten, ezért úgy döntöttek, hogy a férfi elkíséri megvenni a repülőjegyet, illetve segít neki elintézni az összes formaságot. Közben anyja azt tanácsolta neki, hogy fesse be a haját, hogy „jobban hasonlítson hozzá”.⁶⁴⁹

Ezzel a döntés 1985. május 28-án este megszületett. Másnap kora reggel Erika összecsomagolt. Azt, hogy anyja még egy sminkszettet is betett a bőröndjébe, Erika csak Berlinben tudta meg, amikor immár a Stasi emberei vizsgálták át a csomagjait.⁶⁵⁰ Anyja

644 BStU MfS-HA II Nr.31027, 76. o.

645 BStU MfS-HA II Nr.31027, 79–80. o.

646 BStU MfS-HA II Nr.31027, 80. o.

647 BStU MfS-HA II Nr.31027, 76–77. o.

648 BStU MfS-HA II Nr.31027, 77. o.

649 Uo.

650 Uo.

639 Uo.

640 BStU MfS-HA II Nr.31027, 77. o.

641 BStU MfS-HA II Nr.31027, 76. o.

642 Uo.

643 Uo.

egyébként alapos volt: odaadta Erikának a szemüvegét, szintén azért, hogy jobban hasonlítsanak, és hogy ne ismerjék fel azonnal: „Ő ugyanis – mondta a kihallgatáson Erika – szemüveges, azt hiszem, az útlevelében lévő fényképen is szemüveget visel, biztosan nem tudom megmondani.”⁶⁵¹

Erika csak anyja útlevelét és néhány apróságot vitt magával, keletnémet papírjait: személyi igazolványát, nyilvántartó lapját, vámnyilatkozatát, vízumát és a visszaútra szóló két jegyét anyja élettársa vette magához, amiről Erika nem is tudott.⁶⁵² Délután egy körül érkeztek a Ferihegyi repülőtérre, ahol megittak egy kávét. A férfi ezalatt elment megvenni a jegyeket, és megnézte, mikor indul a legközelebbi repülőgép Ausztria felé – legalábbis Erikának ezt mondta.⁶⁵³ Visszatérve közölte, hogy a repülőtér épületében van egy fodrászat, ahol Erika befestethetné a haját. Amikor délután négykor elindultak, a férfi kölcsönadta Erikának a dzsekijét, amiben – mint az később kiderült – 1000 magyar forint és 10 NSZK-márka volt. Arról, hogy miért hagyta ott a pénzt, Erikának sejtelve sem volt.⁶⁵⁴ „Csak azt tudom elképzelni – mondta erről a kihallgató tisztek előtt –, hogy a pénzt Ausztriában kellett volna felhasználnom, mert egyébként nem volt semmim.”⁶⁵⁵

Miután a repülőre való felszálláshoz szükséges papírokat odaadta, a férfi elkísérte Erikát a bejelentkezési oldalhoz. A pénztáraknál még úgy tűnt, minden rendben megy, ugyanis Erika átjutott az első ellenőrzésen. A második ellenőrző pontnál azonban már fel-

tűnt valami az ellenőrnek: miután elvette az útlevelet, a nyugat-berlini vízumot és a gyermek felügyeletére szóló meghatalmazó levelet, telefonált.⁶⁵⁶ A gondot a meghatalmazás jelentette: a határőr közölte, hogy a szabályzat miatt Erika nem utazhat kettesben a gyerekkel,⁶⁵⁷ ezért visszahívták a férfit. Rövid megbeszélés után arra jutottak, hogy amennyiben a gyerek nem repülhet vele, Erika menjen el egyedül, amibe bele is egyezett.⁶⁵⁸ Erikát ezt követően bevezették egy nagyobb helyiségbe, ahol várakoznia kellett. Bár a hivatalnokok állítása szerint nem tettek vele semmit, ő megtört, és bevallotta, mire készült. „Ezt követően – tette hozzá lakonikusan – a Magyar Népköztársaság államvédelmi szervei őrizetbe vettek.”⁶⁵⁹

Ezután Erikát villámgyorsan átadták az NDK hatóságoknak: az eljárást május 31-én, két nappal a szökési kísérletet követően már meg is kezdték.⁶⁶⁰ A hölgyet egy nappal korábban, az esti órákban repülőgéppel szállították át Kelet-Berlinbe.⁶⁶¹ A vád így szólt: „A IX/9 főrészleg közlése szerint nevezett NDK-állampolgárságú nőt 1985. 05. 29-én a magyar állambiztonsági szervek őrizetbe vették, mialatt nevezett a Magyar Népköztársaságon keresztül megpróbálta illegálisan elhagyni az NDK-t. Az előzetes információk szerint nevezett négyéves fiával együtt szabadságon tartózkodott a Magyar Népköztársaság területén.”⁶⁶²

656 Uo.

657 Mint tudjuk, a saját gyermekéről volt szó, azonban a hamis papírok értelmében Erika a kisfiú nagynénje volt.

658 BStU MfS-HA II Nr.31027, 79. o.

659 Uo.

660 BStU MfS-HA II Nr.31027, 107. o.

661 Uo.

662 Uo.

651 Uo.

652 BStU MfS-HA II Nr.31027, 77. o.

653 BStU MfS-HA II Nr.31027, 78. o.

654 Uo.

655 Uo.

Mialatt Erika vizsgálati fogságba került, fiát egy gyermekotthonba szállították. Az eset több szempontból is érdekes. Egyrészt közelebbről is megvilágítja egy szökési kísérlet részleteit, de az NDK sajátos belső működésébe is bepillantást enged: az Erika vízumkérelmének elbírálása körüli nehézségek oka feltehetően az volt, hogy anyja és nővére négy éve legálisan kitelepültek Nyugat-Berlinbe, ami elegendő ok volt ahhoz, hogy ne engedjék ki az országból. Ugyanakkor az is jól látható ebből a történetből, hogy az NDK-ban milyen könnyen alakíthatta a szabályokat egy, a pártfőtitkárnak írott levél, ami képes volt megnyitni az addig zárt kiskapukat is.

Állítólagos kémek a tó partján

„Grischa”, „Camping”, „Scheinwerfer” és „Havel”

A balatoni idegenforgalom nemzetközi jellegét ugyan mind a Stasi, mind a magyar állambiztonság gyanakvással szemlélte, a korábbiakban már utaltam rá, hogy e téren a két szerv látásmódja között voltak eltérések. A magyar állambiztonság az idegenforgalmat elsősorban az ellenséges ügynökök belépési csatornájának tekintette.⁶⁶³ Noha a Stasi operatív csoportjai mindenekelőtt a szökési ügyek felderítésén és a „politikai-ideológiai diverzió” kiszűrésén dolgoztak, a következőkben bemutatott három esetből kiderül, hogy kémelhárító feladatkörüket ők is igyekeztek a legmesszebbmenőig ellátni: az alább megismert személyek mindegyikénél valamiféle NDK-ellenes tevékenység gyanúja miatt indítottak vizsgálatot.

„Grischa”, a szovjetellenes kém

A „Grischa” fedőnevű keletnémet polgár az NDK-beli Stendalban található földtani kutatóintézetben, a VEB Geologische Erkundung Stendalnál dolgozott mint az ott tevékenykedő szovjet spe-

⁶⁶³ ÁBTL 3.1.5. A-4127, 3. o.

cialisták és családtagjaik összekötője.⁶⁶⁴ Operatív feldolgozását kémtevékenység gyanújára hivatkozva kezdték meg 1976 augusztusában,⁶⁶⁵ amikor vele együtt egy szovjet állampolgárságú kollégáját is figyelni kezdték.⁶⁶⁶ A gyanú egyik alapja az volt, hogy ugyanazon év augusztus 18. és szeptember 4. között mindketten Magyarországon töltötték a szabadságukat, ahová a Szovjetunió felől érkeztek meg, majd Csehszlovákián keresztül tértek vissza az NDK-ba.⁶⁶⁷ Nyaralásuk alatt mindketten Zamárdiban tartózkodtak, egy bungalóban, melyet egy budapesti lakos adott nekik bérbe.

A kémtevékenység gyanúja amiatt merült fel velük szemben, mert Zamárdiban összesen nyolc nyugatnémet, illetve osztrák állampolgárral beszéltek, akik közül az egyik egykori NDK-polgár volt.⁶⁶⁸ A Stasi nyomozói mindezt olyanmire gyanúsnak érezték, hogy nyomban elrendelték a kapcsolatfelvételt a magyar szervekkel, amelyekkel a következőket akarták tisztázni:

„1. Kicsoda a szállásadójuk? Milyen kapcsolatai vannak a kapitalista külfölddel? 2. „Grischa” találkozott-e mind a nyolc [fentebb említett nyugati] kapcsolatával? Megfigyelik-e ezeket a kapcsolatokat, fel vannak-e jegyezve? 3. Milyen utazásokat tett „Grischa” a Magyar Népköztársaság területén, pl. katonai, többek közt kémkedés által veszélyeztetett objektumokhoz? 4. Megfigyelték-e csempésztevékenység, nagyarányú bevásárlás, ill. pénzváltás eseteit?”⁶⁶⁹

664 BStU MfS-HA II Nr.23348, 210. o.

665 BStU MfS-HA II Nr.23348, 217. o.

666 BStU MfS-HA II Nr.23348, 210. o.

667 Uo.

668 BStU MfS-HA II Nr.23348, 211. o.

669 Uo.

A magyar vizsgálati anyag, amely válaszként érkezett erre a megkeresésre, egy mindössze kétoldalas jelentés volt; ebben a nyolc személyből ötről szolgáltatott adatokat.⁶⁷⁰ Egyiküket a magyar szervek azért kezdték el megfigyelni, mert felesége az NSZK-ba kitelepült egykori magyar állampolgár volt.⁶⁷¹ Egy másik, a listán szereplő osztrák párral nagyjából egy időben tartózkodtak Magyarországon (igaz, az osztrák házaspár nem Zamárdiban, hanem Balatonszéplakon lakott), amihez a megfigyelők hozzáfűzték: „Információink szerint a két házaspár között régebb óta kapcsolat áll fenn, több alkalommal találkoztak a Magyar Népköztársaság területén, de soha nem laktak együtt. 1976. július 18-án az osztrák házaspár átutazott országunkon, és úti céljukként a Szovjetuniót jelölték meg.”⁶⁷² Arról, hogy „Grischával” és feleségével bármiféle kapcsolatban álltak volna, a magyar szerveknek nem volt tudomásuk.⁶⁷³

Mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a Stasi emberei a magyar szervekkel már néhány nappal a két férfi megérkezését megelőzően felvették a kapcsolatot, vagyis úgy néz ki, hogy magát a közös nyaralás tényét is megfelelően gyanúsnak találhatták.⁶⁷⁴ Feltételezték, hogy „Grischa” a nyaralás során kollégájával együtt két-három napra kiutazhat Ausztriába. Ennek felderítésére mindenképpen el akarták kezdeni az ellene folytatott nyomozást, vala-

670 BStU MfS-HA II Nr.23348, 220–221. o.

671 BStU MfS-HA II Nr.23348, 220. o.

672 Uo.

673 BStU MfS-HA II Nr.23348, 221. o.

674 Bár mindkét férfi családjával együtt utazott Magyarországra (ld. BStU MfS-HA II Nr.23348, 211. o.)

mint személyautóját is át készültek vizsgálni.⁶⁷⁵ Ehhez mindenképpen szükség volt a magyar állambiztonság együttműködésére, ezért a Stasi emberei nyomban kapcsolatba léptek a magyar Belügyminisztérium III/2-es, külföldieket figyelő nyomozati osztályával.⁶⁷⁶

A megbeszélés a Stasi jelentése szerint⁶⁷⁷ „nyílt és baráti atmoszférában” folyt le, így az Állambiztonsági Minisztérium emberei elmondhatták kéréseiket.⁶⁷⁸ Egyrészt kérték, hogy a magyar kollégák adják át nekik a „gyanúsított” és felesége, valamint a velük kapcsolatba lépők úti okmányairól szóló dokumentációt,⁶⁷⁹ részletes jelentést igényeltek „Grischáék” nem szocialista országból érkező kapcsolatairól, valamint a magyar szervek esetlegesen rájuk vonatkozó adatait is kikérték.⁶⁸⁰ Emellett kérték, hogy „teremtsék meg a lehetőséget” „Grischa” bungalójának operatív vizsgálatához (ami elsősorban műszaki vizsgálatot, azaz lehallgatást jelentett). Erről egyébként megállapították, hogy bonyodalmak adódhatnak, ugyanis „nemcsak hogy laknak benne, hanem operatív szempontból meglehetősen kedvezőtlen fekvésű is. Ennek ellenére megpróbáljuk végrehajtani az intézkedést.”⁶⁸¹ A fő problémát megint csak az jelentette, hogy viszonylag későn kezdték meg a műveletet,

675 Uo. (Ez utóbbi szovjet állampolgárral szemben már ütközhetett némi nehézségbe, ugyanis ehhez a Stasinak ki kellett kérnie a KGB engedélyét.)

676 BStU MfS-HA II Nr.23348, 217. o.

677 Az erre vonatkozó iratanyagot az ÁBTL állományában egyelőre nem sikerült megtalálnom.

678 BStU MfS-HA II Nr.23348, 217. o.

679 Ez a külföldiek beutazásakor automatikusan a KEOKH adattárába került, ahol a magyar Belügyminisztérium természetesen hozzáfért.

680 BStU MfS-HA II Nr.23348, 217. o.

681 BStU MfS-HA II Nr.23348, 218. o.

ugyanis egy ingatlan bepoloskázását ideális esetben még a vendégek beköltözése előtt el kellett volna végezni. A Stasi arra is megkérte a magyar szerveket, hogy amikortól feleségével együtt Záhonynál átlépi a magyar–szovjet határt, kezdjék meg „Grischa” megfigyelését, és ezt egészen a pár szeptember 4-i elutazásáig folytassák.⁶⁸² Arról, hogy mit tegyenek a tervezett ausztriai úttal, úgy egyeztek meg, hogy „amennyiben »Grischa« birtokában van az ehhez szükséges érvényes dokumentumoknak, nem tartóztatják fel. Ha viszont nem rendelkezik ezekkel, nem utazhat ki. Amennyiben kiderül, hogy dokumentumai hamisak, a magyar határőrségnek meg kell indítania vele szemben a törvényes eljárást.”⁶⁸³ „Grischáékról” a megindult nyomozás ellenére nem sikerült semmi érdemlegeset kideríteni, a magyarországi megfigyelés lényegében nem hozott operatív eredményt.

Névtelen feljelentés Nyugatról

A „Camping” fedőnevű ügy⁶⁸⁴ 1985 végén néhány olyan névtelen feljelentő levél alapján keletkezett, amelyeket egy „állítólag jugoszláv állampolgárságú” férfi írt még 1983–1984-ben, aki az NSZK-beli Sindelfingenben lakott.⁶⁸⁵ E leveleket az NDK budapesti követsége, valamint a győri helyőrség kapta, és arról szóltak, hogy egy szintén sindelfingeni lakos a stuttgarti Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal⁶⁸⁶ önkéntes munkatársa, és mint ilyen, 1982-ben

682 Uo.

683 BStU MfS-HA II Nr.23348, 218. o.

684 Azaz Operative Ausgangsmaterialien (Operatív Anyag).

685 BStU MfS-HA II Nr.23348, 134. o.

686 Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV) Stuttgart.

a Balaton partján egy keletnémet polgártól „egész kötegnyi irományt kapott, amiért cserébe 5000 nyugatnémet márkát adott át. Továbbá a BfV Stuttgart azzal is megbízta, hogy 1982. 12. 05-én találkozzon a fent említett NDK-polgárral, hogy egy csomagot tőle átvegyen, és azt az NSZK-ba juttassa. Hogy felismerjék egymást, Herr Brandenburg néven kellett bemutatkoznia.”⁶⁸⁷

Elsőre a Stasi a jugoszláv férfi szándékos provokációjától tartott: „Az általa lefestett állítólagos bűncselekményekből és körülményeiből látható az a szándéka, hogy kiprovokálja az NDK egyes szerveinek bizonyos cselekedeteit az NSZK-polgárral szemben.”⁶⁸⁸ Ettől függetlenül megkezdték az operatív munkát. Először is ellenőrizték, hogy az említett személyek egyáltalán léteznek-e. Mivel kiderült, hogy léteznek, a keletnémet polgárra nyomban megindították a nyomozást. A sindelfingeni nyugatnémet személyt illetően rájöttek, hogy 1960-ban disszidált az NDK-ból, és azóta Nyugat-Németországban él. Ő a „Camping” operatív fedőnevet kapta.⁶⁸⁹ A keletnémet állampolgárt a „Scheinwerfer”, azaz „Fényszóró” fedőnévvel tisztelték meg.⁶⁹⁰

„Campingről” viszonylag érdekes információkat sikerült kideríteni: 1960-as disszidálását követően 1961 elején hazatért az NDK-ba, majd ugyanazon év április 12-én ismét megszökött, méghozzá nem is politikai okból, hanem mert egy lopási ügyben bűnügyi vizsgálat folyt ellene.⁶⁹¹ Súlyosbító körülményként rótták

fel neki, hogy „szökésekor magával vitte összes keletnémet személyi dokumentumát.”⁶⁹²

Ezt követően azt vizsgálták, hogy vajon a két ember között létezik-e tényleges kapcsolat. „Megállapítható – írták –, hogy a névtelen levelek szerint »Scheinwerfer« NDK-polgár és »Camping« NSZK-állampolgár között kapcsolat áll fenn.”⁶⁹³ Ennek alátámasztásaként arra vonatkozó adatokat gyűjtöttek össze, miszerint 1979-ben mindkét személy egyidejűleg nyaralt a balatonszeremesi Vadvirág kempingben, azaz tartózkodási idejük (július 26-tól augusztus 8-ig) pontosan egybeesett.⁶⁹⁴ Az Állambiztonsági Minisztérium X. főosztálya átadott egy másolatot arról a levélről, amelyet „Scheinwerfer” „Campingnek” küldött Csehszlovákiából, szintén 1979-ben. 1980. július 11-én „Camping” kapott egy levelet „Scheinwerfer” feleségétől, amelyben a hölgy azt írta: „Találkozunk 11.00 órakor.”⁶⁹⁵ 1981-ben „Camping” „Scheinwerfer” apósához utazott az NDK-ba, akinél az idő tájt maga is lakott.⁶⁹⁶ 1982-ben a két család szintén egymást átfedő időben nyaralt Fonyódon.⁶⁹⁷ A nyomozók hozzátették, hogy a fellelhető levelekben megírt eseményre mégsem kerülhetett sor: a megadott időben ugyanis „Scheinwerfer” nem hagyta el az országot, mivel nem szerepelt a határátlépők között.⁶⁹⁸ A Stasi ráadásul azt is megállapította, hogy a magyar állambiztonság szerint „Camping” 1979–1984-ben

692 Uo. (A személyi dokumentumokat az NDK-ban népi tulajdonnak tekintették.)

693 Uo.

694 Uo.

695 Uo.

696 BStU MfS-HA II Nr.23348, 136. o.

697 Uo.

698 Uo.

687 BStU MfS-HA II Nr.23348, 134. o.

688 Uo.

689 BStU MfS-HA II Nr.23348, 137. o.

690 BStU MfS-HA II Nr.23348, 135. o.

691 BStU MfS-HA II Nr.23348, 137. o.

egyáltalán nem is tartózkodott a Magyar Népköztársaságban, csak 1985-ben találkozhatott volna „Scheinwerferrel”, amikor mindketten a Balatonnál nyaraltak, igaz, nem egy helyen („Scheinwerfer” Balatonszemesen, „Camping” Fonyódon), és még csak nem is teljesen azonos időben.⁶⁹⁹ Az értékelés szerint „a kapcsolat »Camping« és »Scheinwerfer« között többé nem áll fenn.” Ehhez gyorsan hozzáfűzték azt is, hogy „Scheinwerfer” „munka- és szabadidős tevékenységeinek alapos operatív vizsgálata” során nem sikerült semmi olyasmit találni, ami ellenséges tevékenységre utalna.⁷⁰⁰

Az ellene folytatott vizsgálatot részben azért is tarthatták fontosnak, mert „Scheinwerfer” a Nemzeti Néphadsereg polgári alkalmazottja volt, és egy tiszti iskola karbantartó részlegén dolgozott, de mint kiderítették, „a tiszti iskola többi civil alkalmazottjával nincs túl szoros kapcsolata.”⁷⁰¹ Az operatív vizsgálat szabadidős tevékenysége során sem derített fel összeesküvésre utaló jeleket.

Ami „Campinget” illeti, nála már találtak egy másik keletnémet összeköttetést, egy bizonyos „Havel” fedőnevű személyt, aki „aktív postai kapcsolatot tartott fenn egy családdal, amely 1979-ben a Bolgár Népköztársaságban töltött nyaralása során megszökött. Leveleiben »Havel« örömet fejezte ki sikeres szökésük miatt.”⁷⁰² Mint kiderült, „Havel”, annak apja, valamint „Camping” 1974 és 1984 között állandó kapcsolatban álltak, ennek bizonyítására a nyomozók még egy táblázatot is bemutatnak „Camping” NDK-ba tett látogatásairól, amelyek során felkereste „Havelékat.”⁷⁰³ „E rendszeres és gyakori kapcsolattartás csúcspontját – írta a Stasi-jelen-

699 Uo.

700 Uo.

701 Uo.

702 BStU MfS-HA II Nr.23348, 138. o.

703 Uo.

tés – »Havel« és »Camping« családjainak közös magyarországi nyaralása jelentette 1985-ben. A két személy között megegyezés született, hogy 1985. 06. 28-án a 86-os és 84-es főutak kereszteződésénél találkoznak, és onnan közösen egy magánszállásra utaznak Fonyód-Bélatelepre.”⁷⁰⁴ Egyidejűleg azt is megállapították, hogy a szállást és a közös nyaralást „Camping” finanszírozta, amit egyébként a VI. főrészleg információja is megerősített.⁷⁰⁵

Az, hogy „Camping” és „Havel” folytattak volna bármiféle NDK-ellenes tevékenységet, nem sikerült kideríteni, noha a rájuk állított nyomozók mindenképpen kíváncsiaknak tartották e kapcsolat további operatív ellenőrzését.⁷⁰⁶ Az ügyirat több szempontból is érdekes. Először is, nyilvánvalóvá teszi, hogy a Stasi munkamódszerei kellőképpen ismertek voltak Nyugaton is ahhoz, hogy amennyiben valaki rosszat akart egy ismerősenek, akár egy ilyen névtelen feljelentő levelet is megfelelő módszernek tartson.⁷⁰⁷ Másrészt azonban azt is bizonyítja, hogy a Stasi is igyekezett minél inkább valós fenyegetésekre reagálni, és megpróbálta kiszűrni a téves információkat, ahogyan az egy hatékonyan működő titkosszolgálatról el is várható.

704 BStU MfS-HA II Nr.23348, 138. o.

705 Uo.

706 BStU MfS-HA II Nr.23348, 139. o.

707 A *Der Spiegel* például gyakran jelentetett meg írásokat a Stasiról és annak módszereiről. Ezekből kiderül, hogy a kor nyugati embere számára a keletnémet titkosszolgálat paranoid és félelmetes gépezetnek tűnt.

Egy nyugatnémet kém

A „Blanka” fedőnéven megfigyelt NSZK-polgár

1988. augusztus 22-én a balatoni szezon a végéhez közeledett, és a nyaralók kezdtek hazafelé szállingózni. E napon a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság a következő tájékoztatást kapta balatonfüredi kirendeltségétől: „Tájékoztatjuk vezető elvtársat, hogy hazai bázisú szűrő-kutató munkánk során látóköreinkbe került A. U. nyugatnémet állampolgár. Nevezett szálláshelye évek óta Csopak [majd a pontos cím következett.]”⁷⁰⁸

A rendőrség nyomban munkához látott, tette mindezt az elhivatott emberekre jellemző lángoló lelkesedéssel. A fent nevezett nyugatnémet állampolgár egy negyvenes éveiben járó hölgy volt, aki pár évvel korábban fedezte fel magának Csopakat, ahol nyaranta ugyanannál a családnál szállt meg. A szűrő-kutató munka során valószínűleg azért akadt fenn a rostán, mert a CDU⁷⁰⁹ egyik vidéki irodájának titkárnője volt. „Az alapellenőrzés során megállapítottuk – írta a hivatalos rendőri jelentés –, hogy nevezett, A. U.

708 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, 67-58-2/195/88. 1988. augusztus 22.

709 Christiademokratische Union – a legjelentősebb nyugatnémet konzervatív párt, melyet az állambiztonság „nyugati erőszakszervezetnek” tekintett.

évek óta kapcsolatban áll K. Z. székesfehérvári lakossal. A. U. feldolgozásához osztályunknak operatív érdeke fűződik.”⁷¹⁰

Nem tudni, hogy feldolgozását egyszerűen csak amiatt tartották fontosnak, mert „kémgyanús elemnek” vélték, vagy esetleg felmerült ügynöki beszerzése is. Mindenesetre széles körű nyomozás kezdődött az ügyben. Két szálon indultak el: egyrészt magát A. U.-t is igyekeztek felderíteni, másrészt szállásadóiról is megpróbálták minél több adatot összeszedni.

A család nem csopaki volt, házuk, amelyet kiadtak, csak nyaralóul szolgált. A vizsgálódás során kiderült, hogy egyrészt beszélnek németül, másrészt A. U.-n kívül más kapcsolatuk is él a Német Szövetségi Köztársaságban. Megállapították többek között azt is, hogy „1985-ben meghívólevéllel meglátogatták F. I. magyar születésű NSZK-állampolgárt.”⁷¹¹ Azt, hogy van-e köztük rokoni kapcsolat, az állambiztonságnak nem sikerült kiderítenie.

Az mindenesetre tény, hogy A. U. vizsgálata nehézségekbe ütközött. Attól a perctől, hogy elhagyta Magyarországot, illetve a szocialista blokk területét, lényegében kikerült a magyar hatóságok látóköreből. Magától értetődő ugyanis, hogy ezeknek a szervezetteknek szinte semmilyen lehetőségük nem volt arra, hogy az NSZK-ban bárkit leellenőrizzenek.

A rendőrség mindenesetre írt az NDK bonni követségére, a főrezidens elvtársnak, egyrészt felhívva a figyelmet a „kémgyanús személyre”, másrészt érdeklődtek, hogy a keletnémetek rendelkeznek-e adatokkal a nőről. Nemleges válasz érkezett: az NDK előtt a kisvárosi titkárnő tökéletesen ismeretlen volt (ami ért-

710 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, 67-58-369/11/88. 1988. október 7.

711 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, 206-9/51/1988. 1988. november 10.

hető is, hiszen a CDU-nak rengeteg kisvárosi képviselője működött NSZK-szerte).⁷¹²

Ezért aztán jobb híján maradt K. Z. és családja, továbbá levelezésük figyelése. Lefolytatták a környezettanulmányt, aminek eredménye nem lett túlságosan örömteli a rendőrség számára: ismét nem találtak semmi érdemlegeset. „Baloldali érzelmű, rendszerünkkel szemben lojalitást tanúsító, materialista gondolkodású pártonkívüli – írták K. Z.-ról, hozzátéve: – Társadalmi tevékenységet a szakszervezet terén fejtett ki. Lakókörnyezetében passzív, igen elfoglalt állampolgár benyomását kelti.”⁷¹³

Ez a késő Kádár-kori mintapolgár mindennek tűnik, csak éppen kémnek nem. Az állambiztonsági nyomozók ettől függetlenül továbbra sem adták fel, valamit találni akartak. Úgy gondolták, A. U. megfigyelésére Csopak éppen megfelelő terep, ezért megkezdtek az előkészületeket 1989 nyarára. Foglalkoztatási tervet készítettek a területen működő ügynökök számára, a lehallgatásra is beadták a kérvényt. Mindeközben folyamatosan figyelték a magyar és nyugatnémet család közti intenzív baráti levélforgalmat is.

A levelek információértéke persze nem volt túl nagy: egyáltalán nem léptek túl a magánéleti kérdéseken. Az azért kiderült, hogy A. U. hadköteles korú fia éppen a Bundeswehrben szolgál, ami tovább szíthatta a nyomozók egyébként sem csekély gyanakvását. Decemberben A. U. hátfájásra panaszkodott, és azt a szomorú hírt közölte magyar barátaival, hogy a következő nyáron nem tud Magyarországra utazni: férjével együtt a Harz hegységbe fognak menni gyógykezelésre, „így kénytelen lemondani K. Z.-ék

kitűnő boráról”. Mindenesetre utána ősszel feltétlenül el akart tölteni valamennyi időt Csopakon.⁷¹⁴

Ez a hír természetesen jelentős volt az állambiztonság számára is, hiszen azt jelentette, hogy a nyári akciót át kell ütemezni ősze. Jellemző módon azonban azt már nem szűrték le belőle, hogy a hátfájós hölgy valószínűleg nem tipikus kém.

A levelekkel kapcsolatban egyébként történt egy baklövés is: A. U.-ék karácsonyra baráti gesztusként küldtek egy ajándécsomagot, amelyben a levél szerint csokoládé és egyéb apróságok voltak. K. Z. válaszában megírta, hogy nagyon örül a levélnek, de az ajándékok sajnos *valahogy* elkavarodtak a postán. Valószínűleg megértette, hogyan történt ez a baleset, mert levelét a következő sorokkal zárta: „Aber jetzt schließe ich meine Zeilen, weil ich möchte es nicht, von meinen Kollegen zu langen Brief übersetzen lassen.”⁷¹⁵

Azt, hogy mi történt a csokival, könnyű kitalálni: valószínűleg az egyik édesszájú nyomozó falta fel. Az ügy sem húzódott sokkal tovább. Korábban az állambiztonság egy hasonló eseten akár évekig is elcsámcsogott volna, mire rájön, hogy tökéletesen értelmetlen a munkája. De ekkor már 1989 volt, és az év során végbement politikai változások lassan véget vetettek a megfigyeléseknek. Május 8-án tehát a nyomozók kurtán-furcsán kérvényezték az „operatív tanulmányozás” lezárását, ami tíz nappal később meg is történt. Az akta zárómondata így szólt: „Ellenséges személyt nem vettünk nyilvántartásba.”⁷¹⁶

714 Lásd ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, A.U. levelei.

715 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, K. Z. levele 1989. január 11-én. (A nem tökéletes németiséggel írt szöveg értelem szerinti fordítása így hangzik: „De most zárom soraimat, mert nem szeretném, ha a kollégáknak túl hosszú levelet kellene lefordítaniuk.”)

716 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, zárójelentés.

712 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, 9/8/88.

713 ÁBTL 3.1.2 K-3394 „Blanka”, 206-8/55/1988.

Összegzés

Nem sokkal azt követően, hogy 1989-ben az utolsó keletnémet operatív csoport tagjai hazatértek az NDK-ba, Kelet-Németországban lavinaszerű változások játszódtak le. Az év végére a berlini fal leomlásával a két Németország közti határ, vagyis ezzel a balatoni megfigyelések legfőbb oka is megszűnt létezni. 1990-ben a Német Demokratikus Köztársaság maga is eltűnt a térképről. Ugyanígy Magyarországon is lezajlott a rendszerváltás; a Balaton többé nem a szocialista keleti blokk egyik nyaralóhelye volt, hanem a kapitalista világon belül kellett megtalálnia a saját helyét.

A szocialista Balaton mindenesetre a rendszerváltással végérvényesen és visszavonhatatlanul semmivé lett. Most már csak az emlékekben él, ott azonban a mindannyiunkban meglévő nosztalgikus érzések miatt megnemesülve, túlnyomórészt pozitív élményként. Könyvem megírásakor célom pontosan az volt, hogy a szocialista Balatont olyan szemszögből mutassam be, amely szembemegy az ilyenfajta nosztalgikus emlékekkel. Vajon sikerült megválaszolnom azokat a kérdéseket, amelyeket a kötet bevezetőjében megfogalmaztam? Úgy vélem, többségükben igen.

A két titkosszolgálat megismerése során láthattuk, hogy nohagyanakvásuk sokszor túlzónak tűnhet, nem volt teljesen alaptalan. Úgy vélem, azt is sikerült megmutatnom, hogy a Balaton nagyon is sajátos világ volt a maga nemében, habár nem egyedülálló; a szo-

cialista táborban létezett néhány más olyan nemzetközi turista-központ is, ahol a „magyar tengerre” jellemző viszonyokhoz hasonló feltételek és kapcsolatrendszerek alakulhattak ki: a nyugati és a keleti turisták egymás mellett nyaraltak, a helyi lakossággal pedig intenzív volt a mindennapi kapcsolat. Ezeken a helyeken a Balatonhoz hasonlóan szintén valamiféle „protokapitalista” sziget alakult ki. Hasonló volt a csehszlovák Mariánské Lázně vagy Karlovy Vary és vidéke is, amelyek szintén nagyon népszerűek voltak a nyugatiak körében, s ahol hasonló intenzitású állambiztonsági munka folyt.⁷¹⁷ Ettől persze a Balaton jelentősége mit sem csökken.

A bevezetőben feltett kérdés, hogy tudniillik volt-e értelme a Balaton partján végzett megfigyelő tevékenységnek, két szempontból is értelmezhető. Amennyiben az utókor, a ma embere szempontjából, saját erkölcsiségünknek megfelelően vizsgáljuk a felvetést, a Stasi és a magyar állambiztonság munkája sok szempontból az emberi jogok lábbal tiprásának tűnik, amennyiben egyértelműen szembement az ENSZ által 1947-ben elfogadott Emberi jogok egyetemes nyilatkozatával, amely a 13. pontjában világosan kimondja, hogy minden embernek joga van a szabad mozgáshoz, illetve lakóhelyének szabad megválasztásához. Teszem hozzá, ezt a passzust a keleti blokk országai amúgy sem tartották maguk számára kötelező érvényűnek.

Amennyiben azonban a titkosszolgálatok tevékenységének abból a szempontból akarunk értelmet tulajdonítani, amelyek alapján e szervezetek saját eredményeiket vizsgálták, a képlet némiképp megváltozik. Ugyanis ezek a szervezetek elsősorban az ellenséges kémek beszivárgása és saját polgáraik távozása ellen

küzdöttek. Márpedig legalábbis az NDK esetében az e műben közölt anyagok alapján egyértelműen kiderül, hogy a szökés valós kockázatot jelentett, amit ezekkel a módszerekkel ténylegesen sikerült megakadályozni.

De volt egy másik haszna is – már amennyiben továbbra is az államvédelmi szervek világképében próbálunk gondolkodni – a titkosszolgálati megfigyeléseknek. A magyar és a keletnémet diktatúra ki nem mondott, ám világosan látható célja volt, hogy állandóan jelen legyen polgárai életében, tartózkodjanak azok otthon vagy külföldön, és hogy polgárai ennek a jelenlétnek a nyomását folytonosan érezzék. Ebből a szempontból nézve még az sem tűnik haszontalannak, hogy a keletnémet utazási iroda csoportvezetőiről az utasok tudták: a Stasi ügynökeivel van dolguk (és ezért nem is beszéltek előttük veszélyes témákról). Maga a tudat, hogy az állam az embert állandóan megfigyelheti, elegendő volt ahhoz, hogy sokakat megtörjön. Ráadásul az, hogy némelyik honpolgár maga vállalkozott megfigyelésre és jelentésre, az örök bizalmatlanság légkörét teremtette meg. Ebben a légkörben a diktatúra sokkal könnyebben fenntarthatta magát, minimálisra csökkentve az ellenállás és a lázadás bázisát. Mindent összevetve úgy látom, a balatoni idegenforgalom és az állambiztonsági szervek közti kapcsolat nagyon is alkalmas rá, hogy szemléltesse a keletnémet és a magyar diktatúra évtizedeinek belső logikáját.

⁷¹⁷ Tantzsch: *Die verlängerte Mauer*.

Köszönetnyilvánítás

Ennek a munkának az alapját évekkel ezelőtt megírt szakdolgozatom, majd diplomamunkám adta (később a doktori disszertációm témája is a Balatonhoz kötődött, jóllehet törekedtem rá, hogy a könyvvel minél kevesebb kapcsolata legyen).

Mindenesetre soha nem juthattam volna el az első elgondolástól a jelenlegi kötetig, ha nem kaptam volna segítséget rengeteg embertől és helyről. Legelőször is köszönettel tartozom dr. Szívós Erikának, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék tanszékvezetőjének, aki az első pillanattól kezdve fantáziát látott munkámban, és mindig mindenben támogatott. Itt köszönöm meg a tanszék oktatóinak – kivált Kövér Györgynek, Mátya Mónikának és Halmos Károlynak – segítőkész megjegyzéseiket. Sokat jelentett a tanszéken honos mikrotörténeti szemléletmód is, amely ebben a témában különösen gyümölcsözőnek bizonyult.

Ugyancsak hálával tartozom Sonnevend Gergelynek, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársának, aki nagyban hozzájárult ahhoz, hogy kezembe kerüljenek a korszakra vonatkozó legérdekesebb akták. És természetesen hálás vagyok az ÁBTL összes alkalmazottjának, akik nagy türelemmel segítettek a náluk végzett kutatásomat.

Nem győzők hálálkodni Wolfgang Otto Mahlernek az interjúért és az általa rendelkezésemre bocsátott anyagért, amelynek itt csak a töredékét használhattam fel. Szintén köszönettel tartozom Tóth Györgyinek és Tóth-Bencze Tamásnak, a balatonfüredi Helytörténeti Gyűjtemény munkatársainak, akik rendelkezésembe bocsátották a náluk őrzött anyagokat.

E helyütt külön említést érdemel a Pajtás hajóról szóló fejezet – ez szinte teljes egészében azokon az anyagokon alapul, amelyeket Tóth-Bencze Tamás és Mikulka Katalin rögzített a hajókasztrófát túlélő egykori szekszárdi gimnazistákkal.

Szerencsésnek mondhatom magam, hogy 2021-ben értesültem Szabady Tibor hőstettéről. Hálás vagyok Szabadyné Kelemen Ibo-lyának, amiért a vele folytatott telefoninterjú során olyan sok megrendítő részletet elárult.

Végül, de nem utolsósorban kifejezem hálámat Simonné Zákonyi Tündének, a Nők a Balatonért Egyesület egyik alapítójának, aki a rendszerváltás után rengeteget tett azért, hogy elkezdjék feldolgozni a Pajtás emlékét, ezt a nemzedékeken át ható traumát. Amikor vele beszéltem, nagyon előzékenyen számos általa és édesapja, Zákonyi Ferenc által összegyűjtött anyagot bocsátott a rendelkezésemre.

Köszönet illeti Krasznainé Szabó Katalint, a siófoki Helytörténeti Gyűjtemény könyvtárosát is, aki hatalmas segítséget nyújtott a náluk összegyűjtött, a témámhoz kapcsolódó szakirodalom és sajtó átolvasásában.

Ugyancsak hálás vagyok a berlini Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur munkatársainak, közülük is főként Dr. Matthias Buchholtznak, amiért lehetővé tették, hogy két hétig náluk is kutassak, és így mélyebben átlássam az NDK idegenforgalommal kapcsolatos hozzáállását.

Michael Lotsch és a vele a szökési kísérletéről folytatott interjú segített közel hozni a Stasi egykori berlin-hohenschönhauseni börtönének hangulatát és módszereit. Ő egyébként az emlékhellyé alakított börtön jelenlegi igazgatója, aki annak idején szintén raboskodott itt.

Nagyon hálás vagyok a Kocsis Kiadónak, valamint szerkesztőmnek, Márkus Józsefnek nyitottságáért és precizitásáért.

Legvégül pedig előre is hálásan köszönöm mindenkinek, aki a kezébe veszi és elolvassa ezt a munkát: remélem, érdemes volt az idejükre.

Béresi Ákos, 2023

Felhasznált irodalom

Nyomtatott irodalom

- Assmann, Aleida: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában – beavatkozás*, Múlt és Jövő, Budapest, 2016
- Can-Togay János – Haase, Jürgen (szerk.): *Deutsche Einheit am Balaton*, BebraVerlag, Berlin, 2009
- Dulin Jenő: *Emlékezés egy tragédiára. Felborult a PAJTÁS gőzhajó Balatonfüreden*, Nők a Balatonért Egyesület, Balatonfüred, 2004
- Evans, Richard J.: *A Harmadik Birodalom születése*, Park, Budapest, 2014
- Fullbrook, Mary: *A német nemzeti identitás a holokauszt után*, Helikon, Budapest, 2001
- Funder, Anne: *Stasiország*, Európa, Budapest, 2014
- Jobst Ágnes: *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*, Jaffa, Budapest, 2015
- Kellerhoff, Sven-Felix – Kostka, Bernd von: *Kémek fővárosa*, Berlin, Józseveg Műhely, Budapest, 2012
- Kellerhoff, Sven-Felix – Arnold, Dietmar: *Die Fluchttunnel von Berlin*, Propyläen, Berlin, 2008
- Knopp, Guido: *Ne féljünk Hitlertől!*, Magyar Könyvklub, Budapest, 1997
- Lichtneckert János (szerk.): *Balatonfüred és Balatonarács története*, Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1999

- Mählert, Ulrich: *Kleine Geschichte der DDR* (5. Aufl.), C.H. Beck, München, 2007
- Nećak, Dušan: *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Titò između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, Izdavačka kuća Srednja Europa, Zágráb, 2004
- Niehoff, Kurt – Stiehle, Joachim: *In Sachen Zoll- und Devisenrecht*, Staatsverlag der DDR, Berlin, 1987
- Ormos Mária: *Németország története a 20. században. A német egy-ségtől a német egységig*, Rubicon Ház, Budapest, 2008
- Rátz Tamara: *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*, PhD-disszer-táció, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 1999
- Rehák Géza: *Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére*, PhD-disszertáció, Debreceni Egye-tem BTK, Debrecen, 2011
- s.a.: *Im Dienste der Unterwelt. Dokumentarbericht über den „Unter-suchungsausschuß Freiheitlicher Juristen“*, Berlin-Zehlendorf-West, Lima-straße 29, Kongress-Verlag, Berlin, 1959
- s.a.: *Spionage-Dschungel Westberlin. Eine Dokumentation über die westdeutschen und Westberliner Sabotage- und Spionage-Organi-sationen und über die Geheimagenturen der imperialistischen Westmächte*, Ausschluß für Deutsche Einheit, Berlin, 1959
- Slachta Krisztina: *Állambiztonság és idegenforgalom a Balaton part-ján. Német–német találkozások 1961–1989 között Magyarorszá-gon*. In: Gyarmati György (Szerk.): *A Páneurópai Piknik és határ-áttörés húsz év távlatából*, L'Harmattan Kiadó, Sopron–Budapest, 2010
- Slachta Krisztina: *A Stasi Magyarországon. Az egykori NDK Állambiz-tonsági Minisztérium operatív csoportjának magyarországi tevé-kenysége, együttműködés a magyar és a keletnémet állambiztonsági szervek között, 1964–1989*, PhD-disszertáció, PTE BTK TTI, Pécs, 2014

- Tantzscher, Monika (szerk): *Die verlängerte Mauer. Die Zusammen-arbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht“*, BStU, Berlin, 1998
- Tar Kálmán: *A Balatontourist első ötven éve, 1951–2001. Fél évszázad a turizmus szolgálatában*, Balatontourist, Veszprém, 2001
- Tischler János (szerk.): *Kádárizmus – mélyfúrások*, 1956-os Intézet, Budapest, 2009
- Veress D. Csaba: *A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának katonai története*, Veszprém Megyei Tanács, Veszprém, 1976
- Weber, Hermann: *Geschichte der DDR*, Area, Erfstadt, 2004
- Zákonyi Ferenc: *Balaton*, Panoráma, Budapest, 1976

Sajtó és cikkek

- Dunai Andrea: *Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál* [In.: Tischler János (szerk.): *Kádárizmus – mélyfúrások*, 1956-os Inté-zet, Budapest, 2009, 401–439. o.]
- Füredi História*, Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület, 2001-től, 2009/2. szám
- Füredi História*, Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület, 2001-től, 2010/3. szám
- Népszabadság*, 1975. 08. 21–31.
- Märkische Zeitung/Ruppiner Anzeiger*, 2005/07.24–25.
- Slachta Krisztina: *A „magyar vircsaft”. A Kádár-kori idegenforgalom sajátosságai*. *Metszetek*, 2014/2. szám
- Slachta Krisztina: *A Stasi titkos balatoni útikönyve. A keletnémet ál-lambiztonság belső használatú útikönyve magyarországi operatív csoportjának tisztjei számára*. [In: *Kutatói Füzetek*, Történelem doktori program, a Janus Pannonius Tudományegyetem Európa és Magyarország a 19–20. században című történelem doktori (PhD) programjának sorozata, 16. sz.], Budapest, 2010

Tantzsch, Monika: *Die Stasi und die Kaffeehaus-Tschekisten* [In: Horch und Guck, Heft 27/1999], Berlin, 1999

Internetes források, dokumentumok

http://www.documentarchiv.de/ddr/1952/demarkationslinie-schutz_vo.html. Letöltés: 2017. 02. 11.
https://web.archive.org/web/20081120041030/http://www.grh-ev.org/html/body_dokumentation.html. Letöltés: 2017. 02. 11.
<http://www.origo.hu/tudomany/tortenelem/20140530-pajtas-balatonfured-nem-az-utasok-miatt-tortent-a-balaton-hajotragedia.html>. Letöltés: 2017. 02. 10.
<http://www.balatonihajok.hu/tortenelem/ujrakezdes>. Letöltés: 2017. 02. 10.
<http://www.ibusznyrt.hu/>. Letöltés: 2017. 03. 15.
<http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/53573/reisebuero-der-ddr>. Letöltés: 2017. 03. 15.

Levéltári dokumentumok

ÁBTL 1.11.18. 11692 „Steff”
ÁBTL 1.11.18. 11693 „Margit”
ÁBTL 3.1.2. K-3394 „Blanka”
ÁBTL 3.1.2. M-34172 „Tóth József”
ÁBTL 3.1.2. M-34174 „Barna”
ÁBTL 3.1.2. M-36066 „Sulyok Péter”
ÁBTL 3.1.2. M-38118 „Bécsi Pál”
ÁBTL 3.1.2. M-40175 „Balaton”
ÁBTL 3.1.5. A-4127 „Lukács János rendőrtiszt szakdolgozata”
ÁBTL 3.1.5. O-16584
ÁBTL 3.1.9. V-2077 „Zákonyi Ferenc és társai”
ÁBTL 3.1.9. V-164019 „Stelzer Carola”

ÁBTL 4.1. A-2101

ÁBTL 4.1. A-3482 és A-3482/1 „Kémdzsungel Nyugat-Berlinben”

BStU MfS Bdl 553

BStU MfS-HA II Nr.4681

BStU MfS-HA II Nr.23348

BStU MfS-HA II Nr.31027

BStU MfS-HA IV Nr.42

BStU MfS-HA XX Nr.8780

BStU MfS Allg.P. 1395/75

BStU MfS ZAIG 30431

BStU ZA Abt. X, Bdl. 227

Hangfelvételek

Interjú Michael L-lel. Gedänkstätte Gefängnis Hohenschönhausen
Berlin, 2014. 07. 17.

Interjú Wolfgang Otto Mahlerrel. Balatonfüred, 2014. 08. 07.

A berlini fal, illetve a vasfüggöny lebontása előtt az NDK lakosainak lényegében lehetetlen volt a Nyugatra utazás, nem is beszélve az áttelepülésről az NSZK-ba. A Balaton és környéke a turizmus révén lehetőséget adott a keletnémet-nyugatnémet találkozásoknak, ami viszont az állambiztonsági szervek érdeklődését keltette fel. A könyv – a turizmus és az állambiztonság rendszerszintű kapcsolatát bemutató kezdő fejezetek után – az állambiztonsági szervek operatív munkamódszereit tárja az olvasó elé. A titkosszolgálati tevékenység valódi drámája természetesen a magánember, nem pedig az intézmények és a turizmus egészének szintjén érhető tetten, ezért a száraz adatok helyett a folyamatában, a megfigyelt személyekhez kapcsolódó történeteken keresztül ismerjük meg a megfigyelési tevékenységet. A forrást a keletnémet Stasi, illetve a magyar Belügyminisztérium által hátrahagyott akták szolgáltatták.

3 990 Ft

9 786156 372673